

Wim Cerutti • Barbara Kooij • Maria van Vlijmen

Haarlem 1572-1573

De stad belegerd en verdedigd

Kenau: een Hollandse heldin

Wim Cerutti (1946) was plaatsvervangend gemeentesecretaris van Haarlem. Hij publiceert geregeld over de geschiedenis van deze stad. Is voorzitter van de Coornhert Stichting Haarlem.

Maria van Vlijmen (1949) studeerde kunstgeschiedenis. Zij was onder meer werkzaam in Teylers Museum. Daarnaast publiceerde ze diverse boeken over de geschiedenis van Haarlem en van Nederlandse bedrijven en merken. Is bestuurslid van de Coornhert Stichting Haarlem.

Barbara Kooij (1947) heeft in Amsterdam de studie Spaanse taal- en letterkunde (UvA) afgerond met als specialisme vertaalkunde. Werkzaam geweest als bibliothecaresse, docente Spaans en vertaler Spaans-Nederlands. Lid van de Historische Werkgroep Haarlem.

Wim Cerutti • Barbara Kooij • Maria van Vlijmen

Haarlem

1572-1573

De stad belegerd en verdedigd

Kenau: een Hollandse heldin

Uitgeverij Loutje • Haarlem • 2022

Gezicht op Haarlem en omgeving tijdens het beleg door de Spanjaarden. Kopergravure Coenraet Decker, 1677. Rechts het Huis ter Kleef, in het midden tussen het legerkamp en de stad de Spaanse loopgraven, achter de Kruispoort de Halve Maan. In het midden het Leprozenhuis (nu museum Het Dolhuys). Tussen de stad en het Haarlemmermeer (uiterst links) de Fuikvaart, met aan de noordoever de Haarlemse schans Rustenburg, en aan de zuidoever, bij de Fuikmonding, de Spaanse schans la Goleta. Op de voorgrond bekijkt een Spaans gezelschap het strijdtoneel.

Voorwoord

Het beleg van Haarlem is de grootste ramp die de stad in haar geschiedenis heeft getroffen. En tegelijk is het ook het moment waarop Haarlem even het centrum was van de Nederlandse Opstand.

Voor de muren en poorten van Haarlem stond het meest geduchte leger van de wereld tegenover een opstandige beweging die zou uitgroeien tot de republiek der Verenigde Nederlanden. In 1572 was er onder leiding van Willem van Oranje een brede opstand uitgebroken tegen het bewind van de landsheer Filips II. Nog sneller dan de opstand om zich heen had gegrepen, werd deze ook neergeslagen toen het Spaanse leger in een bliksemoorlog de opstandige steden onderwierp. Totdat het Spaanse leger verscheen voor Haarlem. De 10.000 kanonschoten en professionele bestormingen mochten niet baten. De stad Haarlem hield stand. Duizenden soldaten uit het regeringsleger kwamen om. Pas na zeven maanden kreeg de honger de stad op de knieën. Alle pogingen tot ontzet hadden gefaald. Maar zeven maanden waren genoeg om de Opstand te consolideren. Bij Alkmaar en Leiden liep het Spaanse leger vast en die steden werden wel ontzet.

Dit boek vertelt opnieuw het verhaal van het beleg en brengt het met veel illustraties in beeld. Speciaal de opmerkelijke rol van de vrouwen in het verzet en met name die van Kenau Simonsdr. Hasselaer krijgt aandacht.

Haarlem werd wel veroverd, maar de Opstand kon niet meer worden neergeslagen en uiteindelijk resulteerde dat in de geboorte van Nederland.

Haarlem is trots op de heldenrol van de stad, op haar dappere soldaten, op haar manhaftige burgers, en zeker ook op haar strijdbare vrouwen.

Jos Wienen,

Burgemeester van Haarlem

Voorzitter Samenwerkingsverband '1572: de geboorte van Nederland'

Beschermheer Coornhert Stichting Haarlem

Inhoud

Voorwoord	3	4. Hoofdrolspelers	28
Inhoud	4	4.1. Spanjaarden	28
Inleiding	7	4.2. Opstandelingen/vrijheidsstrijders	30
DEEL 1 - BELEG	9	5. Het beleg per maand	33
1. Het conflict met Spanje	10	5.1. Schieten en stormen – december/januari	33
1.1. Religie	10	5.2. De Halve Maan – februari	36
1.2. Macht	12	5.3. Insluiting – maart	38
1.3. Geld	12	Communicatie	40
2. Voorspel	13	5.4. La Goleta en Rustenburg – april	42
2.1. De periode 1559-1566	13	5.5. Slag op het Haarlemmermeer – mei	44
2.2. Het jaar 1566	13	5.6. Slag bij het Manpad – juli	46
2.3. 1568: begin van de Tachtigjarige Oorlog	15	Honger	49
2.4. 1572: de geboorte van Nederland	16	5.7. De laatste dagen – 1-12 juli	51
3. Haarlem in vogelvlucht	19	5.8. Overgave – 12-13 juli	52
3.1. Ligging	19	Geweld	53
3.2. Economisch en sociaal leven	19	6. Executies en munitie	57
3.3. Stadsbestuur	20	6.1. Afkoopsom	57
3.4. Verdediging	21	6.2. Executies	58
3.5. Stadsleger	22	6.3. Garnizoen	61
3.6. Belegeringsleger	23	6.4. Munitie	62
		6.5. Pionieren bij Alkmaar	63

7. Nasleep	64	11. Kenau Simonsdochter Hasselaer	93
7.1. Alkmaar en Leiden	64	11.1. Levensloop	93
7.2. Gevolgen voor de Spanjaarden	65	11.2. Tijdens en na het beleg	95
7.3. Spaanse geschiedschrijving	66	12. Vrouwen tijdens het beleg	96
8. Haarlem in de periode 1573-1648	69	12.1. De eerste berichten	96
8.1. De jaren 1573-1581	69	12.2. Meevechten	98
8.2. De periode 1581-1620	71	12.3. Herstel van de verdedigingswerken	102
8.3. De Vrede van Münster, 1648	72	12.4. Inkwartiering	105
9. Waar is het beleg gebeven?	74	12.5. Voedselvoorziening	106
9.1. Wonderlijke kanonskogelverhalen	74	13. Kenau in beeld	108
9.2. Nog meer kanonskogels	77	13.1. De eerste afbeeldingen	108
9.3. Overige memorabilia	80	13.2. Afbeeldingen na het beleg	109
9.4. Herinnering en beeldvorming	84	13.3. Portretten	111
DEEL 2 - KENAU	87	13.4. Een reusachtig historiestuk	113
10. Vrouwen in oorlogstijd	88	13.5. De 20e en 21e eeuw	117
10.1. Een andere rol	88	14. Kenau in de loop der eeuwen	118
10.2. Amazonen	89	14.1. De periode 1573-1642	118
10.3. Tachtigjarige Oorlog	89	14.2. De periode 1619-1874	119
10.4. Eerste en Tweede Wereldoorlog	90	14.3. De periode 1874-2014	123
10.5. Eenentwintigste eeuw	91	14.4. Els Kloek, 2014	124
		Colofon	128

KU
WIE HILDEBRANDT GEDENKT. KENAV
WROOM AL EEN MAN. DIE TADDOCT
VREEMDTE BELEDT. DEN OPMAN. TON
V. 1615. 47. 1673

153

§ KENAV § SIMONS § HASSELAER §

Inleiding

Door generaties Haarlemmers is de verdediging tegen de Spanjaarden tijdens het beleg van 11 december 1572 tot 13 juli 1573 als het belangrijkste wapenfeit uit de geschiedenis van hun stad beschouwd. Over geen onderwerp uit de Haarlemse geschiedenis is zoveel geschreven als over het beleg.

Het beleg is ook een groot trauma voor de stad geweest. Men heeft de stad immers moeten prijsgeven, niet door gebrek aan moed of vastberadenheid, maar omdat de hongerdood voor de hele bevolking dreigde. Toch heeft het feit dat de stad het zeven maanden wist vol te houden enorme consequenties gehad voor het verdere verloop van de strijd tegen Spanje.

Oudere historici spreken over de eer die Haarlem heeft verworven doordat men flinke schade had weten toe te brengen aan de reputatie van onoverwinnelijkheid van het leger van Filips II, met name het Spaanse contingent daaruit, en dat door de lange periode van verzet andere steden (zoals Alkmaar en Leiden) meer tijd hadden gekregen hun verdediging voor te bereiden.

Moderne historici vervolgen deze lijn en dat doen wij in dit boek ook. Het koninklijk leger heeft voor Haarlem grote verliezen geleden, het beleg is voor Spanje ook financieel een ramp geweest. Er kan gesproken worden van een pyrrus-overwinning, een schijnoverwinning dus. Door het lang volgehouden verzet heeft Haarlem een wezenlijke bijdrage geleverd aan het verloop van de oorlog in Holland en Zeeland. Het beleg van Haarlem was een keerpunt.

In een van de honderden publicaties over het beleg – een boek van de militaire historicus Wijn uit 1943 – staat dit alles fraai omschreven:

Tegenover de jubel, waarmee Alkmaar en Leiden haar verlossing konden vieren, steekt het droevig einde van het Haarlems beleg tragisch af. Toch zijn de overwinningen van de zustersteden slechts de kroon op het werk, dat de verdedigers van Haarlem hebben verricht in hun gedurende zeven maanden volgehouden, heldhaftige strijd, want voor Haarlem zijn de krachten der Spaanse monarchie weggevloeid en is het overwicht der Spaanse wapenen in wezen geknot. De verdediging, die de bewonderende blikken van

Kenau Simons Hasselaer. Olieverf op paneel ca. 1590 - ca. 1609. K.H. Siet hier een vrouw, genaamt Kenou. Vroom als een man, die taldertyt, vromelyck bestryt, den Spaensen tiran. Aetatis 47. 1572

geheel Europa naar de Spaarnestad deed richten, vormt voor alle eeuwen een der roemrijkste bladzijden in de geschiedenis van ons volk.

Haarlem als redder en grondlegger van de natie: het lijkt te mooi om waar te zijn. Of toch niet? Enkele jaren geleden publiceerde de historicus Erik Swart een artikel in het Jaarboek Haarlem over 'de rol en het belang van het beleg van Haarlem in de Nederlandse Opstand'. Zijn conclusies vatte hij in de titel van het artikel samen: [Niet bij Alkmaar maar] *Bij Haarlem begon de victorie.*

Aan het beleg heeft Haarlem ook een nationale heldin overgehouden, Kenau. Generaties historici – vooral mannen, die zich nauwelijks konden voorstellen dat er ook moedige vrouwen zijn en al helemaal niet dat die ook leiderschapskwaliteiten kunnen hebben – hebben haar rol tijdens het beleg geminimaliseerd. In dit boek proberen wij haar de plaats in de Haarlemse geschiedenis terug te geven die zij verdient.

Nieuw is ook dat in dit boek veel aandacht wordt geschonken aan de Spaanse kant, vooral op grond van Spaanse bronnen. Dat leverde nieuwe gegevens op en nieuwe gezichtspunten.

Aanleiding

Aanleiding van dit boek is een tweetal herdenkingen, van het jaar 1522 en het jaar 1572. Allereerst de herdenking en viering in 2022 van het vijfhonderdste geboortjaar van Dirck Volckertzoon Coornhert (1522-1590), humanist, stadssecretaris van Haarlem en adviseur van Willem van Oranje. Met Frans Hals is hij misschien wel de belangrijkste Haarlemmer ooit genoemd. En dan het jaar 1572, dat wel wordt gezien als het jaar van de 'geboorte van Nederland', 450 jaar geleden. In zo'n veertig gemeenten in het land zal daaraan speciaal aandacht worden geschonken. Zo ook in Haarlem, met tentoonstellingen over het beleg en over Kenau en een bijbehorend boek, dat voor u ligt.

Deel 1

Beleg

1. Het conflict met Spanje

Filips II, koning van Spanje. Schilderij van Antonio Moro, 1560. De koning draagt een borstharnas en houdt in zijn rechterhand een baton of bevelhebbers-staf, die uit de oudheid via de renaissance in de mode kwam bij Europese bevelhebbers.

Na landsheren te hebben gekend uit Holland, Henegouwen, Beieren en Bourgondië, vielen de Nederlanden sinds 1482 onder het Oostenrijks-Habsburgse Huis. Door huwelijken en erfopvolging werden de Habsburgers in 1506 troonopvolgers van het Spaanse wereldrijk en kwamen de Nederlanden onder Spaans bewind. In 1555 deed de Spaanse keizer Karel V troonafstand en volgde zijn zoon Filips II hem op. Vanaf dat jaar groeiden de spanningen tussen de Nederlanden en Spanje. Daarbij ging het om drie grote thema's: religie, macht en geld.

1.1. Religie

Kort gezegd kwam het erop neer dat de Nederlandse protestanten in verzet kwamen tegen het Spaanse bewind, omdat Filips II in zijn rijk alleen het katholieke geloof duldde.

Tot goed begrip van de situatie gaan we kort in op de Reformatie, een hervormingsbeweging gericht tegen misstanden in de katholieke kerk, die in de zestiende eeuw leidde tot het ontstaan van de protestante kerken. De kritiek op de (katholieke) kerk richtte zich vooral op de aflatenhandel, waarbij na aankoop van een aflaat zonden werden vergeven. Verder op machtsmisbruik en de grote rijkdom van de kerk, op de zedeloosheid van veel geestelijken en op de fanatieke en wrede vervolging van andersdenkenden.

De Reformatie begint in 1517 als een Duitse monnik, Maarten Luther, 95 stellingen publiceert met kritiek op de kerk. Er waren natuurlijk al eerder mensen geweest, die over een aantal zaken anders dachten dan de officiële leer. Hier kunnen grote namen genoemd worden als Thomas van Aquino (ca. 1225-1274), Geert Grote (1340-1384) en zijn Moderne Devotie, Johannes Hus (ca. 1370-1415) en Erasmus (ca. 1467-1536).

De Hollandse Leeuw wordt uitgerst door landvoogdes Margaretha van Parma, haar adviseur Granvelle en Alva, wiens zoon don Frederik de leeuwen met touwen onder controle heeft. Links kijken de paus en koning Filips II toe. Op de voorgrond verscheurde privileges, een kapotte kroon en een gebroken vrijheidsstaf. Prent, uit 1567.

De Reformatie kreeg de wind in de zeilen door het opkomend humanisme, waarbij de mens als individueel oordelend wezen voorop kwam te staan en door de uitvinding van de boekdrukkunst, die een snelle verspreiding van (nieuwe) ideeën mogelijk maakte.

De Reformatie kent diverse stromingen, waarvan lutheranisme (vooral in Duitsland en Scandinavië) en calvinisme (Frankrijk, Zwitserland en de Noordelijke Nederlanden) de belangrijkste zijn. Beide stromingen waren het op een groot aantal punten eens, maar er waren ook verschillen. Zo legde Calvijn, die zo'n 20 jaar na Luther van zich deed spreken, sterk de nadruk op de predestinatie of voorbeschikking. Er is ook sprake van een derde stroming, die van de (weder)dopers, later doopsgezinden genoemd. Die hadden zoveel kritiek op kerk en overheid dat ze door katholieken én gereformeerden zwaar werden vervolgd. De repressie door kerk en staat (twee handen op één buik!) was in de Nederlanden

Willem I, prins van Oranje. Schilderij (olieverf) van Adriaen Thomas Key, 1579-80. De prins is niet omgeven door militaire parafernalia. Zijn gezichtsuitdrukking is kalm en wijs, als een ware Vader des Vaderlands.

fors. In de zestiende eeuw belandden tussen de twee- en drieduizend ketters hier op de (katholieke) brandstapel.

Als reactie op het protestantisme zette de rooms-katholieke kerk de tegenaanval in (de zogenaamde Contra-Reformatie) en kwam op het Concilie van Trente (1545-1563) met een aantal maatregelen, waarbij aanvankelijk verzoening voorop stond. Later kwam het tot verharding. Maar het mocht niet baten. De botsing tussen het oude geloof en de nieuwe stromingen bleek te heftig om te stoppen en overal braken langdurige godsdienstoorlogen uit, die Europa tot diep in de zeventiende eeuw teisterden. Het grote conflict Rome-Reformatie eindigde in een scheuring van het Christendom. De tijd dat in Europa de mensen geleefd hadden in de zekerheid van wat zij als het ene en ware geloof beschouwden, was definitief voorbij.

1.2. Macht

Om de Spaanse bezittingen in Europa bijeen te houden, voerde Filips II een toenemende centralisatiepolitiek met als centra Madrid en Brussel. In de praktijk kwam dit neer op het doorvoeren van staatkundige veranderingen, van machtsuitbreiding en van bureaucratisering. De steden en gewesten in de Nederlanden moesten hier niets van hebben want dat tastte hun zelfstandigheid en oude privileges aan. De Spaanse overheersing begon steeds meer te knellen, de roep om los te geraken van deze vreemde mogendheid die zich heer en meester achtte van de Lage Landen, werd sterker.

1.3. Geld

Een derde groep redenen had te maken met sociaal-economische motieven. Het was niet alleen een tijd van economische achteruitgang, maar om de oorlogen tegen onder andere Frankrijk en de Turken te financieren verhoogde Filips II allerlei belastingen, zodat burgers en steden te maken kregen met een zware belastingdruk, waaronder de beruchte Tiende Penning. Deze is overigens eerst afgekocht, later opgeschort en afgeschaft, maar heeft wel gefungeerd als blaasbalg om de onvrede over Alva en zijn belastingplannen flink op te jagen.

2. Voorspel

2.1. De periode 1559-1566

In 1559 vertrok Filips II voorgoed naar Spanje en stelde hij zijn halfzus Margaretha van Parma aan als landvoogdes met aan haar zijde Granvelle, een van de topadviseurs van Filips. Anti-ketterse verordeningen (plakkaten), stammend uit de tijd van Karel V, werden door Margaretha relatief mild toegepast, maar Filips was onverzettelijker dan zijn vader en koos steeds meer voor de harde lijn. De hervormde godsdienst kreeg vanaf ongeveer 1560 in de Noordelijke Nederlanden blijvend vaste voet aan de grond en de relaties met het katholieke Spanje verslechterden binnen vijf jaar dramatisch.

2.2. Het jaar 1566

Het jaar 1566 vormde een eerste breukpunt. Drie gebeurtenissen moeten worden genoemd.

Smeekschrift van de edelen

Allereerst het Smeekschrift der Edelen. Ongeveer 200 edelen, verenigd in een eedverbond onder leiding van Hendrik van Brederode, boden op 5 april in Brussel aan Margaretha een verzoekschrift aan waarin de vervolging van niet-katholieken door de kerkelijke rechtbanken (de Inquisitie) fel werd veroordeeld en er gedreigd werd met een gewapende opstand als aan de vervolging van protestanten geen einde zou komen. Tijdens de aanbidding werden de edelen door adviseurs van de landvoogdes neerbuigend 'gueux' genoemd, Frans

Beeldenstorm,
paneel door Dirk
van Deelen, 1630.

Alva. Kopie naar
een schilderij van
Willem Key, ca. 1568

voor schooiers of bedelaars. Later werd de term 'geuzen' een aanduiding van strijders die te land of te water de Spanjaarden bevochten. Zij zagen zichzelf natuurlijk als vrijheidsstrijders, voor de Spanjaarden waren ze rebellen en ketters. Margaretha stemde overigens in met opschorting van de plakkatens en adviseerde de edelen het Smeekschrift ook aan de koning aan te bieden.

Beeldenstorm

In deze periode van adempauze gingen protestanten zich steeds openlijker manifesteren, door in de buitenlucht of in schuren godsdienstige bijeenkomsten te houden, de zogenaamde hagenpreken. Zo ook in Haarlem. In de opgewonden sfeer van die maanden brak in augustus vanuit Zuid-Nederland een beeldenstorm los, waarbij hervormden de bedoeling hadden katholieke kerken geschikt te maken voor de hervormde eredienst. In de praktijk liep het vaak uit op plundering van kerken en moord op katholieke geestelijken. Aan Haarlem ging door tactisch optreden van het stadsbestuur (met name burgemeester Van der Laan) en stadssecretaris Coornhert de beeldenstorm voorbij.

Alva

De derde belangrijke gebeurtenis in 1566 was de benoeming door koning Filips II van don Fernando Álvarez de Toledo, derde hertog van Alva, meestal kortweg Alva genoemd, tot landvoogd over de Nederlanden, nadat Margaretha was teruggetreden. Alva kwam hier met

een flink leger om met harde hand orde op zaken te stellen en met de opdracht alle rebellen streng te straffen. Alva zette daartoe een speciale rechtbank op, de Raad van Beroerten, al snel Bloedraad genoemd, die meer dan duizend mensen tot de dood veroordeelde. Onder hen de graven van Egmont en Horne, belangrijke

Alva zit de Bloedraad voor. Ets, ca. 1678.

Een geus omringd door symbolische voorwerpen zoals de bedelnap, geuzenpenningen en Turkse snor. Hij draagt het grijze kostuum van de geuzen.

leiders van wat wel het Voorspel tot de Opstand is genoemd. De onthoofding van beide mannen leidde tot enorme protesten en wordt wel gezien als een eerste signaal voor een gewapende opstand. Alva ging ook voort met de versterking van het centrale gezag ten koste van de gewesten. Hij wilde de Staten-Generaal buiten spel zetten en draaide de duimschroeven bij de belastingheffing aan. Het verzet nam hierdoor alleen maar toe.

2.3. Begin van de Tachtigjarige Oorlog, 1568

In 1568 behaalde het landleger van de opstandelingen onder leiding van de graven Lodewijk en Adolf van Nassau, broers van de leider van de Opstand Willem van Oranje, een eerste overwinning op de Spanjaarden in de Slag bij Heiligerlee, in de buurt van Winschoten. Dit wordt wel gezien als het begin van de Tachtigjarige Oorlog, die eindigde in de Vrede van Münster in 1648. Nog in 1568 werd dit leger van de prins echter vernietigend door Alva verslagen. De meeste dreiging ging nog uit van de Watergeuzen, een groep ongeregeld van gevluchte edelen, zeelieden, burgers en ander opstandig volk.

Inname van Den Briel.
Ets naar Frans
Hogenberg, ca. 1614.

2.4. 1572: de 'geboorte van Nederland'

Het jaar 1572 is een van de meest dramatische omslagpunten in de geschiedenis van ons land. Het wordt wel beschouwd als het jaar van de 'wonderlijke geboorte' van Nederland, waaruit uiteindelijk de Republiek ontstond. Er gebeurde heel wat dat jaar.

Den Briel

Op 1 april werd door de Watergeuzen onder leiding van Lumey, de stad Den Briel ingenomen. Eigenlijk was de inname een toevalstreffer. Het gebeurde zonder dat Willem van Oranje hiervan wist en zonder dat hij hiertoe bevel had gegeven.

Martelaren van Gorcum

Lumey was een katholiekenhater en kort daarop werden op zijn bevel negentien priesters ('martelaren van Gorcum') vermoord.

Overgang steden naar de opstandelingen

In de maanden daarna schaarden heel wat Zeeuwse en Hollandse steden zich uit eigen beweging of onder dwang of dreiging aan de zijde van de opstandelingen (geuzen). Ze gingen over tot de prins (van Oranje) zoals dat wel werd genoemd. Machtige steden als Amsterdam en Middelburg bleven echter nog lang trouw aan de Spaanse koning.

Eerste Vrije Statenvergadering

Een revolutionaire daad was het bijeen roepen van de opstandige steden. Van 19 tot 23 juli kwamen twaalf opstandige steden (waaronder ook Haarlem) in Dordrecht, de oudste en eerste stad van Holland, op eigen initiatief bijeen in een 'vrije' vergadering van de Staten van Holland. Dat was ongehoord want de gewestelijke staten mochten alleen bijeengeroepen worden door de Hollandse graaf Filips II of diens gewestelijke vertegenwoordiger. Deze Eerste Vrije

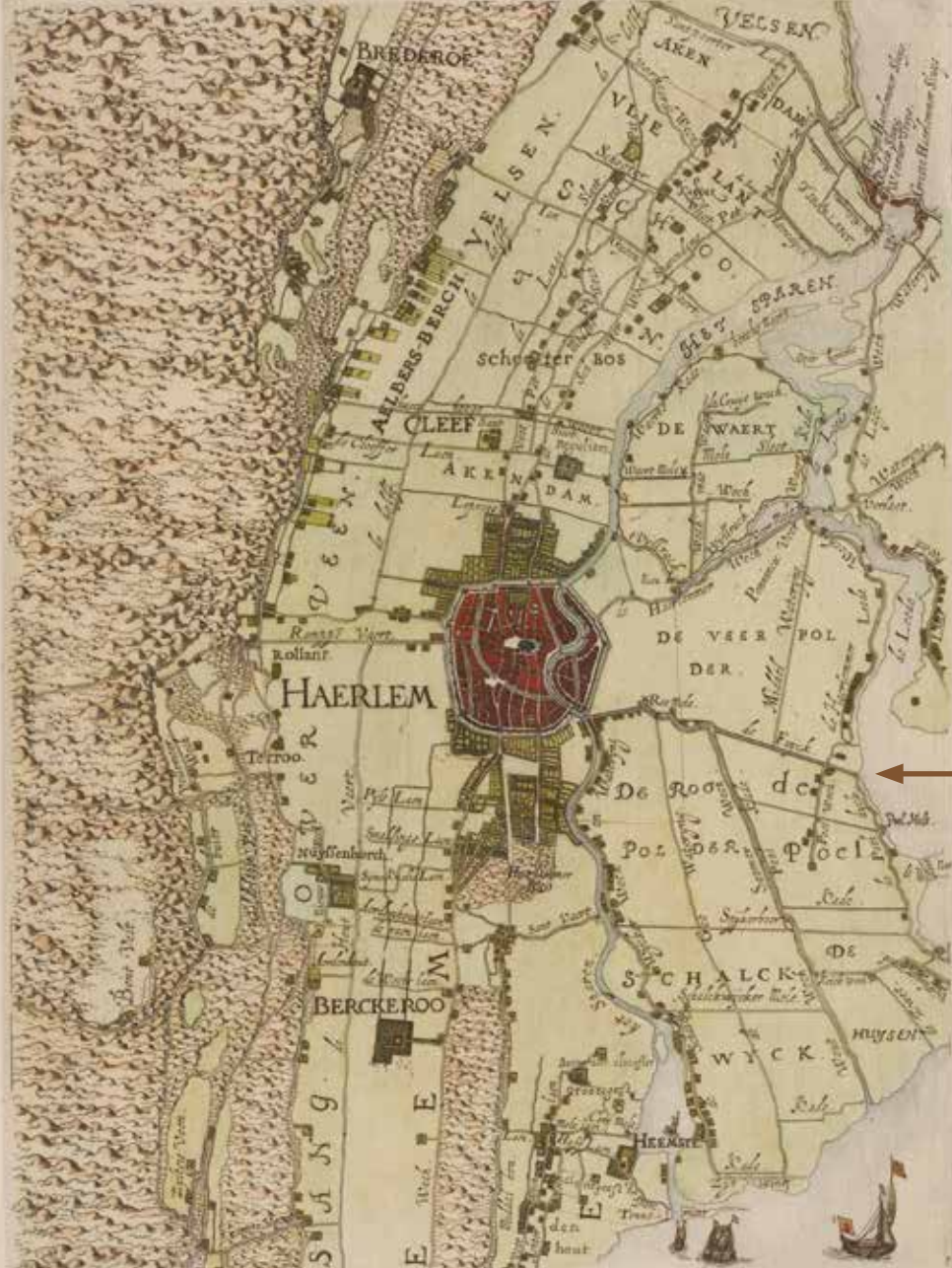
Martelaren van
Gorcum. 9 juli 1572.
Gravure van Jacob
Neefs naar Abraham
van Diepenbeeck,
1620-1660.

Statenvergadering besloot Willem van Oranje als stadhouder te erkennen en de Opstand tegen Spanje gezamenlijk te gaan financieren.

Spaanse strafexpeditie

Niet lang daarna startte Alva een strafexpeditie langs een aantal opstandige steden waarbij Mechelen (2-5 okt. 1572), Zutphen (16 nov.) en Naarden (1 dec.) werden uitgemoord. Daarna was Haarlem aan de beurt, maar dat verzette zich en moest zich pas na een beleg van zeven maanden overgeven (13 juli 1573). Alkmaar wisten de Spanjaarden vervolgens niet in te nemen (8 oktober 1573; in Alkmaar begint de victorie!) en datzelfde gold daarna voor Leiden (Leids ontzet, 3 okt. 1574). Dit alles had tot resultaat dat na een paar jaar de strijd met Spanje zich meer naar de Zuidelijke Nederlanden en Vlaanderen verplaatste.

3. Haarlem in vogelvlucht

3.1. Ligging

Haarlem lag op de grens van het Noorderkwartier (tegenwoordig Noord-Holland ten noorden van het IJ) en het Zuiderkwartier, op de plek waar de belangrijkste land- en waterwegen elkaar naderen. Met de inname van Haarlem hoopte Alva Holland op te delen en daarmee de macht van de rebellen te breken.

Haarlem ligt op een noord-zuid lopende strandwal, met westelijk daarvan de duinen en oostelijk een door sloten doorsneden veenweidegebied.

Ten zuid-oosten van de stad en de veenweiden bevond zich het Haarlemmermeer. Dit binnenmeer van 170.000 m² verbond tot zijn droogmaking in 1852 de steden Haarlem, Amsterdam en Leiden met elkaar.

Buiten de zuidelijke stadsmuur lag het Bos of de Hout, tegenwoordig de Haarlemmerhout. De namen 'Grote Houtstraat' en 'Kleine Houtstraat' herinneren hier aan. Langs de oostzijde van de stad stroomde, en stroomt nog steeds het Spaarne. Hier liggen nu de stadswijken Haarlem-Oost en Schalkwijk. Het Spaarne ontsprong in het Haarlemmermeer en mondde via de sluizen van Spaarndam uit in het IJ, dat toen nog een brede arm van de Zuiderzee was die tot aan Beverwijk reikte.

Langs de zuidelijke IJ-oever liep de smalle Spaarndammerdijk. Deze dijk was in de middeleeuwen aangelegd om het erachter gelegen veenweidegebied te beschermen. Een dijkbreuk zou onder meer Spaarnwoude onder water zetten. Sinds 1508 was de Spaarndammerdijk de enige landroute tussen Amsterdam en het dorp Spaarndam op 6 km ten noorden van Haarlem. In dat jaar spoelde het water de tweede landroute weg die via Sloten naar Amsterdam voerde.

3.2. Economisch en sociaal leven

Haarlem had zich sinds de middeleeuwen ontwikkeld tot een belangrijke stad in het handelsgewest Holland. Dit was vooral te danken aan de bier- en textielindustrie, de scheepvaart en de scheepsbouw. Er kon hierdoor een goed georganiseerde stedelijke cultuur ontstaan, met een regerende klasse van rijke burgers

Kaart van Haarlem en omstreken. Gravure van Floris Balthasarsz., 1611. Kaartboek Hoogheemraadschap Rijnland. Waar het Spaarne de stad verlaat begint de Fuikvaart, die uitmondt in het Haarlemmermeer. (Zie pijltje).

en met veel vaklieden verenigd in gildes. Voor de minderbedeelden waren er voorzieningen, die door de stad en de kerk werden verzorgd. Tijdens het beleg lag al deze bedrijvigheid stil. Pas in 1577, toen het Spaanse garnizoen uit de stad was vertrokken, konden de Haarlemmers hun gewone leven weer oppakken.

3.3. Stadsbestuur

Het belangrijkste bestuurlijke orgaan was de vroedschap, een soort gemeenteraad van invloedrijke 'vroede' (wijze) burgers. Het dagelijks bestuur werd gevormd door vier burgemeesters, die elk voor een jaar werden benoemd. In december 1572 waren dit president-burgemeester Nicolaas van der Laan, Jan van Vliet, Gerrit Stuver en Pieter Kies.

Een schout en zeven schepenen waren verantwoordelijk voor de civiele en criminele rechtspraak. De schout is te vergelijken met een hoofdofficier van justitie en

Kaart van Haarlem.
Gavure van Georg Braun en Frans Hogenberg, 1572-1618. Steden-atlas, of Civitates Orbis Terrarum. Gezien vanaf het noorden. De stadspoorten zijn met hun namen aangegeven: links de Spaarnwouder of Amsterdamse poort (1). Meer zuidelijk de Schalkwijkerpoort (2) en aan de zijde van de Haarlemmerhout de Kleine (3) en de Grote Houtpoort (4). Oostelijk de Zijlpoort (5) met zijn bolwerk. Op de voorgrond wordt de stadsmuur onderbroken door de Kruispoort (6) met bolwerk, en de Janspoort (7).

hoofdcommissaris van politie, een schepen met een wethouder. Er waren twee stadsbetsaalmeesters (thesauriers) en een pensio-naris, vergelijkbaar met een directeur juri-dische zaken. De belangrijkste functionaris op het stadhuis was de stadssecretaris. Dirck Volckertsz Coornhert, wiens vijfhonderd-ste geboortejaar in 2022 in Haarlem uitge-breed wordt gevierd, was van 1564 tot 1567 stadssecretaris van Haarlem.

Begin december 1572 benoemde Willem van Oranje zijn kapitein Wigbold Ripperda tot gouverneur (militair bevelhebber) van Haarlem.

Dirck Volckertszoon
Coornhert. Schilderij
naar Cornelis van
Haarlem, 1588-1590.

3.4. Verdediging

Wie Haarlem naderde, zag een kleine ommuurde stad waarbinnen talrijke kerktorens omhoog rezen. De stadsmuur bestond uit een met stenen beklede aarden wal met op gelijke afstanden muur-torens waarop geschut stond. Buitenom liep de stadsgracht. Tussen muur en gracht lag een strook land met struikgewas. Veertien poorten gaven toegang tot de stad. Tijdens het beleg speelden de volgende stadspoorten een belangrijke rol: in het noorden de Kruispoort met zijn ervoor gelegen bolwijk (of ravelijn) en de Janspoort, westelijk de Zijlpoort, eveneens gedekt door een bolwerk en in het zuid-oosten de Schalkwijkerpoort, die toegang gaf tot het Haarlemmermeer. Van de stadspoorten is de Spaarnwouder- of Amsterdamsepoort de enige die niet is gesloopt.

Het stadhuis van
Haarlem, aan de
Grote Markt. Pieter
Saenredam, 1628.

Wigbolt Ripperda.
Schilderij, ca. 1615-1620.
Ripperda staat in een
traditionele zelfverze-
kerde houding van een
heer met macht.

dapperheid en kundigheid geprezen. Het aantal weerbare en weerplichtige burgers in die tijd wordt geschat op 1.800. Zij hanteerden vooral steek- of stootwapens. Kenau is vaak met dergelijke wapens afgebeeld. Ook had een onbekend aantal vrijwilligers zich bij het stadsleger aangesloten.

Op 4 december 1572 kreeg de stad vier Duitse vendels (1.200 huurlingen) van geuzenkapitein Lazarus Muller in garnizoen, gevolgd door vier vendels Waalse huurlingen. Hopman Ripperda bracht zijn eigen Nederlandse vendel mee. Vanuit zijn legerbasis Sassenheim voorzag de prins de stad geregeld van verse troepen en ruiters.

Begin december 1572 werden alle bomen en ook een aantal gebouwen ten noorden van de stad weggehaald, om de vijand te beletten hiervan gebruik te maken. Ook werd zo een beter schootsveld verkregen.

In 1572 waren de verdedigingswerken van Haarlem slecht onderhouden, de stadsgracht was ondiep, de constructie van de stadsmuur ouderwets. Toch weerstond deze 'zwakke' stad het geweld van de Spaanse kanonnen.

3.5. Stadsleger

De verdediging van Haarlem bestond uit de twee schutterijen – bewapende burgers belast met (nachtelijke) wachtdiensten en handhaving van de openbare orde, die in oorlogstijd meevochten – en een garnizoen huurlingen. Elke schutterij telde twee vendels (compagnieën) met elk vier korporaalschappen. Elk vendel telde zo'n 240 man.

De officieren van de schutterij kwamen uit de goede klasse, bezaten hun eigen vuurwapen en traiden hun schietvaardigheid in de Oude en de Nieuwe Doelen. In Spaanse verslagen werd hun

In februari 1573 beschikte de stad over een garnizoen van vierduizend buitenlandse huurlingen (Duitsers, Walen, Engelsen, Schotten, Ieren, Fransen en Gasconjers) en het Nederlandse vendel van Ripperda. Meer huurlingen kon de stad niet huisvesten. Een extra belasting voor de stad vormden de vele vrouwen en kinderen die met de huurlingen meereisden. Alva constateerde mistroostig dat er dubbel zoveel soldaten in de stad zaten als daarbuiten. In december 1572 telde de stad ca. 19.000 ingezetenen, in juni 1573 waren dit er 20.772. De stad was tijdens het beleg ingedeeld in districten; bij alarm begaf iedereen die bewapend was zich naar het hem aangewezen deel van de stadsmuur.

3.6. Belegeringsleger

Het belegeringsleger bestond uit 74 compagnieën of vendels, waarvan 36 Spaanse vendels (in totaal vierduizend Spanjaarden), 22 Waalse en 16 Duitse vendels. Als we spreken van ‘de Spanjaarden’ dan worden ook deze huurlingen in Spaanse dienst bedoeld. Het belegeringsleger was hiermee zo’n 13.500 man sterk.

De Spaanse vendels behoorden tot de vier tercio's of regimenten die in 1568 onder Alva in Brussel waren aangekomen.

Van de huurlingen stonden de Duitsers het hoogst in aanzien. Hun aanvoerders in Spaanse en Haarlemse dienst speelden een rol in juli 1573 bij de onderhandelingen over de overgave van de stad.

In februari arriveerde een compagnie Bourgondiërs in het legerkamp. Verdere aanvullingen werden uit de wachttroepen van Alva in Nijmegen gehaald en uit de garnizoenen in Zeeland en Friesland. Nog in juli werd het belegeringsleger versterkt door twee tercio's uit Italië.

Aan het hoofd van elk tercio stond een *maestre de campo*. De bekendste was Julián Romero, maestre van het tercio van Sicilië. De legerleiding lag bij don Frederik de Toledo, bijgestaan door een militaire raad van ervaren officieren.

Duitse huurling
met zijn vrouw.
Gravure, Daniel
Hopfer, 16e eeuw.

Kaart van Haarlem en de Spaanse legerkampen en schansen. Henri Masen, 1573. Het noorden is rechts.

Op de voorgrond, tussen het Haarlemmermeer en de Fuik, de Spaanse schans La Goleta en de Hollandse schans Rustenburg.

De legerkampen van don Frederik en de oversten Eberstein, Capres, De Liques en Polweyler zijn duidelijk aangegeven. In het weidegebied ten zuiden van de Fuikvaart, nu de stadswijk Schalkwijk, is een linie van Spaanse schansen verschenen.

In het oosten heeft de Spaans-Amsterdamse vloot haar ligplaats, en in het zuiden de Hollandse vloot.

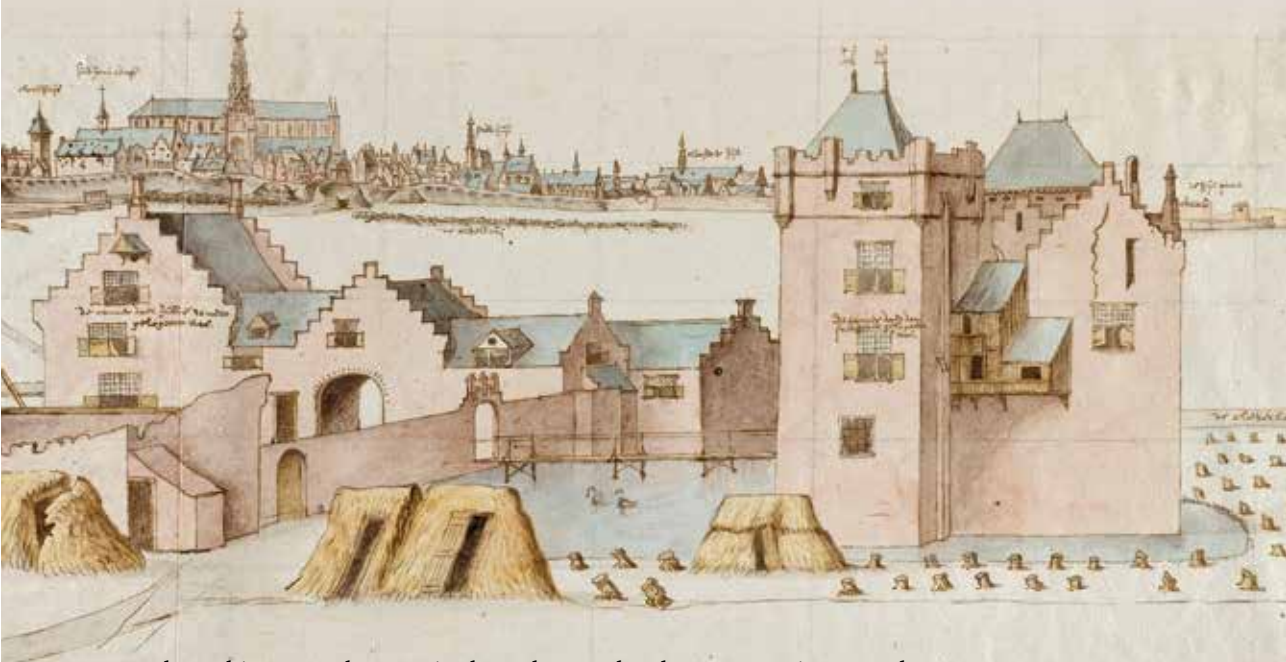
Het Spaanse leger in aantocht. Schilderij van Augusto Ferrer-Dalmau, 2014, genaamd 'De Spaanse weg' of 'De weg van de Spaanse tercio's'. De Spaanse weg was 975 km lang en liep van Milaan naar Brussel. Omdat het reizen over zee vanwege piraten en watergeuzen te gevaarlijk werd, ontwikkelde Alva deze route om de troepen uit de Spaanse garnizoenen in Italië naar de Nederlanden te brengen. De officieren gaan te paard, de infanterie gaat te voet op het ritme van de trommelslager.

De Spanjaarden vormden de kern van het leger en werden door Alva het meest gewaardeerd. Veel officieren kwamen uit adellijke families, evenals een kleine groep *soldados particulares* of edelman-soldaten, die als onbezoldigd vrijwilliger meevochten.

Don Frederik, zoon en plaatsvervanger van Alva, had zijn hoofdkwartier in het Huis ter Kleef aan de huidige Kleverlaan, zijn tercio's lagen in de omtrek. Om zijn hoofdkwartier te kunnen bevoorraden werd een bestaande sloot die achter het Huis naar het Spaarne liep verbreed tot een verbindingsvaart, het Spaanse Vaartje. De Duitsers legerden in de Haarlemmerhout, dat tijdens het beleg vrijwel geheel omgekapt werd. De Walen lagen aan de Zijlweg, de Bourgondiërs bij Heemstede. De Spaanse ruitery diende ter ondersteuning van de infanterie en was niet ver van de kampen ondergebracht in nabij gelegen dorpen.

De Spanjaarden bezaten zelf geen schepen maar gebruikten de haven en de vloot van Amsterdam. Vanuit Amsterdam werd het beleg van Haarlem voorbereid en gefaciliteerd.

Voor het schieten van bressen in de stadsmuur bracht men veertien grote kanonnen mee die op 17 december voor de stadsmuur in positie werden gebracht. Daar ter plaatse ligt de strandwal, die het geschut een min of meer stabiele ondergrond verschafte.

Men vocht met haakbussen, met lansen, pieken en zwaarden. In de winter van 1572 droegen de pioniers (arbeiders van de genie) bijlen om het ijs te bijten, want het water was dichtgevroren.

Don Frederik beschikte over inventieve ingenieurs die apparaten ontwierpen ter ondersteuning van de krijsacties. Op 2 juni 1573 werd op het bolwerk voor de Kruispoort een stormhuisje met touwen langs vier palen omhoog gehesen. In dit huisje zaten twee of drie schutters, maar Haarlemse schutters schoten meteen de touwen kapot. Die maand ook werd een lange brug ontworpen die door middel van een boot op het Spaarne de stadsmuur kon bereiken. De brug had kogelbestendige wanden. Een stormwind rukte echter de brug aan stukken.

Gezicht op Haarlem tijdens het beleg, gezien vanuit het noorden. Op de voorgrond het Huis ter Kleef, hoofdkwartier van de Spanjaarden. Tekening Th. Thomaszoon, ca. 1573

4. Hoofdrolspelers

4.1. Spanjaarden

Filips II, koning van Spanje, heer der Nederlanden (1527-1598)

De zeer katholieke Filips II was diep geschokt door de beeldenstorm van 1566. Hij besloot naar de opstandige Nederlanden te reizen om daar door zijn aanwezigheid de rust te doen terugkeren. Allerlei problemen dwongen hem echter in Spanje te blijven. De hertog van Alva leek de juiste persoon om hem te vervangen. De harde hand van de hertog werkte echter averechts; zijn onbuigzame houding tegenover Zutphen, Naarden en Haarlem zou Filips uiteindelijk in een kostbare oorlog storten.

Fernando Álvarez de Toledo, derde hertog van Alva (1507-1582)

In augustus 1567 arriveerde de hertog met zijn Spaanse leger in Brussel. Daar verving hij al snel Margaretha van Parma als landvoogd der Nederlanden. Hiermee was Alva dus zowel militair bevelhebber als landvoogd. Na de inname van Den Briel door de geuzen op 1 april 1572 verspreidde de opstand zich naar de Hollandse steden. Alva stuurde daarop zijn zoon Frederik met het leger naar Holland. Na de voor Spanje desastreuze verlopen belegeringen van Haarlem en Alkmaar moesten beiden de Nederlanden verlaten. Haarlem werd de ondergang van de familie Álvarez de Toledo.

Frederik (of Fadrique) Álvarez de Toledo (1537-1585)

De onervaren don Frederik had van zijn vader Alva de leiding gekregen over het belegeringsleger. Dit gaf hem de kans bij Haarlem mili-

Don Frederik van Toledo. Schilderij (olieverf), omgeving Sánchez Coello. Don Frederik draagt de kledij van een Spaanse edelman uit de 16e eeuw. In de linkerhand houdt hij een baton, achter hem ligt een jachthond (waakzaamheid, trouw).

taire ervaring op te doen en tevens zijn reputatie bij de koning te verbeteren. De jongeman was vanwege wangedrag uit Spanje verbannen, maar mocht uiteindelijk zijn vader vergezellen naar de Nederlanden. Gesteund door ervaren raadgevers en scherp in de gaten gehouden door Alva dwong don Frederik op 12 juli 1573 Haarlem tot overgave.

Julián Romero de Ibarolla (1518-1577)

De kleurrijke en eenvoudige militair Julián Romero – hij werd nooit ‘Don Julián’ genoemd, maar bleef ‘Julián’ – was een gewaardeerd maestre de campo, een van de vier militaire commandanten die hiërarchisch direct onder don Frede-

Julián Romero de Ibarolla, maestre de campo (aanvoerder) van het Spaanse tercio van Sicilië, ridder van de orde van Santiago. Gravure van Crispiaene, 1562.

rikals oppercommandant vielen. Romero was vaak ook een wrede tegenstander. Onder zijn leiding werd op 1 december Naarden uitgemeord. Bij Haarlem deed Romero met zijn Siciliaanse regiment mee aan vrijwel elke militaire actie. Tijdens de bestorming van de Kruispoort op 20 december 1572 kreeg hij een schot in zijn linkeroog. Drie weken later diende hij weer zijn overste don Frederik, nu met één oog.

Gaspar de Robles y Leyte (1527-1585)

In 1568 benoemde Filips II Robles tot plaatsvervangend stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe. In januari 1573 versterkte Robles met een regiment Walen uit Friesland het belegeringsleger

Gaspar de Robles y Leyte. ‘De Stienen Man’, monument met een stenen kop op een sokkel, in 1576 geplaatst op de zeedijk van Harlingen. De kop heeft twee gezichten, die noordwaarts en zuidwaarts langs de dijk kijken. Replica. Het origineel staat in het Fries Museum.

Maximiliaan de Henín-Liétard, graaf van Bossu. Gravure van Paulus van Wtewael, 1573. Op de achtergrond een paar oorlogsschepen waaronder een galei, als herinnering aan Bossu's overwinning op het Haarlemmermeer van 29 mei 1573.

bij Haarlem. Hij hielp onder meer het Haarlemmermeer bewaken. Na de overgave toonde Robles zich geschokt door de ellende die hij in de stad zag, met name van de Haarlemse vrouwen.

Maximiliaan de Henín-Liétard, graaf van Bossu(1542-1578)

In 1567 was Bossu door de Spaanse overheid benoemd tot stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht, en in 1568 tot admiraal van de Spaans-Nederlandse vloot. Bossu behoorde tot de militaire adviesraad van don Frederik. Op 28 mei 1573 versloeg Bossu de geuzenvloot op het Haarlemmermeer. Haarlem was nu geheel omsingeld en afgesloten voor hulp van buitenaf. Op 13 juli trok Bossu de uitgehongerde stad binnen, met de capitulatievoorwaarden die don Frederik hem had meegegeven.

4.2. Opstandelingen/vrijheidsstrijders

Willem van Oranje (1533-1584)

In 1564 sprak prins Willem van Oranje zich openlijk uit voor vrijheid van godsdienstkeuze en lokaal zelfbeschikkingsrecht en tegen het centralistische beleid van koning Filips II. Deze tegenstellingen culmineerden in de Opstand, waarover de prins de leiding nam. Tijdens het beleg van Haarlem organiseerde Oranje vanuit Delft regelmatig hulpzendingen naar Haarlem. Het hulpleger dat hij op 8 juli 1573 naar de stad stuurde, werd de volgende dag bij het Manpad verpletterend verslagen.

Willem van de Marck, graaf van Lumey (1542-1578)

De woeste Lumey was admiraal van de watergeuzen, en luitenant van de prins in Holland. Hij beging allerlei wreedheden jegens katholieken en negeerde herhaaldelijk bevelen van Oranje. Op 13 december 1572 trok Lumey namens de prins naar Haarlem om de net belegerde stad te ontzetten. Bij Heemstede werd zijn geuzenleger door de Spaanse vendels van don Frederik verslagen. Zelf wist Lumey op tijd weg te komen.

Wigbold Ripperda (1535-1573)

In het begin van de Opstand trad kapitein Ripperda in dienst van Willem van Oranje. In juli 1572 kwam hij met Lumey Haarlem in. Dat jaar werd hij aangesteld als militair gouverneur van de stad. In een vergadering op 3 december 1572 in de Schuttersdoelen zwoeren Ripperda en de schutterijen Haarlem te zullen verdedigen 'tot de laatste druppel bloed'. Capituleren was geen optie. Na de overgave werd Ripperda op 16 juli 1573 op de Grote Markt onthoofd.

Kenau Simonsdochter Hasselaer (1526-1588)

We herkennen Kenau in de beschrijving van een Spaanse kapitein: 'Zij [de Nederlandse vrouwen] hebben een doortastende mannelijke aard en zijn zo dapper dat zij bij de verdediging der steden met grote moed hebben gewerkt en gestreden, en soms hun mannen hierin overtroffen.' Een uiterst interessante observatie van deze Spaanse militair. Aan Kenau is het tweede deel van dit boek gewijd.

Willem II van der Marck, graaf van Lumey, geuzenleider en luitenant van Willem van Oranje. Geschilderd op 1 augustus 1572; het enige geschilderde portret van de geuzenleider. Lumey staat hier als de zelfverzekerde veroveraar van Den Briel.

Nicolaas van der Laan, burgemeester van Haarlem. Gravure naar een schilderij van Willem Jansz van Loon, 16e eeuw.

Jacob Steenbach (1540-> 1578)

Op 4 december 1572 kwam hopman Jacob Steenbach met vier Duitse vendels Haarlem binnen om het stadsleger te versterken. Steenbach trad tijdens het beleg doortastend en fatsoenlijk op. Begin juli 1573 nam hij deel aan de onderhandelingen over de overgave van Haarlem aan don Frederik. Een van de onderhandelingsresultaten was dat na de overgave de Duitse huurlingen en hun oversten gespaard bleven en vrije aftocht kregen, waarna velen overgingen in Spaanse dienst. Ook Steenbach was een beroeps-soldaat/huurling. In augustus nam hij in dienst van het Spaanse leger deel aan het beleg van Alkmaar.

Nicolaas van der Laan (1521-1584)

Op 9 december 1572 werd namens Willem van Oranje in Haarlem een nieuw stadsbestuur ingesteld. De ervaren bestuurder Nicolaas van der Laan werd herbenoemd als president-burgemeester. Nicolaas had zich altijd tolerant getoond jegens zowel katholieken als protestanten. Ook steunde hij Dirck Volckertszoon Coornhert in diens ijveren voor religievrede in Haarlem. In 1566 wisten Van der Laan en Coornhert de Grote Kerk te behoeden voor een beeldenstorm.

In juli 1573 werd Van der Laan opgenomen in het pardon dat Alva afkondigde voor alle Haarlemmers, enkelen overigens daarvan uitgezonderd.

5. Het beleg per maand

De zeven maanden dat het beleg duurde zouden bijna dag voor dag gereconstrueerd kunnen worden. Dat doen we niet. In dit hoofdstuk laten we per maand de belangrijkste gebeurtenissen de revue passeren.

5.1. Schieten en stormen – december/januari

Op 10 december zag een Amsterdamse ooggetuige op de Dam een groot aantal zware kanonnen op hun affuiten klaarstaan, met drieëntwintig paarden per kanon. Gezien de conditie van de dijk en het landschap moesten de muurbrekers vanaf Spaarndam over het water worden vervoerd, dat daarvoor opengebijt moest worden. Op 14 december kwamen de kanonnen, veertien in totaal, aan bij Spaarndam. Pas op 17 december arriveerden zij bij Haarlem.

Het ravelijn (bolwerk) van de Kruispoort, circa 1910. Detail van het Panorama Beleg van Haarlem, dat rond 1910 aan de Plantage Middenlaan te Amsterdam stond. Een sfeervol beeld van de moeizame strijd in de winterse kou en de modder achter de borstweringen op het ravelijn. Het kanon staat tussen met aarde gevulde schanskorven. In de verte het Leprozenhuis.

DEN YE DEN YE

AMSTELREDAM

HAERLEM

SPIERINGER MEER

De Herbe Meer

DE HAERLEMMER MEER

DE Ouve Meer

DE LEYDTSCHER MEER

TOOPY ENDE VOAN

DE Grijpe

A E S D O E

Op 18 december stonden de kanonnen in rijen van twee achter hun hoge schanskorven voor de stadsmuur opgesteld en dezelfde dag begonnen de beschietingen, die vooral gericht waren op het bolwerk van de Kruispoort. Er werd dag en nacht geschoten, maar zonder veel succes; een Spaanse kapitein in het legerkamp constateerde dat men net zo goed de kogels de zee in had kunnen schieten. Inmiddels raakte de munitie op. Nieuwe voorraden moesten uit het magazijn in Utrecht komen wat een paar dagen kon duren. Don Frederik en zijn krijgsraad gingen hierop in beraad en op 20 december werd besloten dat de in de stadsmuur geschoten bressen breed genoeg waren om deze te beklimmen. Haast was geboden want in de schietpauzes repareerden de Haarlemmers snel en vakkundig hun wallen.

Die middag gingen de Spanjaarden over tot de aanval. De actie was echter slecht voorbereid, er waren van te voren geen beschermende loopgraven naar de stadsmuur aangelegd, een brug die over de stadsgracht werd gelegd bleek te smal. En terwijl een voorhoede de bres aan het verkennen was, ging het hele vendel dat gereed stond zonder orders over tot een wilde aanval. Maar op de muur stonden Haarlemse soldaten hen op te wachten. De aanvallers werden ontvangen met wapens als hooivorken, spiesen, knotsen met ijzeren punten en een kogelregen uit haakbussen, met vreselijke gevolgen. Een Spaanse kapitein kreeg een brandende krans van stro om de hals geworpen. Hij viel met zijn krans om in de stadsgracht en verdronk. De Spanjaarden moesten zich met grote verliezen terugtrekken. Onder de geneuvelen waren veel edelman-soldaten.

Na weken van beschieten, beschansen en mineren werd een tweede bestorming voorbereid. In de vroege ochtend van 31 januari stonden in totaal vierentwintig vendels paraat. De Spanjaarden zouden de Kruispoort aanvallen, de Walen gevolgd door de Duitsers richtten zich op de Janspoort. Achter de infanterie stond de ruitery opgesteld. De belegeraars hadden zich reeds aan de voet van de stadsmuur verspreid, toen de Haarlemse wachten hen opmerkten. De gealarmeerde stadssoldaten en burgers waren snel ter plekke en er ontstond een felle strijd. Een aantal Spanjaarden dat reeds bovenop de wal stond, werd met haken de stad ingetrokken. Bij het bolwerk explodeerde een Haarlemse mijn, met gruwelijke gevolgen voor de aanvallers die daar op een kluitje bijeen stonden. Na afloop

Kaart omgeving ten zuidoosten van Haarlem. Floris Balthasar, 1611. Links, in het midden, onder Berckenroo, loopt de Manpadslaan. (Zie pijltje). Bovenaan is duidelijk de route te zien tussen Amsterdam en Spaarndam/ Haarlem. De dijkweg loopt (vrnl) via Sloterdijk, Halfweg en Spaarnwoude naar Spaarndam waar de dijk, voorzien van een sluis, het Spaarne overspant. In maart liet Bossu het smalle dijkdeel bij Halfweg ('Halverwege Amsterdam') doorgraven om met zijn vloot het Haarlemmermeer op te varen.

meldde een Spaanse ooggetuige dat veel soldaten na deze krijgsactie niet meer in staat tot dienen waren. Maar een secretaris van don Frederik was minder begripvol. In een brief richtte hij zijn woede op de manschappen: ‘En degenen die zich het slechtst gedroegen en het minst hun plicht deden waren de Spanjaarden, en dat is een eeuwige schande.’

5.2. De Halve Maan – februari

Door het voortdurend gegraveerd ('ze bleven maar als mollen wroeten en graven') en geschiet van buitenaf waren de stadsmuur en vooral de Kruispoort met zijn bolwerk inmiddels zwaar beschadigd. Op 18 januari kregen de Spanjaarden het bolwerk in handen en een paar weken later richtten zij daar een kotte (verhoging) op, waarop kanonnen werden geplaatst om de stadsmuur te beschieten. Door het gedreun konden de verzwakte wallen instorten, waarna de stad open zou komen te liggen.

Het stadsbestuur besloot op 10 februari aan te vangen met de bouw van een beschermende wal achter de inmiddels dichtgestopte Kruispoort. De wal liep van kerk van het Margarethaklooster tot aan het Sint-Jansklooster. Voor de aanleg werden dertig huizen afgebroken. Met grote ijver werkten alle burgers mee. De brede aarden wal kreeg de vorm van een halve maan, met bij de twee uiteinden of hoorns een platform om een kanon te dragen. De gezamenlijke inspanningen leidden tot een zeer doelmatig ontworpen en ingericht vestingwerk.

Meteen legden de belegeraars tussen de stadsgracht en de muur vier overdekte loopgraven aan in de richting van de Halve Maan: twee loopgraven liepen naar de hoorns en twee rechtstreeks naar de stadsmuur. Voor de bedekking werden dikke planken gebruikt om musketkogels te weren. De twee rechte loopgraven reikten tot onder de wal; met de opgegraven aarde werd de stadsgracht deels gedempt. Bij de hoorns lagen echter ondergrondse wachtposten, die eerst uitgeschakeld moesten worden. Ondertussen bleven de burgers de loopgraven onvermoeibaar bekogelen met aarde en bakstenen. Al snel waren de openin-

De Halve Maan, met in het kader linksboven Spaanse verdedigingsmiddelen zoals schiethuisjes en een tonnenbrug. Houtsnede naar Jan Moyt Jacobszoon. Op de twee torens staat geschut. De functioneel ingerichte binnenwal beschermde sinds februari 1573 de stadswal achter de vernielde Kruispoort.

gen van de gangen dichtgegooid, waarna pioniers de gangen even snel weer openschepten. Ook de bedekkingen dreigden te bezwijken onder de bergen steen en puin die van de stadsmuur naar beneden kwamen. De Spaanse loopgraven bleven behouden, maar via de Halve Maan kwamen de belegeraars Haarlem niet binnen.

5.3. Insluiting – maart

Alle Spaanse pogingen om door de muren de stad binnen te komen waren mislukt. Vanuit Leiden bleef de prins van Oranje met behulp van de Hollandse of geuzenvloot de stad bevoorraden. Alva begreep dat zolang Haarlem proviand en buskruit via het Haarlemmermeer ontving, het beleg zich eindeloos zou voort-slepen.

In maart verplaatste de strijd zich daarom naar het Haarlemmermeer. Door Haarlem van het Meer af te sluiten, wilde Alva de stad uithongeren.

Voor hun acties op het water gebruikten de Spanjaarden de vloot en de haven van Amsterdam. In maart 1573 kreeg admiraal Bossu de opdracht om de geuzenvloot voorgoed van het Meer te verjagen. In deze maand werd een aantal 'schutgevaerten' (scheepsgewachten) gehouden op het Haarlemmermeer. Ook op de Zuiderzee en de meren tussen Utrecht en Amsterdam waren de vloeten druk in de weer.

Op 29 maart 1573 vond het eerste treffen op het Haarlemmermeer plaats. Die nacht was Bossu met zevenentwintig schepen via de dijk bij Halfweg, die eerder was doorgraven, het Meer opgevaren. De geuzenvloot onder kapitein Marinus Brand, inmiddels versterkt met Haarlemse schepen en galeien, lag daar reeds. De vloot van Bossu was echter beter bemand en bewapend. Bossu kreeg een voordelige wind in zijn zeilen en joeg de geuzen terug naar hun ligplaats in de Kaag.

Ook op het land werden acties ondernomen om door de omsingeling te breken, vaak in combinatie met de vlootacties. Op 25 maart deden de stadssoldaten een dergelijke gecombineerde uitval, gericht tegen het Duitse kwartier in de Haarlemmerhout. Vanuit de Zijlpoort, de Waterpoort bij de Lange Brug en de Kleine

'Belegerung der Stadt Haarlem'. Zeer zeldzame en fraaie kaart in vogelvluchtperspectief van onbekende (Duitse) oorsprong van het beleg van Haarlem. Ca. 1587-1613. Het noorden is onder.

Houtpoort stormden haakschutters en piekeniers het kamp binnen, waarna de Duitsers zich in paniek tot achter in het Bos terugtrokken. De stadssoldaten plunderden het kamp naar hartenlust en keerden terug met een fraaie buit. Acht buitgemaakte vaandels werden triomfantelijk door de straten van Haarlem gesleurd.

Vanaf eind maart kwam er via het Meer geen voedsel Haarlem meer binnen. April stond daarom in het teken van enerzijds het nauwer insluiten van de stad en anderzijds van het doorbreken van de insluiting. Er was voor 9 april een vlootgevecht voorbereid, waarbij het stadsleger vanaf de wal ondersteuning zou leveren. De geuzenvloot, inmiddels versterkt met schepen uit Hollandse steden, lag gereed in de Kaag. Tegelijkertijd zouden Haarlemse schepen een brug stukvaren, die ter hoogte van de Hout het Spaarne blokkeerde, maar don Frederik was op de hoogte gesteld van de plannen. Bij de brug stonden zijn haakschutters paraat en de onderneming mislukte. Bossu keerde terug naar zijn ligplaats bij de Fuik, en de geuzen bij de Ton (een bakken bij de toegang tot het Spaarne).

Een bereden koerier.
Afbeelding postzegel,
1976. Servicios de
correo, Edifil 2331
(Spanje).

Communicatie

In een oorlog is goede communicatie van levensbelang. Een voorbeeld van de rampzalige gevolgen van miscommunicatie tijdens een militaire actie was de Slag bij het Manpad, waarbij het hulpleger van de prins door de Spanjaarden in de pan werd gehakt. Men communiceerde in die tijd nogal eens met communicatiemiddelen die we tegenwoordig niet meer gebruiken, zoals postduiven, vlaggen, rook, vuurtekens en trompetgeschal.

Koeriers

De hertog van Alva, die zijn hoofdkwartier in Nijmegen had, werd door zijn officieren door middel van brieven geïnformeerd over wat zich in en rond Haarlem voordeed. De afzender dicteerde de tekst aan zijn secretaris en ondertekende de brief zelf. De correspondentie werd meegegeven aan een bere-

Haarlem

Elke stad had stadsbodes, beëdigde ambtenaren die boodschappen rondbrachten tussen bestuurders van de eigen stad en van andere steden. Daarnaast waren er burgers die tegen een geringe vergoeding een brief meenamen. Dit liep niet altijd goed af. Op 5 december 1572 overhandigde een zakkendrager het Haarlemse stadsbestuur een brief uit Amsterdam met daarin het advies zich aan het koninklijke leger over te geven. De brenger van dit nieuws werd opgehangen.

Het contact tussen Haarlem en de prins van Oranje liep voornamelijk via het Haarlemmermeer. Haarlemmers trokken naar de geuzenvloot met berichten voor de prins. Zij hadden ook postduiven bij zich die met briefjes van de prins aan een pootje gebonden direct terugvlogen naar Haarlem, waar zij vaak een nestje hadden. Toen de Spanjaarden dit postsysteem doorkregen gingen zij op duivenjacht. Hierdoor werd menige prinselijke hulppoging ‘verraden’.

In de zestiende eeuw was het land tussen de steden nog open en reikte het zicht ver. Op 1 december 1572 kon men in Amsterdam de rookpluimen van het brandende Naarden zien, en kort daarop zag men vanuit Haarlem Spaarndam bestormd worden. In juli zagen de geuzenschepen op het Meer een zwarte vlag uit de toren van de Grote Kerk hangen, waarmee Haarlem zijn nood kenbaar maakte. Door mist, duisternis of kruitdampen werden seinen zoals brandende fakkels gemist. Om elkaar 's nachts te herkennen droegen soldaten witte hemden over hun kleding.

In elke oorlog worden spionnen en informanten ingezet om de vijandelijke linies te infiltreren. Over en weer werd van gevangenen informatie verkregen, meestal met geweld. Don Frederik had zelfs een informant in Haarlem die hij vertrouwde, want ‘hij is Haarlemmer van geboorte en een zeer goede bekende van de Spaanse soldaten die eerder bij de stad hadden gelegen.’

5.4. La Goleta en Rustenburg – april

Ter ondersteuning van hun vloten hadden beide partijen schansen laten bouwen aan de oevers van het Haarlemmermeer. De Spaanse schansen lagen voornamelijk aan de oostzijde en de Hollandse schansen aan de zuidzijde van het gebied van Schalkwijk. Buiten de Schalkwijkerpoort begon een waterweg die de stad met het

Haarlemmermeer verbond: de Zomervaart met in zijn verlengde de Fuikvaart. Sinds 3 april lag er aan de zuidzijde van de Fuik-monding een grote vierkante Spaanse schans. Deze schans kreeg de naam La Goleta, een trotse verwijzing naar een grote overwinning die Karel V in 1535 had behaald op de Ottomanen bij het fort La Goleta (La Goulette) in Tunis. De Hollandse Goleta was voorzien van twee barakken, twee vendels krijgsvolk en twee stukken geschut. De schans beheerste de toegang tot het Meer en bood de Spaanse vloot een veilige ligplaats.

Op zijn beurt had Haarlem op 20 april een belangrijk steunpunt veroverd, de schans Rustenburg, gelegen in het midden van de Zomervaart, ter hoogte van de huidige Borgerstraat, naast de herberg Rustenburg. De Spanjaarden probeerden herhaaldelijk maar tevergeefs deze strategisch gelegen schans terug te veroveren. Rustenburg bleef voor Haarlem de doorvaart naar het Meer controleren, en bood tevens bescherming aan de stadskoeien die daar graasden.

Een linie van Spaanse schansen

Tot midden april trokken de Haarlemmers min of meer ongestoord door de weilanden naar de geuzenvloot, te voet, per schuit of per polsstok. Dit laatste tot verbazing van de Spanjaarden, die uiteindelijk zelf hun pieken leerden gebruiken als polsstok en zo de opstandelingen de pas konden afsnijden. Maar nu werd hier een Spaanse linie van schansen en wachtposten aangelegd, onderling verbonden door loopschansen en beschermd door grachten. Ook het Spaarne werd ter hoogte van de Haarlemmerhout van schansen voorzien. Op 9 april 1573 schreef don Frederik aan Alva: 'Er kan hier [tussen de stad en het Meer] zelfs geen vogeltje meer ongestoord overvliegen.'

In de nacht van 25 op 26 mei kwamen de geuzenvloot en het stadsleger tegen deze Spaanse linie in actie. Op drie plekken viel men aan. Ongeveer dertig schepen voeren naar de Fuik en gingen daar in vuurgevecht met de vloot van Bossu. Tegelijk werden aan de zuidkant van Schalkwijk achthonderd militairen aan wal gezet, die optrokken tegen de Spaanse schansen. Met hen kwamen ook tachtig mannen mee die elk 25 pond voor de stad bestemd buskruit meedroegen.

Tot slot zette een vlootdeel krijgsvolk af ten zuiden van Heemstede. Hun aanval richtte zich op de Duitse troepen die in de Haarlemmerhout lagen. Vanuit de stad werden de vlootacties ondersteund door uitvallen naar de Hout en naar de weilanden ten oosten van het Spaarne.

Don Frederik zat echter niet stil en had zijn soldaten de Hollandse schansen laten aanvallen. De hele nacht hoorden angstige burgers rondom de stad luid schreeuwen en schieten.

Als gevolg van een gebrekkige coördinatie waarbij chaos en paniek ontstond, mislukte ook deze actie die zo dapper was begonnen. Er werden – gruwelijk maar waar – 170 afgehouden hoofden bij don Frederik ingeleverd.

Wat er twee dagen later gebeurde, zou het lot van Haarlem bepalen.

5.5. Slag op het Haarlemmermeer – mei

Wie het Haarlemmermeer beheerste, bepaalde het lot van Haarlem, dat begreep Alva goed. De geuzenvloot lag al dagenlang dicht bij de stad en de hertog vreesde dat zij op een kwade dag de stad ‘voor zijn neus zou wegkappen’.

In het Huis ter Kleef bespraken don Frederik en Bossu de beste tactiek om de geuzenvloot te bestrijden. Bossu moest daarbij de positie van hun vloot en ook de windrichting goed in de gaten houden (de wind woei dagenlang noord-noord-oost). Bossu had daarbij de wind in zijn nadeel, maar gezien de urgentie van de zaak werd besloten het gevecht op het Meer aan te gaan.

Een andere overweging was het contact tussen Haarlem en de prins van Oranje via de geuzenvloot op het Meer voorgoed te verbreken.

We zagen al dat op 25 mei bodes op weg waren naar de stad met in totaal 2.000 pond buskruit. Maar de mannen sloegen op de vlucht en lieten hun kruitzakken in de weilanden achter. Don Frederik begreep dat als Haarlem deze kruitvoorraad zou hebben ontvangen, de stad het beleg had kunnen volhouden. Voor Spanje was de onderneming dan verloren.

Op 27 mei kon Bossu zijn vloot versterken met eenentwintig schepen uit Amsterdam. Levensmiddelen en geschut werden aan boord gebracht en achtentwintig vendels soldaten scheepten zich in. In de vroege ochtend van 28 mei voer Bossu zijn schepen een voor een via de Liede het Haarlemmermeer op, waar zijn

De slag op het Haarlemmermeer, 28-29 mei 1573. Schilderij van Hendrik Cornelis Vroom, 1621. De Spaans-Amsterdamse schepen van Bossu (rechts) voeren vlaggen met het rode Bourgondische kruis van Spanje, en de drie Andries-kruisen van Amsterdam. Links de geuzenvloot met vlaggen in oranje-wit-blauw. Beide vloten gebruiken oorlogsgaleien, die door roeiers worden voortbewogen en minder afhankelijk zijn van de wind. De torens van de Sint-Bavo, de oude Klokhuisstoren en de Bakenesserkerk rijzen omhoog. Bij de Kruispoort ontploft een mijn.

Amsterdamse vloot met vijfenveertig schepen lag. Ook de geuzenvloot lag daar al aaneengesloten en in formatie. Zij telde meer zeilen dan de Spaanse vloot, maar was wederom minder goed bemand en bewapend. Door eerdere nederlagen hadden de geuzen een tekort aan bemanning. Op donderdag 29 mei voeren de twee vlaggenschepen op elkaar af en er ontstond een hevig vuurgevecht. Na enig gemanooeuvreer lukte het Bossu de wind in zijn voordeel te krijgen. Vastberaden voer hij op de geuzenvloot af, die meteen de moed verloor en rechtsomkeert maakte. De geuzenvloot werd verjaagd naar de Kaag en verloor daarbij twintig schepen. Een Haarlemse croniqueur sprak hierbij van een schandelijke vlucht. Vanuit de schans La Goleta zag don Frederik toe hoe het Haarlemmermeer in Spaanse handen viel.

Tijdens het gevecht was de geuzenvloot ver van zijn schansen op het land verwijderd geraakt. Don Frederik beval daarop zijn aanvoerders met hun schutters de geuzenschansen die daar aan de oever lagen te bestormen. Vanuit La Goleta leidde hij de gevechten en zond versterkingen waar nodig. De bezetting van de schansen vluchtte weg, werd verjaagd of sprong in het Meer. Velen van hen werden omgebracht. Hiermee verloor de geuzenvloot voorgoed de ondersteuning van haar sterkten op het land.

5.6. Slag bij het Manpad – juli

In juli hing de stad een zwarte vlag uit de toren van de Grote Kerk om de geuzenvloot op het Meer haar grote nood kenbaar te maken. De prins van Oranje was herhaaldelijk en dringend gevraagd de stad te hulp te komen en iedere keer had de prins hulp toegezegd. Op 7 juli bracht een postduif het bericht dat die nacht het ontzet dan echt zou komen. Daarbij werden ook de nodige aanwijzingen gegeven. Het hulpleger zou arriveren aan de linkerzijde van de Haarlemmerhout, terwijl bij de Fuik de geuzenschepen met hun geschut een vals alarm zouden maken. De stadssoldaten moesten paraat staan bij de Ramen, de stadswijk in het zuidwesten van de stad. Op een afgesproken vuurteken – de herberg Het Dronkenhuisje aan de Herenweg zou in brand worden gestoken – zouden de stadssoldaten naar buiten komen om het leger de stad in te helpen.

Die nacht stonden tweeduizend burgers en soldaten met witte hemden over hun kleding klaar op de muur van de Ramen, maar het naderende leger werd niet gehoord noch gezien. De teleurstelling was groot. Wat zij niet wisten, was dat het hulpleger de stad helemaal niet had weten te bereiken.

In Sassenheim had de prins een leger bijeengebracht van vierduizend man, deels huurlingen, deels burgers uit verschillende Hollandse steden. Op 8 juli ging dit leger onder Willem Bronckhorst van Batenburg op weg. Zeshonderd ruiters onder de heer van Karloo reden mee, en ook vijfhonderd door paarden getrokken wagens vol proviand. Het leger trok langs de Herenweg en passeerde Noordwijkerhout, Hillegom, het Manpad en Heemstede. De Herenweg, toen nog een mulle zandweg, was al eeuwen de voornaamste route tussen 's-Gravenhage en Haarlem (het laatste gedeelte heet tegenwoordig Wagenweg) en kwam uit bij de Grote Houtpoort, bij het Bos of de Hout waar het Duitse kamp lag.

In de nacht van 9 juli kwam de voorhoede van ruiters aan bij het Duitse kamp, dat verlaten leek. De trompetter van de voorhoede meende dat de kust veilig was en blies op zijn trompet. Hij werd meteen doodgeschoten.

Via een onderschepde duif of een overloper waren de Spanjaarden van hun komst op de hoogte. Twee dagen lang hadden zij aan beide kanten van de weg in hinderlaag gelegen. Zij gingen direct over tot de aanval en schoten de hele ruitery overhoop. Andere troepen sneden de wegen af tussen Sassenheim en Haarlem.

Het voetvolk dat nog ontwetend van de gebeurtenissen naderde, werd ter hoogte van Eindhoven fel aangevallen. De ruiters gingen er meteen vandoor, sommigen lieten hun paarden achter die vanwege het kreupelhout en de sloten in het landschap slecht vooruit kwamen. In hun radeloze vlucht raakte het voetvolk door de losgebroke paarden van elkaar gescheiden. De tot een wagenburcht opgestelde bagagewagens en meegevoerde verdedigingsschermen blokkeerden de vluchtroutes. In de chaos kwamen ruim zevenhonderd mannen om. De vluchtenden werden tot Sassenheim opgejaagd. De Spanjaarden verkregen een fraaie buit aan wapens, vaandels en levensmiddelen, en de zekerheid eindelijk Haarlem op de knieën te kunnen dwingen.

Wat ging er mis?

Verschillende ooggetuigen en andere betrokkenen hebben geprobeerd een antwoord te geven op deze vraag. Zeker is dat de ontzettingspoging reeds bij aanvang gedoemd leek te mislukken. De prins van Oranje was er persoonlijk niet voor geweest dit hulpleger op pad te sturen, maar hij was gezwicht vanwege het sterke aandringen ('luyde begeerte') van het stadsbestuur. Er zaten veel burgersoldaten bij, velen van hen jong en onervaren. Na de slag bij het Manpad zou de prins voor krijgsacties nooit meer gebruikmaken van burgers.

Het stadsleger had het prinsenleger te hulp moeten komen na gewaarwording van het afgesproken vuurteken, maar dit werd dus niet gegeven.

Naderhand verklaarden de stadssoldaten dat zij vanaf hun post op de stadswal niets van een naderend leger hadden gezien of gehoord. Dat klopte wel, want de Spanjaarden hadden, om hen het zicht op de Haarlemmer Hout te ontnemen, met brandend stro een barrière van rook opgeworpen. Anderen spraken van een gebrekkig zicht door de kruitdampen.

Het voortdurend schieten vanaf de geuzenvloot had de geluiden van het naderende leger overstemd. Een Duitse officier van het stadsleger verweet de vloot dan ook dat zij te veel kabaal had gemaakt. De kreten van de veldslag die volgde, werden geïnterpreteerd als 'misleiding'.

Op hun beurt begrepen de prins van Oranje en een Engelse officier van het prinsenleger niet waarom de stadssoldaten hun plicht zo hadden verzaakt; zij waren immers niet uit de stad gekomen!

De schuld van dit drama werd vooral neergelegd bij Batenburg. Hem werd slecht leiderschap verweten en ook de andere aanvoerders bleken niet capabel. Hij was bovendien tegen de instructies in de vijand te dicht genaderd.

Ook de prins van Oranje kreeg verwijten. De Engelse officier Roger Williams meende dat de prins geen leger met deels onervaren jongens en mannen ('die arme Hollanders') bijeengeraapt op feesten en partijen, op vele duizenden ervaren en geharde Spaanse soldaten had moeten afsturen. En een Haarlemse schrijver verweet de prins de onbekwame Batenburg ('een dronkenlap') tot veldoverste te hebben aangesteld. Batenburg zelf raakte zwaar gewond en overleed twee dagen later.

Honger

‘Honger is een scherp zwaard’. De vijand waartegen niemand zich kon verweren was de honger. Reeds in december 1572 ontstond er een voedseltekort in het Spaanse legerkamp. Proviand moest worden aangevoerd via de vrijwel kapotgereden Spaarndammerdijk, en ook het vervoer over het IJ was moeizaam vanwege de geuzenschepen die daar rondvoeren. In het legerkamp crepeerden de soldaten van de honger; men dacht eraan het beleg dan maar op te heffen. Al snel begonnen met name huurlingen te deserteren, op zoek naar eten. Alva schreef in februari 1573 aan Filips II: ‘De reden waarom Haarlem nog steeds niet is ingenomen, is dat alle soldaten daar omvallen van de honger.’

Honger in Haarlem. Prent van Jan Luyken, circa 1696. Gebruikt als illustratie in Th. Schrevelius, *Harlemias*, of eerste stichting der stad Haarlem (1754).

In Haarlem was toen nog voldoende voedsel. Aanvankelijk ontving men via het Haarlemmermeer graan, brood, meel, vis en kaas, maar in mei achtte het stadsbestuur het nodig de levensmiddelen te registreren en kort daarop te rantsoeneren. Om de belegeraars te tarten, plaatste men op 1 mei een meiboom behangen met etenswaren op de stadsmuur. Maar op 15 mei schreef Willem Janszoon Verwer in zijn dagboek: 'De honger begint'. Die dag kreeg elk manspersoon niet meer dan een pond tarwebrood uitgereikt. Een maand later noteerde Verwer mistroostig: 'Armoede bij ons, schaarste kastijdt ons, welvaart en vreugde gaan van ons heen'. Van het stadsvee in de weiden werd dagelijks een koe geslacht en het vlees werd zo eerlijk mogelijk verdeeld. Ook hongerige Spaanse soldaten probeerden regelmatig een koe te verschalken.

In juni had don Frederik van een informant vernomen dat er geen brood meer in de stad was, en dat zij daar al een maand lang brood aten 'zo zwart als steenkool dat zij moutkoeken noemen'.

Eind juni kreeg elke weerbare man nog een half pond tarwebrood en een pond paardenvlees uitgereikt, de vrouwen kregen de helft daarvan en de kinderen een kwart.

Intussen gingen huurlingen met veel geweld de huizen langs op zoek naar voedsel. Honden, ratten, vleesafval en onkruid verschenen op het menu. Zelfs gouverneur Ripperda moest zich voeden met wingerdbladeren. Twee wanhopige moeders sprongen met hun kinderen in de Bakenessergracht, maar volgens een Spaanse ooggetuige hongerden de Haarlemmers zich liever uit dan dat zij zich overgaven.

Op het koorbord in de Grote Kerk is dit fraai verwoord:

In dees grote nood, in ons uutereste ellent

Geven wij de stad op door hongers verbant

Niet dat hij se in creegh met stormender hant.

(Toen de nood groot was, en de situatie uiterst ellendig, hebben wij de stad vanwege honger opgegeven, niet omdat de stad bij een stormaanval was veroverd).

5.7. De laatste dagen – 1-12 juli

Al vóór de slag bij het Manpad op 9 juli, begonnen op 1 juli 1573 de onderhandelingen over de voorwaarden van overgave. De gesprekken werden gevoerd tussen de graaf van Eberstein, de Duitse overste van don Frederik en afgevaardigden van de stad.

De stad verzocht om een vrij vertrek voor alle burgers en soldaten naar het leger van de prins. Don Frederik voelde hier weinig voor. Voor de soldaten die in 1572 aan de zijde van de prins bij Bergen (Henegouwen) en Zutphen hadden gevochten, kon geen genade zijn. Dit gold ook voor de burgers, die zijn leger zeven maanden hadden bestreden. De Duitsers, de vrouwen en de kinderen zouden meer genadig behandeld worden. De Duitsers wilde hij ontzien, maar die hadden besloten bij de Walen en de burgers in de stad te blijven.

Intussen ondernamen de belegeraars nog wat aanvallen op de stadsmuur die alle mislukten. Waarschijnlijk onder de indruk van deze laatste tegenslagen, boden de Spanjaarden nu een vrije aftocht aan voor zowel burgers als soldaten, met medenemen van alle wapens. Otto graaf van Eberstein toonde de Haarlemse afgevaardigden zelfs een door don Frederik ondertekende machtiging, maar die stelden liever hun hoop op een ontzet dat zij nog steeds van de prins van Oranje verwachtten.

Het aanbod dat men de volgende dag kreeg was minder royaal. De vrije aftocht bleef gehandhaafd, maar wapens als musketten, vuurroers en spiesen moest men achterlaten. Maar ook dit werd door de Duitsers afgewezen.

In de stad namen het geweld, de honger en de ontredde toestand toe. Er werd een paar keer een uitval gedaan in de richting van de Fuik, waar men de schepen van de prins hoopte aan te treffen. Maar de schepen waren niet gekomen.

In het Spaanse kamp kreeg men genoeg van de moeizame onderhandelingen. Op 7 juli schreef Alva: 'Evengoed zijn ze al twee keer de stad uitgekomen om met ons te parlementeren, maar ze vragen daarbij om voorwaarden die ik hen op geen enkele manier ga geven. Ze willen namelijk vertrekken met hun wapens, hun vaandels en hun geschut om daarmee naar een van de opstandige steden gaan. Met Gods hulp zal ik hen zodanig in het nauw drijven dat ze weer bij zinnen komen.'

Na de mislukte ontzettingpoging van 8 op 9 juli, bereidden de kapiteins van de stad voor 10 juli een algemene uitval voor. Vrouwen, kinderen en bejaarden wilde men in de stad achterlaten, maar de wanhoop onder deze arme mensen was zo groot dat de kapiteins van een uitval afzagen.

Op 11 juli liet de stad via een bode don Frederik verzoeken in te stemmen met een overgave op genade voor allen. Maar hun verzoek kwam te laat. Don Frederik eiste nu een overgave op genade en ongenade. Dit betekende een onvoorwaardelijke overgave, waarbij de overwonnenen overgeleverd waren aan de genade van de overwinnaar. Zeker na de actie van 8-9 juli waren voorwaarden onbespreekbaar geworden. Achteraf gezien zou het dus beter zijn geweest als de stad het allereerste aanbod van een vrij vertrek voor iedereen had geaccepteerd.

5.8. Overgave – 12-13 juli

Op 12 juli vonden buiten de Zijlpoort de laatste besprekingen plaats. De vertegenwoordigers van de stad stemden in met een onvoorwaardelijke overgave. De opluchting in het Spaanse kamp was groot. Een Spaanse secretaris verklaarde zelfs dat hij op zijn knieën lag om God te danken voor de overwinning. Met een vertrokken koeriers naar Nijmegen en op 13 juli ontving Alva het heugelijke nieuws. Van alle kanten ontving de hertog felicitaties voor het succes dat zijn zoon bij Haarlem had behaald.

Op dinsdagmiddag 13 juli trok Bossu met een afdeling Spanjaarden door de Zijlpoort de stad binnen. Van don Frederik had hij een order meegekregen met een serie te nemen maatregelen om een goed verloop van de inname te bevorderen. De mannen werden verzameld in het Zijlklooster, de vrouwen en kinderen in de Grote Kerk. De Walen werden vastgezet in de Bakenesserkerk. Duitse huurlingen moesten intussen de wallen bewaken. Alle wapens werden ingeleverd op het stadhuis. Voor de burgers werd brood en wijn binnengebracht.

Een Haarlemse ooggetuige vertelde hoe na de overgave iedereen weer op de wallen kon gaan staan en zelfs met de Spanjaarden een gesprek aanknopen. ‘En de Spanjaarden, die al die maanden onze vijanden waren geweest, gaven ons nu brood; ze wierpen het brood over de wallen en spraken ons moed in.’

Intussen was het lot voor de leden van het stadsbestuur, de stadssoldaten en de burgerij ongewis. Wat er met de Walen zou gebeuren was wel duidelijk. Zij hadden immers deelgenomen aan de belegering van Bergen door Lodewijk van Nassau. Toen Alva op 19 september 1572 Bergen had ingenomen, hadden de Walen gezworen nooit meer tegen de koning te zullen vechten. Bij Haarlem hadden zij deze eed verbroken en daar stond de doodstraf op. Zij verzetten zich dan ook hevig tegen de overgave. Eerst probeerden zij via de Schalkwijkerpoort te ontsnappen. Daarna sloten ze de Zijlpoort met sleutels af terwijl de onderhandelaars nog buiten de poort in het veld stonden, maar uiteindelijk legden zij zich neer bij het onvermijdelijke. De Waalse kapitein Bordet wachtte zijn executie niet af en liet zich door zijn bediende doodschieten.

Don Frederik volgde bij zijn strafmaatregelen de bevelen van zijn vader Alva op. En Alva beval het volgende: 'Ik heb don Frederik geschreven dat er van de Walen, Fransen en Engelsen geen man in leven mag blijven, en dat geldt ook voor aanvoerders van de Duitsers. De overige Duitsers moeten zweren nooit meer die rebel van een Oranje te dienen, waarna don Frederik hen poedelnaakt zal wegsturen naar een plek waar zij geen kwaad meer kunnen doen.'

Na interventie van Eberstein en de andere Duitse oversten mochten de Duitse huurlingen vertrekken. Een deel van hen trok in augustus 1573 met don Frederik mee naar het beleg van Alkmaar (21 augustus-8 oktober 1573). Anderen namen, ondanks hun eed, dienst in het leger van de prins van Oranje.

Geweld

Een gewelddadige oorlog

In 1620 verscheen een platenboek dat al snel in het hele land populair werd: *De Spaensche Tiranyē gheschiet in Nederlant*. Op de prenten zijn allerlei voorbeelden te zien van Spaanse tirannie, zoals de plundering van Mechelen ('Mechelen werd geplondert'), Zutphen ('Wreedde moort tot Zutphen') en 'Don Fredericks moort tot Naerden'. De platen laten weinig aan de verbeelding over. De Spanjaarden moor-

Uitmoording van
Naarden. 1 december
1572. Ets 1618-1624.

den, mishandelen en plunderen waarbij ook vrouwen en kinderen niet worden ontzien. En zij doen dit met duidelijk plezier.

Toch pasten Alva's wrede tirannie en zijn reeds in 1567 ingestelde Raad van Be-roerten in het officiële beleid van de Spaanse overheid. Eerst moest de hertog met harde hand de rust in de Nederlanden herstellen, daarna zou de koning komen. Zijn koninklijke aanwezigheid zou de gemoederen kalmeren, waarna een algemeen pardon zou volgen. Zachtheid en clementie waren immers deugden die een koning pasten. Maar de koning kwam niet en het beleid van onderdrukking bleef gehandhaafd.

Een gerechtvaardigde oorlog

Toen Naarden op 1 december was uitgemoord, reden bagagewagens vol roofoebuit Amsterdam binnen. Alva beriep zich hierbij op het oorlogsrecht, zoals dat voor het eerst in *De Jure belli* (Over het oorlogsrecht), 1532, door de dominicaan Francisco de Vitoria was opgeschreven. Hierbij was in een rechtvaardige oorlog het toepassen van geweld toegestaan. Een belegerde stad die zich had verzet en zich pas overgaf nadat de kanonnen waren opgesteld, was overgeleverd aan de genade van de overwinnaar. Alva meende dat hij in Holland een rechtvaardige oorlog voerde. Volgens een Spaans militair handboek kon een soldaat alleen maar een goed en dapper soldaat zijn 'als hij de vrees voor God in zijn hart droeg'. Alva vond dat hij jegens Naarden had gehandeld naar Gods wil. Maar voor de bevolking bevestigde het optreden van zijn vendels de zogenaamde Zwarte Legende, het beeld van de Spanjaard als wreed, inhelig en intolerant.

Guerrilla

In het begin van de Opstand had de oorlog het karakter van een guerrilla ('oorlogje'). Hierbij probeert de 'mindere' partij een sterker, vaak professioneel leger te verzwakken door sabotage of korte felle aanvallen.

Confrontaties gingen altijd met veel geweld gepaard, wat aanleiding gaf tot verhalen die of ze nu waar waren of niet, altijd angst zaaiden. Op 9 juli 1572 liet geuzenleider Lumey negentien geestelijken uit Gorcum mishandelen, martelen en ophangen; volgens een Spanjaard sneden de geuzen hun lichamen open en verkochten het lichaamsvet op straat. En in Haarlem werden voor de neus van de belegeraars gevangen Spanjaarden gemarteld en opgehangen. Beide partijen sneden van gevangenen de hoofden af en smeten die naar elkaar toe. Men beschoot elkaar, hakte op elkaar in of blies elkaar op met explosieven. Er bestonden zelfs handleidingen met marteltechnieken om bekentenissen af te dwingen.

Daders en slachtoffers

Veel soldaten leden onder wat werd omschreven als 'hartenpijn' of 'zich slecht voelen', vergelijkbaar met uitputting of shellshock. Een aantal soldaten was door de verschrikkingen van de oorlog lichamelijk of psychisch niet meer geschikt om te kunnen dienen.

In de Spaanse kampen waren de leefomstandigheden slecht, er was nauwelijks medische verzorging en de dood waarde overal rond. Maar ook in de stad waren de mensen door de voortdurende beschietingen hun leven niet zeker. In de laatste maanden gingen burgers en huurlingen met elkaar op de vuist om een hap eten. Geweld was een deel van het leven: terechtstellingen waren openbaar, buiten veel steden lag een galgenveld. Maar ooggetuigen noemden het geweld dat zij bij Haarlem meemaakten, uitzonderlijk. In december 1572 meldde een geschokte getuige dat de lijken van vermoorde mensen leeggeroofd en naakt als krenge op de weg bleven liggen, 'alsof het niet de lichamen van mensen zijn'.

Wreedheid en mildheid

Na de schok van de Beeldenstorm van 1566 besloot Filips II elke vorm van ketterij te bestrijden. Hij was zelfs bereid hiervoor 'honderdduizend levens te verliezen'. Filips kende Alva goed en wist dat de zeer katholieke hertog zijn beleid loyaal zou uitvoeren. Alva was de juiste persoon om de strafexpeditie te leiden. Maar al snel groeide in de Nederlanden het verzet tegen de Spaanse aanwezigheid; de aanhang voor de geuzen nam toe. Verontrustende berichten over gewelddadigheden bereikten zelfs het hof, waar Alva's tegenstanders (maar niet alleen zij) begonnen te pleiten voor een meer gematigde aanpak. Eind 1573 haalde Filips II Alva en zijn familieleden terug naar Spanje. Alva's missie was mislukt. Hij werd opgevolgd door de meer gematigde Luis de Zúñiga y Requesens.

Filips II was geen 'pacifistische' vorst. In 1570 liet hij in Andalusië de opstand van de Moriscos (katholieken van Moorse afkomst) onderdrukken door zijn halfbroer don Juan van Oostenrijk. Twintigduizend mannen, vrouwen en kinderen kwamen om, maar Filips was tevreden. Ongelovigen, afvalligen en kettters moesten immers bestreden worden. In Andalusië pakte de harde aanpak goed uit, maar in de totaal andere context van de Nederlanden werkte het averechts. Om dit rijkdeel niet te verliezen, was een milder beleid noodzakelijk.

Op 6 juni 1574 vaardigde Requesens voor de opstandige Nederlandse steden een amnestieregeling uit, het Generaal Pardon.

6. Executies en muiterij

Filips II lag in die julidagen ziek te bed in het Escorial, zijn paleis bij Madrid, maar hij volgde de gebeurtenissen in Haarlem op de voet. Op 24 juli bereikte hem via ijlbodes het bericht van de val van Haarlem, elf dagen tevoren. Zijn secretaris Gracián, die hem het bericht voorlas, schreef diezelfde dag dat het nieuws over Haarlem voor Filips een betere medicijn was geweest dan heel wat artsen. Dit lijkt harteloos van Filips, maar we tekenen hierbij aan dat de executies in Haarlem pas enkele dagen ná de overgave waren begonnen en dat mededelingen daarover hem pas later bereikten.

6.1. Afkoopsum

Het was gebruikelijk dat een stad die tijdens zijn belegering tegenstand had geboden, na innamen werd geplunderd. Voor de bevolking was dit een ramp die men nauwelijks te boven kwam. Het koninklijke leger betaalde zijn soldaten vaak slecht, te laat of niet uit. Ter compensatie werd de manschappen een plundervergunning beloofd als zij de stad innamen. Dit leidde vaak tot de bandeloze roofpartijen die we in de Tachtigjarige Oorlog vaak zien. Een geschokte secretaris verklaarde na de plundering van Mechelen op 1 oktober 1572: 'Ze lieten daar nog geen spijker in de muren zitten.'

Tijdens de onderhandelingen van juli wisten de Haarlemse afgevaardigden de gevreesde plundering voor hun stad af te kopen. Don Frederik had snel geld nodig om zijn soldaten uit te betalen en ging akkoord met een afkoopsum van (aanvankelijk) 240.000 gulden, af te betalen in twee termijnen; de eerste termijn

Moordpartij in Haarlem, 1573. Ets door Theodoor Koning naar Jacobus Buys, 1779. De Spanjaard in het midden zou don Frederik zijn.

Executies voor het stadhuis, 15 juli 1573. Gravure S. Fokke, 18e eeuw.

De katholieke oud-burgemeester Quirijn Talesius, werd samen met zijn dochter Ursul, een begijn, tijdens het beleg opgehangen. Tekening Jacobus Buys, ca. 1790.

6.2. Executies

Op 15 juli begonnen de executies. Op de Grote Markt werden driehonderd Walen onthoofd of opgehangen. Wie eerst wilde biechten, werd onthoofd. Wie dat niet wilde, werd opgehangen.

Op 16 juli werd hopman Ripperda met zijn luitenant op de Markt met het zwaard onthoofd. De vierhonderd soldaten van Ripperda's Nederlandse vendel ondergingen hetzelfde lot. Terwijl de beulen hun werk deden, beierden de klokken om de Spaanse overwinning te vieren. Op het laatst konden de vermoeide beulen hun armen niet meer gebruiken, waarop de gevangenen aan elkaar werden vastgebonden en in het Spaarne of bij de Fuik in het Haarlemmermeer werden verdrinken.

moest na veertien dagen zijn voldaan. Ambtenaren van de stad gingen bij alle burgers langs om hun roerende en onroerende goederen te inventariseren. Men betaalde naar vermogen. Wie dit niet deed, wachtte een zware straf.

Haarlem was na het beleg financieel uitgeput, en de geëiste som werd niet volledig opgebracht. Don Frederik liet het maar zo.

Met het geld werden de soldaten grotendeels uitbetaald, en dat werd tijd. Alva was de Spanjaarden dertig maanden soldij schuldig, de Duitsers en de Walen tien maanden soldij en de Hollandse vloot zeven maanden.

Executies op de Grote Markt in Haarlem, juli 1573. Gravure, 17e eeuw.

Executie op 27 mei 1573 van Lambert
Roosveld, oud-stadssecretaris,
pensionaris, schepen en burgemeester.
Gravure, ca. 1750.

FELLE STRAFFE TOT HAERLEM

*Haerlem wat hebt ghy geleden
Bouen al de andre Steden
Wat al ongelucken heeft
Uwe Burgery beleef
In belegeringh ellendich
Bleef ghy even wel bestendich
Tot dat ghy niet meer en mocht
Daer den honger u toe brocht*

12

*Op genaed gaest ghy u over
Maer sy was al veel te pover
Want in u soo menich belt
Wers verniet en neer geveht
Honderden men het verdrucken
Honderden den hals af klíncken
Wuyghen moorden vroech en spaet
Was Don Frederix genaet*

*Haerlem na een dappere tegenweer en belegering van seven maanden te hebben
syt gestaav, heeft cyndelijk door engele hongers noods moeten buygen, en sig selven
aan Don Frederix overgeven, die binnen de selve plaats mede een overgroote
wreedheid geveest heeft, gebruikende alderhande soorten van straffen om dese
ellendige Burgers ter oorfsake van kunne dappere tegenstand te moorden en te Py-
nigen.*

12.

Op 18 juli werden driehonderd mannen buiten de stad onthoofd.
Op 19 juli werd de Waalse kapitein Rosigny terechtgesteld.
Op 27 juli werd een aantal Haarlemse magistraten omgebracht.
Na een oponthoud voor overleg werden in augustus de executies voortgezet.
Op 12 augustus werden 235 Schotten en Engelsen met het zwaard geëxecuteerd. Die dag waren vier gevangenen aan de wieden van een draaiende molen gebonden; zij overleefden dit niet.
Op 18 augustus werden achttien Waalse kapiteins en luitenants onthoofd.
Tussen 18 en 21 augustus werd een aantal burgers bij Schoten omgebracht, waaronder de geuzenleider Lancelot van Brederode.

Ripperda onthoofd,
15 jui 1573. Gravure,
18e eeuw.

Slachtoffers

In Haarlem stierven tijdens het beleg 2.946 soldaten en burgers. Het aantal geëxecuteerden wordt geschat op tweeduizend. De beulen meenden 1.735, Alva zelf kwam tot 2.300 personen.

Aan Spaanse kant stierven in totaal vierduizend krijgslieden, waarvan achthonderd Spanjaarden (al deze getallen zijn bij benadering). Zij verloren hun leven door geweld, ontberingen of executies.

Na de overgave was de Sint-Bavo weer voor de katholieke eredienst in gebruik genomen. Op 21 augustus 1573 werd daarin weer een katholieke mis opgedragen. Na afloop werden nog eens zes burgers op de Markt onthoofd. Die dag werd het document gezegeld waarin Alva voor alle burgers van de stad Haarlem (op 57 na) een algemeen pardon afkondigde.

6.3. Garnizoen

Nadat don Frederik op 17 augustus uit Haarlem was vertrokken, bleef tot 1 maart 1577 een Spaans garnizoen in de stad achter van vierduizend militairen met hun gezinnen. Filips van Rencourt, baron van Liques was benoemd tot militair gouverneur van Haarlem. De Liques bewoonde met zijn

Soldaten van het vendel van Ripperda worden massaal, twee aan twee aan elkaar vastgebonden, in het Spaarne verdrinken. 16 juli 1573. Prent uit een Duits boek, ca. 1575-1600.

vaak ongedisciplineerde aanhang onderdak en onderhoud te verschaffen. Dit was voor hen een zware belasting, zowel financieel als emotioneel. Een aantal notabelen wist via een verzoekschrift inkwartiering in hun eigen huizen te vermijden. Bovendien sloegen de Spanjaarden in augustus aan het muiten, waarbij ook flink geplunderd werd.

De vele rekeningen van allerlei diensten en voorzieningen (zoals voedsel en hooi) die de stad het garnizoen heeft moeten leveren, worden bewaard in het Noord-Hollands Archief.

6.4. Muiterij

Om op te komen voor hun soldij en hun rechten hadden de soldaten van het koninklijke leger een effectief wapen: muiterij. Muiten was in feite het voeren van loononderhandelingen. Uit hun midden kozen de muiters een vertegenwoordiger,

vrouw een huis aan de noordzijde van de Grote Markt waar hij op kosten van de stad en de burgers een luxe huishouden voerde. Er was tussen het stadsbestuur en de gouverneur voortdurend geharrewar over de hoogte van diens honorarium. Tot opluchting van de stad vertrok De Liques op 12 november 1574 samen met zijn Waalse vendels.

Intussen hadden de burgers de plicht het garnizoen met hun

de *electo*, die met de legerleiding onderhandelde. Ook de andere naties muitten, maar de Spanjaarden deden dit gewoonlijk ná de gevechten en de andere naties ervóór.

Veel soldaten waren na het beleg uitgeput en berooid. Zij waren inmiddels deels uitbetaald, maar niet volledig. Van 21 juli tot en met 14 augustus muitten in Haarlem ruim 2.000 soldaten. Ook de soldaten die nog in het legerkamp aan de Kleverlaan lagen, wilden de stad inkomen en hun loon opeisen. Dit veroorzaakte een hoop tumult in en buiten de stad waarbij dreigend een kanon voor het huis van De Liques werd gezet.

De *electo* van de muiters was de eerbiedwaardige kapitein Chiapin Vitelli, die hen vanaf een preekstoel die uit de Grote Kerk was gehaald op de Markt toesprak. Veel succes had Vitelli echter niet, de mannen lieten zich niet kalmeren en slopen zich op in de Grote Kerk. Uiteindelijk bracht de geliefde maestre de campo Julián Romero, met enig gevaar voor eigen leven, de muiters tot rede.

Alva was razend. Op 30 juli schreef hij echter een beleefde en enigszins zalvende brief aan de muiters, die hij aansprak als '*Magníficos señores e hijos*' (Magnifieke heren en zonen). Maar drie dagen later foeterde hij in een andere brief: 'Nog nooit hebben Spanjaarden mij zo beschaamd!'.

6.5. Pionieren bij Alkmaar

Van 21 augustus tot 8 oktober 1573 werd Alkmaar door het Spaanse leger onder don Frederik belegerd. Met Alkmaar in handen hoopte Alva Waterland te kunnen onderwerpen. Voor de soldaten betekende dit opnieuw een moeizame onderneming bij een door water en drassige weiden omgeven stad.

Op 11 september beval don Frederik het inmiddels koningsgezinde Haarlem om drie maal tweehonderd Haarlemse burgers als schansgravers naar Alkmaar te sturen. Dit was op straffe van verbeurdverklaring van lijf en goed. De arme Haarlemmers werden 'als schapen' naar Alkmaar gevoerd en daar 'als honden' geslagen. Kwam een pionier om, dan moest Haarlem een vervanger leveren. Daarop verlieten velen de stad, uit angst ook voor Alkmaar ingeloot te worden. De bisschop en de burgemeesters van Haarlem verzochten daarop de hertog van Alva in deze te bemiddelen. Dat had succes en op 8 oktober konden de pioniers terugkeren.

7. Nasleep

Het beleg van Haarlem heeft grote repercussies gehad voor het verloop van de strijd, vooral in de Noordelijke Nederlanden. Het Spaanse leger bleek niet onoverwinnelijk, integendeel, Haarlem was een ‘kerkhof’ voor de Spanjaarden geworden en nog een duur kerkhof ook.

7.1. Alkmaar en Leiden

Het langdurige beleg van Haarlem gaf Alkmaar en Leiden de tijd zich militair, bestuurlijk en ook moreel voor te bereiden. Tegenstand, zo had Haarlem aangevoeld, bleek te lonen.

Al gauw merkte don Frederik dat Alkmaar veel sterkere weermiddelen had dan verwacht. Toch werd opnieuw gekozen voor de tactiek van insluiten en uithongeren, gecombineerd met aanvallen op de stadsmuur. In Amsterdam vernam Alva dat de rebellen een vlakbij gelegen dijk wilden doorsteken. Hierbij zou al het land rondom Alkmaar en ook de legerkampen en het geschut dat daar stond onder het water verdwijnen. Hij beval daarom don Frederik het beleg op te heffen.

Al eind 1573 waren voorbereidingen getroffen om Leiden te belegeren. Op 30 oktober 1574 stond het koninklijke leger voor Leiden, deze keer onder kapitein Valdez. Alva en don Frederik waren inmiddels op weg naar Spanje. Leiden werd wel omsingeld maar niet aangevallen. Op 1 augustus 1574 besloten de Staten van Holland al het land rond Leiden onder water te zetten. Hierop gingen de soldaten er vandoor. Zo mislukte ook dit beleg.

Het lag voor de hand dat er meer inundaties zouden volgen, die als strijdmiddel heel effectief waren gebleken en waardoor de hele provincie ontoegankelijk zou kunnen worden. Daarmee zou voor de Spanjaarden de kans verkeken zijn om de Opstand in Holland snel tot een einde te brengen.

In 1576 en 1577 werd tussen de Staten-Generaal, de prins en Holland en Zeeland een aantal verdragen gesloten. Een belangrijke eis hierbij was het vertrek van de Spanjaarden. Na de Pacificatie van Gent (8 november 1576) was de oorlog in

Holland en Zeeland ten einde. Op 1 maart 1577 verlieten de Spanjaarden Haarlem, om er nooit meer terug te keren.

7.2. Gevolgen voor de Spanjaarden

Volgens historieschrijver Hooft noemden de Haarlemmers hun stad 'het kerkhof der Spanjaarden'. Op de stadswal fabriceerden zij zelfs een 'graf' dat zij versierden met buitgemaakte Spaanse vaandels.

Langdurige belegeringen waren vaak voor de belegeraars zwaarder dan voor de verdedigers. Bij Haarlem sneuvelden ruim 4.000 soldaten van het Spaanse leger. Achthonderd van hen waren Spanjaarden; zij waren Alva's meest ervaren militairen. Hun verlies werd dus sterk betreurd. De Spaanse kroon verloor bij Haarlem niet alleen zijn beste mensen, maar ook veel tijd en geld. Daarbij was bij de Spanjaarden het vertrouwen in de kracht van het eigen leger een stuk minder geworden. Het kwam er kort gezegd op neer dat het beleg van Haarlem voor het koninklijke leger was geëindigd in een pyrrusoverwinning, een schijnsucces dus.

Financiën

Het beleg duurde langer dan was voorzien en begroot. Het terugwinnen van de Nederlanden was voor koning Filips II staatkundig en religieus van groot belang, maar om zijn leger daar te kunnen betalen kwam hij geld tekort. Terecht klaagde Alva in zijn brieven aan de koning over geldgebrek. Conflicten elders in het rijk en op de Middellandse Zee hadden de Spaanse schatkist uitgeput. De soldaten

Het beleg van Alkmaar, 1604.

waren de sluitpost op de koninklijke begroting, waarbij de betaalmeesters hen wel dertig maanden soldij schuldig waren. Na de overgave werden zij gedeeltelijk uitbetaald van het geldbedrag waarmee Haarlem een plundering had afgekocht. Gewoonlijk werden de huurlingen het eerst uitbetaald, want zonder geld zouden zij vertrekken of overlopen. De Spanjaarden waren echter 'in vaste dienst' en konden nergens heen. Zij uitten hun frustratie door te muiten.

De Spanjaarden van het Haarlemse garnizoen muitten in juli en augustus 1573, midden in het seizoen waarin legers gewoonlijk op veldtocht gingen. Zij behoorden tot de oude Spaanse tercio's, geharde en in principe loyale soldaten. Maar voor hen was de maat vol. Om hen te kalmeren, moest er geld komen, maar voordat de rust was weergekeerd en het benodigde geld bijeen was gebracht, waren er weken voorbijgegaan. Dit had gevolgen voor de volgende militaire operaties: het beleg van Alkmaar (21 augustus - 8 oktober 1573) en van Leiden (30 oktober 1573 - 3 oktober 1574). Deze steden waren inmiddels voorbereid en goed opgewassen tegen hun belegeraars.

Alva

De belegeringen van Haarlem en Alkmaar betekenden de sociale dood voor het Huis Alva. Bij zijn terugkeer werd Alva door de koning koeltjes ontvangen. Don Frederik mocht zelfs Madrid niet betreden en werd verbannen naar zijn Castiliaanse landgoed waar hem allerlei beperkingen werden opgelegd.

In maart 1574 stelde een Spaans tribunaal een onderzoek in naar het optreden van vader en zoon in de Nederlanden, en mogelijk ook naar zaken uit Frederiks persoonlijke leven. Zelfs de hertogin werd betrokken in de strafmaatregelen tegen haar echtgenoot en zoon. De ervaren Alva was voor de koning nog wel bruikbaar. In 1582 werd de oude hertog op krijgstoct naar Portugal gezonden, waar hij in dat jaar overleed. Don Frederik overleed in 1585 in ballingschap.

7.3 Spaanse geschiedschrijving

In het Spaanse wereldrijk gebeurde natuurlijk in de periode 1550-1650 van alles, maar de 'Oorlog in Vlaanderen' (La Guerra de Flandes) zoals de Opstand in Spaanse bronnen veelal wordt aangeduid,

Alva als oude man.

'L'Assedio della citta de Herlem in Hollanda'. De afbeelding op het schilderij is fictief; de 'skyline' is niet Haarlems. In de stadsmuur zit een stadspoort, die geen brug heeft en dus niet over de brede waterpartij te bereiken is. Een vrolijk groepje Spanjaarden staat ergens ten noorden van de stad. De twee kanonnen op de voorgrond lijken op de eigen mensen gericht.

is in Spaanse ogen zeker niet slechts een serie incidenten geweest ergens aan de noordelijke rand van de Europese bezittingen.

Het lijkt wel of Spanje het beleg van Haarlem (El asedio de Haarlem) maar liever heeft willen vergeten, want tot diep in de twintigste eeuw is er geen enkel Spaans boek verschenen waarin het beleg van Haarlem centraal staat. In oudere publicaties is het beleg slechts een van de vele gebeurtenissen binnen het verhaal van de Nederlandse Opstand. Een aantal Spaanse militairen die in de Tachtigjarige Oorlog actief waren, verwerkten hun eigen ervaringen of die van collega-militairen

in historiewerken. In de negentiende en twintigste eeuw werd de verzamelde correspondentie van koning Filips II en de hertog van Alba getranscribeerd en uitgegeven.

Onder jonge Spaanse militaire historici is inmiddels interesse voor het beleg van Haarlem ontstaan. De historicus Carnicer schreef in 2012 een gedetailleerd en vrij traditioneel verhaal, met veel aandacht voor de Nederlandse kant. Héctor Castro, schrijver van een serie historische romans, waaronder in 2017 *El asedio de Haarlem. El siglo de Acero* (Het beleg van Haarlem. De ijzeren eeuw) ging wat speelser om met de feiten waarbij ook het romantische element niet ontbreekt. Het tijdschrift voor militaire geschiedenis uit Valencia, *Desperta Ferro*, publiceert regelmatig over verschillende aspecten van de Tachtigjarige Oorlog. Het tijdschrift wijdde nummer 50 (2021) aan *El duque de Alba en Flandes* (de hertog van Alba in Vlaanderen). Daarin verscheen het artikel van Barbara Kooij, *El asedio de Haarlem*.

8. Haarlem in de periode 1573-1648

De Tachtigjarige Oorlog was voor Haarlem rampzalig begonnen met het beleg dat in hongersnood en met executies eindigde. Een beschrijving hoe het Haarlem verder verging tot in 1648 in Münster eindelijk de vrede met Spanje kon worden getekend, gaat het bestek van dit boekje ver te buiten. Het is wel nuttig in vogelvlucht een chronologie te presenteren van de hoofdlijnen, met accent op de periode direct na het beleg.

8.1. De jaren 1573-1581

- In 1574 voltrok zich, na het beleg, een tweede ramp. In Haarlem brak de pest uit waardoor naar schatting 20% van de bevolking omkwam. Twee jaar later trof een derde ramp de Spaarnestad.
- Op 23 oktober 1576 verwoestte een grote brand een flink deel van de stad.
- Op 8 november 1576 sloten de zeventien opstandige gewesten een onderling verdrag – de Pacificatie van Gent – waarbij werd vastgesteld dat alle partijen vonden dat de Spanjaarden moesten vertrekken. Daarnaast werd Willem van Oranje als stadhouder erkend. Ten slotte werd bepaald dat er een amnestieregeling voor opstandelingen moest komen.

Haarlem, dat nog een Spaansgezinde vroedschap had, deed hier met onder andere Amsterdam nog niet aan mee. Haarlem ging pas enkele maanden later voorgoed over naar de zijde van de prins. Dit overgaan werd op 22 januari 1577 in het Satisfactieverdrag van Veere tussen de Staten van Holland en de stad Haarlem geregeld. Bepaald werd dat het Haarlemse stadsbestuur voorlopig ongewijzigd zou blijven, dat de rooms-katholieke godsdienst vrij mocht worden uitgeoefend en dat de prins van Oranje alle geestelijke goederen, kloosters en kloosterlingen onder zijn bescherming zou nemen. Eén kerk, de Bakeneskerk, zou aan de hervormden worden overgedragen. Hiermee was Haarlem de enige stad in Holland die een zogenoemde religievrede kende.

- Op 1 maart 1577 vertrok de Spaanse bezetting uit de stad.
- Op 23 mei 1577 namen de Staten van Holland, in Haarlem bijeen, het principebesluit dat in heel Holland alle kloosters en geestelijke goederen aan de steden zouden vervallen.

- Sacramentsdag (29 mei) 1578 is een zwarte dag in de geschiedenis van de stad, de zogenaamde 'Haarlemse Noon'. De 'noon' is een aanduiding van een deel van de dag en wel het negende uur, circa drie uur in de namiddag. Terwijl de Sint-Bavokerk vol gelovigen was, drongen oproerige soldaten de kerk binnen en sloegen aan het plunderen. In de chaos raakten een aantal kerkgangers en tien priesters gewond en werd een priester gedood. Daarna werden enkele kerken en kloosters geplunderd. Zo kreeg Haarlem toch nog een eigen, verlate Beeldenstorm.
- In september 1578 werd de Bavokerk, die sinds 29 mei gesloten was, voor de hervormde godsdienst ingericht en door een hervormd predikant ingewijd, dit ondanks protesten van katholieke burgers. Op 4 september werd er de eerste hervormde kerkdienst gehouden.
- Op 1 januari 1579 hield volgens een besluit van de Staten van Holland het bisdom Haarlem op te bestaan.
- Op 9 februari 1579 werden ten overstaan van de Haarlemse magistraat tien Haarlemse kerken, kloosters en kapellen in het openbaar voor sloop verkocht. Dit ondanks het feit dat de religievrede formeel nog van kracht was.
- Tot 1579 liepen de Zuidelijke en de Noordelijke Nederlanden in hoofdlijnen gelijk in hun strijd tegen de Spanjaarden, maar begin 1579 kwam de grote splitsing. Enkele staten in de Zuidelijke Nederlanden waaronder Artois en Henegouwen sloten een overeenkomst – de Unie van Atrecht – waarbij zij zich gehoorzaam verklaarden aan de Spaanse koning en voor het behoud van de rooms-katholieke godsdienst. Als reactie hierop sloot aan aantal in het Noorden gelegen staten als Holland, Zeeland, Gelre en Utrecht een verbond – de Unie van Utrecht – met als doel de strijd met Spanje voort te zetten. Zij beloofden elkaar militaire bijstand, gingen gezamenlijk belasting heffen om de strijd te financieren en spraken af dat niemand vanwege zijn godsdienst zou worden vervolgd. Dit verdrag is te beschouwen als een soort grondwet voor de Republiek der Verenigde Nederlanden, die op komst was.
- Het eindpunt van al deze ontwikkelingen is het Plakkaat van Verlatinghe van 22 juli 1581, waarin de naar Den Haag verplaatste Staten-Generaal Filips II niet meer als hun vorst erkennen en hem feitelijk afzetten. Dit stuk kan worden aangemerkt als een soort Onafhankelijkheidsverklaring, vergelijk-

baar met de Amerikaanse Declaration of Independence uit 1776, bijna twee eeuwen later.

- Op 24 april 1581 bereikte Haarlem met de prins van Oranje en de Staten van Holland een voor de stad uiterst belangrijk akkoord, dat gedeeltelijk een nadere uitwerking was van het al genoemde besluit van de Staten van 23 mei 1577. Het akkoord had de volgende inhoud. Als vergoeding voor de tijdens het beleg geleden schade kreeg de stad de bezittingen van alle Haarlemse kerken, kloosters, geestelijke instellingen en broederschappen toegewezen. Alle kloosters dienden, op straffe van gijzeling, een inventaris van hun goederen in te leveren. In feite kwam dit neer op een confiscatie, zonder veel rechtsgrond. In het akkoord was een voor Haarlem buitengewoon gunstige maatregel opgenomen. Haarlem was voor een periode van drie jaar geheel vrijgesteld van alle landelijke belastingen, accijnzen en omslagen. De stad kreeg ook een schadevergoeding van f 200.000,-. De religievrede werd opgeheven, de openbare uitoefening van de katholieke godsdienst werd verboden.

Alleen het machtige Jansklooster met al zijn bezittingen verviel niet direct aan de stad. Deze uitzonderingspositie werd in een afzonderlijke akte vastgelegd, die dezelfde dag, 24 april, werd ondertekend. En daarmee was de godsdienstige omwenteling in Haarlem een feit.

8.2. De periode 1581-1620

Het stadsbestuur van Haarlem slaagde erin in veertig jaar de stad weer op te bouwen en tot nieuwe bloei te brengen. De hervormde kerk kreeg de status van publieke kerk en het monopolie op het openlijk vieren van de eredienst. Het werd ook de enige kerk die door de stedelijke overheid financieel werd ondersteund. De katholieken gingen behoren tot wat genoemd werd de 'gedoogde', 'getolereerde' of 'gepermitteerde' godsdiensten. Dit gold in het algemeen ook voor doopsgezinden, remonstranten en lutheranen. Zij waren veroordeeld tot een godsdienstig leven in schuilkerken.

De periode kan worden afgesloten met de ingrijpende wijziging in het Haarlemse stadsbestuur (wetsverzetting) door Maurits van Nassau, zoon van Willem van Oranje, op 22 oktober 1618, met de politieke moord op Van Oldenbarnevelt

(13 mei 1619), waarmee de 'staatsgreep' van Maurits werd beklonken en met de synode van Dordrecht (die op 29 mei 1619 eindigde), waar de gematigde remonstranten het moesten afleggen tegen de contra-remonstranten.

De afkondiging van de Vrede van Munster, 5 juni 1648, vanaf het schavot voor het stadhuis. Schilderij, C. Beelt, ca. 1660.

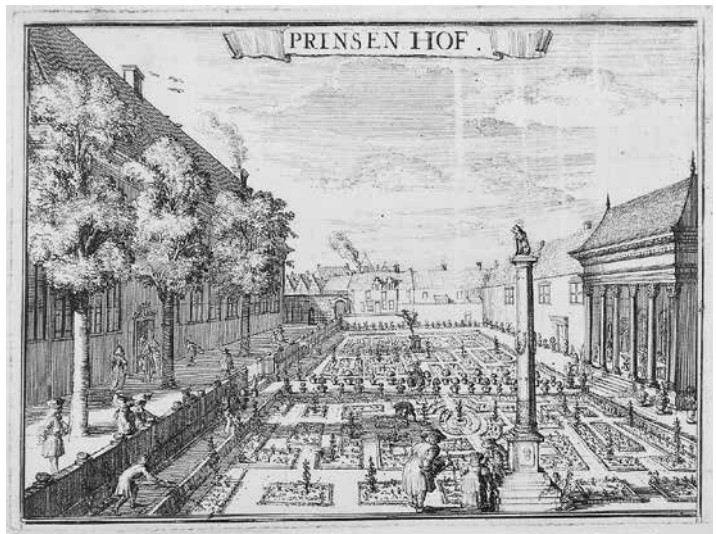
8.3. De Vrede van Münster, 1648

Op de dag van de officiële afkondiging van de Vrede van Münster in de Republiek, 5 juni 1648, waren er overal in het land manifestaties en feestelijkheden. Zo ook in Haarlem, waar de afkondiging plaatsvond door het stadsbestuur vanaf het schavot vóór het stadhuis, dat voor de gelegenheid tot een feestelijk versierd overdekt balkon was omgetoverd. Op enkele schilderijen van

die gebeurtenis zien we dat ter verhoging van de feestvreugde, maar ongetwijfeld ook om het publiek de heldhaftige geschiedenis van Haarlem in te prenten, het vermaarde wandtapijt De Val van Damiate in de buitenlucht aan de balustrade was opgehangen. Dit tapijt was in 1629 speciaal voor de nieuwe vroedschapskamer gemaakt. Het meet maar liefst 10,25 x 2,40 meter. Het is te begrijpen dat in 1648 bij het einde van de Tachtigjarige Oorlog door het stadsbestuur niet werd teruggегrepen naar het beleg van Haarlem aan het begin van de Opstand, dat immers traumatisch was geëindigd, maar naar de vijfde kruistocht waar de Haarlemmers volgens de overlevering bij de verovering van de Egyptische stad Damiate in 1218 zo'n heldenrol hadden gespeeld.

Een bijzondere herinnering aan de Vrede van Munster is het in 1648 gebouwde tempeltje, vlak achter het stadhuiscomplex op het Prinsenhof, een ontwerp van de in Haarlem geboren bouwmeester Jacob van Campen. Met zijn vier Corinthische zuilen is het duidelijk geïnspireerd op het Pantheon in Rome. Binnen deze Vredestempel werden muurschilderingen aangebracht over thema's uit de geschiedenis van Haarlem waarop men trots was, met name Laurens Janszoon Coster en Damiate. De heroïsche strijd tegen de Spanjaarden tijdens het beleg vormde geen onderdeel van deze decoratie.

Prinsenhof met rechts de vredestempel van Jacob van Campen. Gravure, Romeyn de Hooghe, 1688.

9. Waar is het beleg gebleven?

In 2006 publiceerde Jan Blokker een kostelijk boek *Waar is de Tachtigjarige Oorlog gebleven?* Hierin beschrijft hij een speurtocht door heel Nederland waarin hij op zoek gaat naar wat er nog aan objecten, lokaties, verhalen en herinneringen over is uit de tijd van de opstand tegen Spanje.

In dit hoofdstuk gaan we na wat er in Haarlem nog resteert uit de tijd van het beleg van onze stad. Die oogst blijkt niet gering te zijn. Hieronder zetten we een aantal van deze memorabilia (herinneringsobjecten) op een rij, waarbij we overigens lang niet compleet zijn.

De archeologische dienst Haarlem heeft nog heel wat stenen en ijzeren kanonskogels uit de tijd van het beleg.

9.1. Wonderlijke kanonskogelverhalen

Een van de meest curieuze stukken uit het Noord-Hollands Archief is een door Nicolaas van Rooswijk opgestelde kogellijst. In dit overzicht staat per dag van 18 december

1572 tot en met 5 juli 1573 precies genoteerd hoeveel kanonschoten er door de Spanjaarden werden afgevuurd. Het totaal aantal kanonschoten bedroeg 10.402. Het record op één dag was 1.008 schoten (3 juli 1573). De meeste schoten werden gelost in de periode 18 - 20 december (1.514), 11 - 13 januari (1.114), 26 - 31 januari (1.672) en 2 - 4 juli (1.466). In deze in totaal 15 dagen werden maar liefst 5.766 kanonskogels afgevuurd, dus gemiddeld 385 per dag!

De predikant en geschiedschrijver Ampzing nam deze lijst in zijn boek over Haarlem uit 1628 over. Hij wijdt een paragraaf aan wat hij noemt 'Gedenkwaardige schoten in de stad'. Hij noemt allereerst enkele burgers die door een kanonskogel werden geraakt en daarbij het leven lieten. Zo werd van een knecht van burgemeester Jan van Vliet, die naast hem stond, het hoofd afgeschoten; op Het Sant raakte iemand dodelijk gewond toen zijn been door een kanonskogel werd weggerukt, twee mensen die aan tafel zaten te eten werden door kanonskogels dodelijk geraakt, een dienster in een herberg op Het Sant die enkele hoenderen van het rooster haalde, werd op dat moment het hoofd van het lichaam gerukt

door een kanonskogel die de keuken binnendrong. Jonkheer Gerrit van Schagen, wiens wachtdienst er net op zat, werd op de Catharijnebrug door een kanonskogel onthoofd, Kornelis Jacobszen verloor op weg naar huis op de Lange Brug door een kanonskogel beiden benen.

Ampzing noemt ook een aantal kanonskogel-incidenten waarbij welhaast sprake is van een wonder. Allereerst het dramatische verhaal van *eene jonge dochter, de dienstmaegd van Frans Janszen, [werd] komen[d] inde Spiegel inde Bagijnestraet, aen de wallen aerde dragende, haere klederen achter van haer middel nederwaerts op haer bloote lijf sonder haer te quetzen afgeschoten, die de Burgemeester van Vliet met sijnen mantel bedeckte ende so na huys versond.*

Een verhaal dat hier sprekend op lijkt, komt voor in het dagverhaal van burgemeester Stuver. Een van de burgemeesters herinnerde zich dit incident. *Ick heb gesien op desen dagh boven op de wal een jonge maeght was die aerde gingh dragen haer klederen van haer naeckte lichaem geschooten worden met Een grote Cloot [kogel] van 46 pondt in sulcken voegen dat men se om der Eeren willen met een mantel moesten bedecken en was nogtans aen haer Lichaem gans niet beschadigt.'*

Een ander ontroerend verhaal bij Ampzing is het volgende:

Ten huuse van Willem Lakeman inde Bartel-Joris-straet werde mede op dien tijd [18 december 1572] een schoorsteen afgeschoten, den kogel met meest alle de steenen ende het vleesch ende speck inden schoorsteen hangende op den haert nedervallende, alwaer drie ofte vier kinderen by 'tvuer saten, sonder dat iemand van hun in 't minste beschadigd werde.

Dan is er het fraaie verhaal van Magdalena van Schooten. Dit was een Haarlemse adellijke dame die getrouwd was met een Duitse officier die in 1574 diende in de stedelijke militia. Ook *werde ontrent dien tijd een Canons-kogel geschoten inde Soemelkenwitte broods steeg inde ysere tralie van het huys van den Here van Schoten de welke daer voords inde sale vloog ende speelde rondom boven op het bedde alwaer Joffrou Magdalena van Schoten lag, sonder haer te beschadigen ende vande bedstede afvallende, sijnen loop gebroken sijnde smoorde inde selve kamer: welke kogel veele jaeren inde gemelde tralie aen eenen ysere keten ter geheugenisze heeft gehangen ende*

word ook noch ten selven eynde van haeren sone Jonker Willem Vader bewaerd.
Met de zuster van Magdalena liep het minder goed af, zo lezen we bij Ampzing.
*Haere suster Joffrou Maria van Schoten werden in haere stoepe voor 't selve huys beyde
beenen afgeschoten, datze voords besterf.*

Het beroemdste Haarlemse kanonskogelverhaal is over Kornelissen Coltermans. Ampzing schrijft hier het volgende over: *10. April werde eene vrouwe Kornelissen Coltermans tot haer susters op den hoek vande Oost-elleboge van de Kroft recht tegen over de Kerke van het Weeshuys vande solder de trappen afkomende met eenen grooten yseren kogel tuschen haere beenen deurgeschoten, de klederen aen stucken, sonder haer te raken, welke kloot ende rock van haeren sone Jakob de Graef tot eene gedachtenisze sulker geschiedenisze tegenwoordig noch bewaerd worden.*

Deze gebeurtenis werd tot een nationaal niveau verheven omdat de geschiedschrijver Pieter Bor deze opnam in zijn in 1621 gepubliceerde *Nederlantsche oorloghen, beroerten ende borgerlijcke oneenigheyden.*

Daer wert oock eene vrouwe ghenaeamt Cornelisgen Coltermans wesende tot haer suster aen die krocht op de solder met een groote yseren Cloot tusschen haer beenen deur geschoten die cleederen ontstucken sonder haer te raecken.

Misschien heeft de passage bij Bor (1621) de zoon van Magdalena er toe gebracht haar verhaal aan Ampzing (1628) te vertellen.

Bor presenteert het verhaal over de Haarlemse kanonskogel van Coltermans als uniek, door dit verhaal alleen in Haarlem te situeren, terwijl hij vergelijkbare gebeurtenissen ook voor bijvoorbeeld Alkmaar of Leiden had kunnen vertellen. De kogel van Coltermans moet landelijk indruk gemaakt hebben. Later gingen allerlei schrijvers mooie verhalen die elders waren gebeurd, in hun eigen stad plaatsen. Dat maakte het publiek, die de bronnen niet kende, natuurlijk weinig uit. Als de verhalen maar spannend en bijzonder waren!

In het midden van de achttiende eeuw waarschuwt Eikelenberg in zijn *Alkmaar en zyne geschiedenissen* hiervoor: *de Leezer zij voorzichtig, dat geen vertelsels uit andere Steeden als Alkmaersche Geschiedenissen hem in de hand worden gestopt, gelyk*

dus het geval van Coltermans dogter, die niet in Alkmaer maer in Haerlem woonden, 't zyn echter mooie historiën voor 't gemeen (dat zulx met opgesparden monde zelfs op den ontzetdag aenhoort) doch mensen van verstand belagchen beuzeltael.

Er waren natuurlijk niet voor niets verhalen over miraculeuze kanonskogels die op wonderbaarlijke wijze Haarlemse burgers raakten, maar niet verwonden of doodden.

Velen zullen hierin de hand van God hebben gezien. Arcerius wijst in zijn boek uit 1573 hier al op: *Dierghelijcke dinghen zijnder dicmael ghebeurt die gantsche tijt des belegerings tot de welcke openbaer verstaen mach werden dat haer felle en grijse-licke clooten die ghenoechsaem waren om al te vernielen vanden Heer oft crachteloos gemaect oft door zijn ghebode te vergeefs in die wint gheschoten zijn of alzoos niet veel schades hebben ghedaen.'*

Twee kanonskogels, ingemetseld in de Janskerk. Foto ca. 1920.

Het is overigens opvallend dat bij verschillende van de beschreven incidenten met wonderbaarlijke kogels het gaat om (jonge) vrouwen bij wie de kanonskogel hen de kleren van het lijf rukt. Dat maakte deze verhalen natuurlijk extra spannend en opwindend.

9.2. Nog meer kanonskogels

Kanonskogels waren niet alleen herinneringsobjecten in verhalen bij geschiedschrijvers als Van Rooswijk, Arcerius, Stuver, Ampzing en Bor, maar ze vormen op verschillende plaatsen in de stad nog steeds hele concrete memorabilia aan het beleg. Wij noemen enkele voorbeelden van kanonskogels die in muren en gevels zijn ingemetseld.

- In de Spekstraat nr. 4 zit in de topgevel al sinds jaar en dag een kanonskogel. In dit 'Huis met de kogel' is nu de juwelier Schaap & Citroen gevestigd. Het verhaal wil dat dit een kogel zou zijn die hier in de muur

Kanonskogels in Spekstraat 4 (links)
en Gedempte Oude Gracht 19.

is blijven steken. Origineel in situ dus. Dat lijkt zeer onwaarschijnlijk. Bij een opknappbeurt van de gevel lijkt de kogel een likje goudverf te hebben meegekregen.

- Ook in de gevel van het huis Gedempte Oude Gracht 19 zit, in het middenpenant boven een vierkant steentje met acantusbladornament, een kanonkogel ingemetseld. Deze kogel is overigens pas kort na de Tweede Wereldoorlog hier geplaatst. E.H. Belkega, eigenaar van dit pand van 1924-1962, had deze oude Spaanse kogel

zelf tijdens graafwerkzaamheden bij de Amsterdamse Poort uit de bagger gehaald en laten inmetselen. De huidige trapegevel dateert overigens pas uit het begin van de zeventiende eeuw.

- In de Jansstraat nr. 19, hoek Korte Jansstraat stond vanaf 1917 de Nutsspaarbank. Dit gebouw werd aan het eind van het vorige millennium gesloopt. Hier verrees de Janshof, een gebouw met 30 appartementen dat in 2002 werd geopend. Tijdens het bouwrijp maken van de grond werd tegen de fundering van het buurpand een gietijzeren kanonskogel gevonden (doorsnede 11,9 cm, gewicht 6455 gram), die uit 1573 moet dateren. Hier vlakbij bevond zich de Janspoort die tijdens het beleg zwaar door het Spaanse geschut werd bestookt. De kogel zit in de hal van de Janshof ingemetseld, in een keurig verlicht nisje, achter glas, met een uitgebreid toelichtingsbord erbij. Met enige moeite is de kogel ook van buiten waarneembaar.

- De Heemstedeedse kapel in de Janskerk was tijdens het beleg door *dry iseren kloten* (drie ijzeren kanonskogels) getroffen. Deze werden door *Dyrryck Ghyesbertzon meyster metzelaer* in 1575 ingemetseld op dezelfde plaats waar ze waren ingeslagen. Blijkbaar vond men het toen al leuk om deze als souvenir te bewaren. Veel later, mogelijk in de negentiende eeuw, zijn de kogels verplaatst naar het interieur van de kerk. Daar zitten ze nog steeds, met het jaartal 1572 erop geschilderd. Bij de restauratie 1976-1981 kwam aan de noordgevel nog een kanonskogel te voorschijn.

- Ampzing meldt een inslag op 8 mei 1573 van maar liefs 4 kanonskogels in de Grote Kerk, die overigens geen schade aanrichtte en niemand verwondde. *8 Meij werde viermael door den Toren van de Groote Kerke geschoten aende Noord-West-sijde, door het uerwerk omtrent het getal van elven sonder schade ofte verseringe van iemand.*

In het noordelijk deel van de kap van de Grote Kerk bevindt zich een trekbalk waarop duidelijke sporen van een kanonskogel-inslag zijn te zien.

- Uit archivalia blijkt dat in de muur van het Hofje van Codde dat zich oorspronkelijk achter het Klokhuisplein bevond een Spaanse kanonskogel heeft ingemetseld gezeten, mogelijk al vanaf 1611. Toen dit hofje in 1872 werd gesloopt en de bewoonsters naar een nieuw gebouwde hofje in de Lange Herenstraat verhuisden, verhuisde de kogel mee. Nog in de negentiende eeuw werd de kogel in bruikleen bij het Stedelijk Museum van Schilderijen en Oudheden, de voorganger van het Frans Hals Museum ondergebracht. Toen in 1968 een nieuw hofje werd gebouwd naast de Kathedrale Basiliek Sint Bavo vroegen regenten ‘hun’ kogel weer terug. Regenten realiseerden zich toen blijkbaar niet dat de kogel hun eigendom was en de administratie van het Frans Hals Museum gaf blijkbaar aan dat het museum eigenaar was, zodat de regenten de kogel in bruikleen kregen. De kogel is tot op de dag van vandaag aanwezig in het regentenhuis.
- Verspreid zijn nog verschillende ‘losse’ kanonskogels in Haarlem te vinden. De Archeologische Dienst bezit er een aantal. In de Schepenkamer in het stadhuis ligt een kanonskogel en in een van de depots van het Noord-Hollands Archief in de Jansstraat. Ook Museum Haarlem heeft een kanonskogel. De precieze herkomst van al deze kogels is niet bekend.

9.3. Overige memorabilia

Plaatsen van herinnering

Veel gebouwen en plekken die tijdens het beleg op enigerlei wijze een rol speelden, zijn er nog zoals het stadhuis en de Grote Kerk, het Leprozenhuis (Dolhuis) en Huis Ter Kleef, de Janskerk en de Begijnhofkerk, maar ook de Grote Markt en het Spaarne en vele straten en wegen in en buiten Haarlem.

Archivalia en gedrukte publicaties

In het Noord-Hollands Archief worden vele tientallen archiefstukken bewaard die betrekking hebben op het beleg of op Kenau. Daarnaast zijn er gedrukte bronnen (pamfletten, dagverhalen), geschiedkundige publicaties, toneelstukken, romans, jeugdboeken enz. enz. De bibliotheek van het NHA geeft op het trefwoord 'Kenau' 43 hits en op 'beleg' 224 hits.

Schilderijen, tekeningen, prenten

Het Noord-Hollands Archief en de Haarlemse musea bezitten een aantal schilderijen en vele tientallen tekeningen en prenten die betrekking hebben op het beleg en op Kenau. Een voorbeeld: de beeldbank van het NHA geeft op het trefwoord 'Kenau' 115 hits en op 'beleg' 290 hits.

De stad Haarlem bestelde in 1629 bij Hendrik Vroom een schilderij van de Slag op de Haarlemmermeer van mei 1573, bedoeld voor de vroedschapskamer. De oorlog was na het Twaalfjarig Bestand weer losgebroken, maar met dit schilderij wilde Haarlem ongetwijfeld nog eens fijntjes in herinnering roepen dat Amsterdam pas in 1578 aan de oorlog was gaan deelnemen en dat in de Slag op het Haarlemmermeer Haarlem nog tegen gezamenlijk optredende Spanjaarden en Amsterdammers had gevochten.

Kenau, hoewel niet deel uitmakend van de stedelijke militairen, werd al snel een heldin naar wie werd verwezen in boeken, prenten en toneelspelen. In de Doelen in de Gasthuisstraat was in 1646 een naar haar genoemde kamer, met haar portret.

Beelden

In de publieke ruimte staan enkele beelden met het beleg of Kenau als onderwerp.

- *Kenau en de Haarlemse vrouwen* door Theo Mulder, 1965, Gedempte Oostersingelgracht nabij de Amsterdamse Poort.
- *Gebonden mannen* door Mari Andriessen, 1975, Antoniestraat nabij de Lange Brug.
- *Ripperda* door Jolanda Prinsen, 1993, Ripperdapark.
- *Kenau en Ripperda* door Graziella Curreli, 2013, Stationsplein.

Gedenksteen

Aan de gevel van het hoofdgebouw van de Cloveniersdoelen, Gasthuisstraat 32, (nu Stadsbibliotheek) zichtbaar vanaf de exercitieplaats is in de achttiende eeuw (?) een gedenksteen met tekst aangebracht ter herinnering aan het beleg.

*Ao 1572 quam hier die Spaense vyant
Die met ons als met Naerden
meenden te leve*

*Wy weerstonden hem Vroom vechterhandt
Maer door hongersnoot mosten wy topgeven.*

Grote- of St.-Bavokerk

Aan de achterzijde van het grote Avondmaalsbord, dat zich in het oostelijk deel van het koor bevindt is een uitgebreide tekst te lezen over het beleg, die is aangebracht in 1581. Hierin wordt de nadruk gelegd op het gegeven dat de bevolking zich eensgezind tegen de Spanjaarden had verzet en op het belang van vergeven en vergeten. Dat van deze eensgezindheid niet veel meer over was, en dat de katholieken en aanhangers van andere

Ripperda doet in de Doelen beroep op burgers en schutterij om de stad te verdedigen, december 1572. Ets Reinier Vinkeles naar Jacobus Buys, 1795.

Beleg-bord in het koor van de Grote Kerk. Aquarel A. Hoetink, 1865.

religies dan de gereformeerde godsdienst inmiddels slechts ‘gedoogd’ werden, was hierop niet te lezen.

De noodzaak tegenstellingen binnen de stedelijke gemeenschap in Haarlem toe te dekken, bepaalde sterk de wijze waarop de Opstand werd herinnerd als onderdeel van de stedelijke identiteit in de zeventiende eeuw.

In de zuidoosthoek van de kerk is het gedenkglas ‘Het beleg van Haarlem’ te zien, ontworpen door Friso ten Holt, vervaardigd in het atelier Bogtman en geplaatst in 1981.

Stadspoorten

Haarlem heeft twaalf stadspoorten gekend. Alleen de Spaarnwouderpoort (Amsterdamse Poort) is bewaard gebleven. De Kruispoort en de Janspoort zijn tijdens het beleg van groot belang geweest. In de Jansstraat en de Kruisstraat is de locatie van beide poorten in de bestrating gemarkeerd.

Straatnamen

In 1867 kreeg een net aangelegd park aan de noord-westzijde van de oude stad de naam Kenaupark en een daarop uitkomende weg de naam Kenastraat (1876). Een enkele jaren later gereedgekomen park ten oosten daarvan kreeg in 1870 de naam Ripperdapark, met de Ripperdasteeg (1876) en de Ripperdastraat (1876). Tussen 1888 en 1898 is ten noorden en ten zuiden van de Zijlweg een aantal straten genoemd naar personen uit de periode van het beleg. Het gaat om de vier burgemeesters: Van der Laan, Kies, Stuver en Van Vliet. Om de militaire bevelhebber Ripperda en om een militaire commandant van een vendel: Ruychaver. Om de kolonel van de schutterij Duvenvoorde en een vaandrig van de schutterij Hasselaer (een volle neef van Kenau). Om een tweetal adviseurs van de prins: Coornhert en Colterman, om de vroedschap Gael en om Roosveld (burgemeester, tijdens het beleg opgehangen).

In 1905 besloot de gemeenteraad van Schoten het Spaansevaartje te dempen. Dit was een deel van de Heussensvaart die tijdens het beleg was verbreed en uitgediept zodat schepen vanaf het Spaarne vlakbij het Spaanse hoofdkwartier

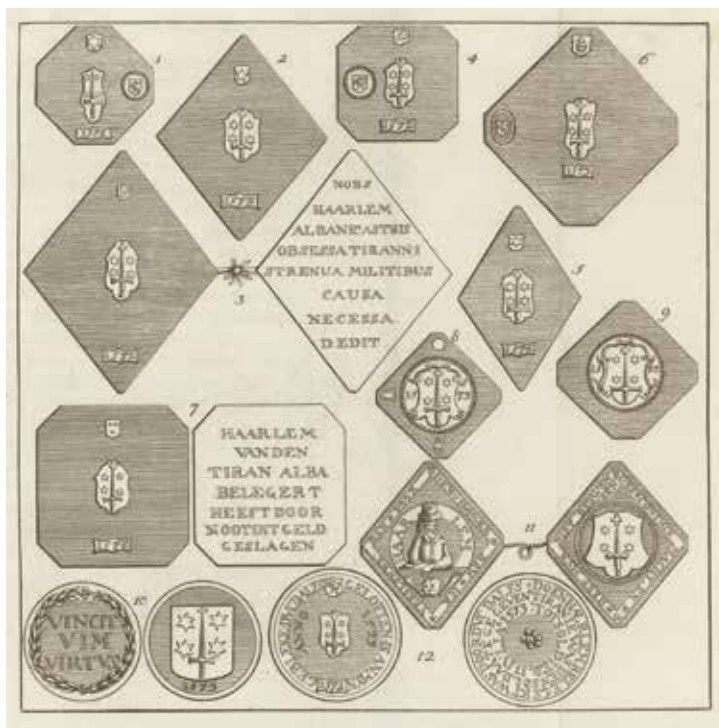
konden lossen. Een straat aangelegd op een deel van de oude loop van dit water-
tje werd toen Spaansevaartstraat genoemd.

In Haarlem-Zuid ligt de Spanjaardslaan, waarvan de naam overigens pas in 1788
wordt aangetroffen.

In 1921 zouden nog enkele straten ten noorden van de Kleverlaan worden
vernoemd naar personen uit de tijd van het beleg. Dit gebied sloot aan bij het
voormalige Huis ter Kleef, eens het hoofdkwartier van de commandant van de
belegers Don Frederik de Toledo. Het college van burgemeester en wethou-
ders deed op 19 oktober 1921
hiertoe voorstellen aan de ge-
meenteraad, maar een aantal
viel in zeer slechte aarde, want
dat waren namen van de oude
vijand: Hertog Alvastraat, Don
Frederikstraat, Bossustraat. Het
voorstel werd ingetrokken en
de gewraakte namen werden
vervangen door uiteindelijk Van
Dortstraat (schout tijdens het
beleg), Marnixstraat (naar Mar-
nix van Sint Aldegonde, topadvi-
seur van de Prins), Jan Harings-
straat (watergeus), 't Hoenstraat
(blokkeerde in 1573 de Spaarn-
dammerdijk) en Ter Cleeffstraat
(naar het Huis ter Kleef).

Musea

In de Haarlemse musea is de
oogst aan voorwerpen uit de
tijd van het beleg en objecten
verbonden aan de Tachtigjarige

Noodmunten.

Oorlog niet erg groot, afgezien van tekeningen en prenten. Enkele helmen, een paar schilderijen van Kenau en enige 'losse' voorwerpen, dat is het wel zo'n beetje. Teylers Museum bezit een mooie collectie tijdens het beleg geslagen noodmunten.

9.4. Herinnering en beeldvorming

Eerder in dit hoofdstuk zagen we dat er in Haarlem nog heel wat objecten van zeer verschillende aard zijn die herinneren aan het beleg. Veel van deze objecten zijn in de loop der eeuwen gekoesterd, beschreven en zorgvuldig bewaard. Het op het oog zo eenvoudige voorwerp als de kanonskogel blijkt het meest geliefde herinneringsobject te zijn. Vooral zeventiende-eeuwse schrijvers, met de Haarlemse predikant en historicus Ampzing voorop, schrijven uitvoerig over allerlei incidenten met kanonskogels, waarvan er tijdens het beleg zo'n 10.000 door de Spanjaarden zijn afgeschoten.

Vele verhalen zijn gruwelijk, waarbij details over afgeschoten hoofden en benen niet worden geschuwd, maar vaak wordt ook benadrukt dat het eigenlijk een wonder mocht heten hoe goed degene die werd geraakt er afkwam. Vaak waren dat overigens jonge vrouwen, van wie niet ledematen maar slechts de kleren door de 'kloten' [kanonskogels] waren afgerukt. Van spanning en opwinding hield men natuurlijk toen ook al.

Kanonskogels zijn vaak verzameld en voor het nageslacht bewaard. Ze zijn in de stad op verschillende plaatsen ingemetseld of tentoongesteld.

Damiate

Andere herinneringsobjecten zijn er slechts in beperkte mate. De stad heeft voor zover bekend nooit opdracht gegeven tot het vervaardigen van een schilderij over het beleg. Wel is in 1629 bij Hendrik Vroom een schilderij van de Slag op het Haarlemmermeer besteld voor de vroedschapskamer in het stadhuis. Maar het hoofdthema voor de decoratie van de vroedschapskamer die kort tevoren gereed was gekomen, was niet het beleg maar Damiate, de stad bij Alexandrië, waar

Haarlemmers volgens de overlevering tijdens de vijfde kruistocht aan het begin van de dertiende eeuw een heldenrol zouden hebben gespeeld.

Er is wel gesteld dat omdat het beleg voor Haarlem slecht afliep, de stad en haar inwoners het beleg probeerden te vergeten door het Damiateverhaal naar voren te halen, maar de herinneringscultuur is veel complexer. Het beleg werd niet echt vergeten want er waren genoeg objecten die daaraan herinnerden zoals het enorme beleg-bord in het koor van de Grote Kerk, maar erg trots was de stad er ook niet op.

Al snel na het beleg werd overigens naar voren gebracht dat Haarlem de trots van het Spaanse leger had gekrenkt en roem en eer verdiende omdat het de opmars van de vijand had vertraagd, waardoor de andere steden zich op hun belegering konden voorbereiden. Zo bijvoorbeeld Hadrianus Iunius in zijn *Batavia* (1575).

herdenkingsfeesten

Er zijn eigenlijk maar drie steden die traditioneel al heel lang jaarlijks aandacht besteden aan wat hen tijdens de Opstand is overkomen: Den Briel op 1 april, Leiden op 3 oktober en Alkmaar op 8 oktober. Haarlem heeft zich nimmer in dit rijtje thuisgevoeld.

De eerste eeuwen heeft Haarlem herdenkingen aan zich voorbij laten gaan. Het jaar 1666 (100 jaar na de Beeldenstorm) werd landelijk nog wel gevierd, maar niet in Haarlem, waaraan de Beeldenstorm overigens voorbij was gegaan. De jaren 1672-1673 (honderd jaar na 1572-1573) zijn niet gevierd gezien het rampjaar 1672, toen Nederland in oorlog was met Engeland, Frankrijk en Duitsland. Aan het beleg is in Haarlem in 1772-1773 geen aandacht besteed.

Pas in 1872, 300 jaar na de inname van Den Briel, deed Haarlem mee met de landelijke onafhankelijkheidsfeesten. Er werd hier een grootse optocht gehouden met praalwagens, historische figuren en muziekkorpsen. Veel straten waren verlicht en versierd, er waren muziektempels en volksfeesten. En een 22 meter hoge lichtkolom op de Grote Markt.

Dat jaar verscheen ook een belangrijk boek over de geschiedenis van het beleg, geschreven door de amateurhistoricus en huisarts Ekama. In de zeventiende en achttiende eeuw waren al belangrijke boeken verschenen over de belegeringen van Alkmaar en van Leiden, maar het boek van Ekama was het eerste serieus te nemen geschiedwerk over het beleg van Haarlem. Kenau werd door Ekama overigens van haar voetstuk gestoten en grotendeels afgedaan als een mythe. We komen daar in hfdst. 14 van dit boek nog over te spreken.

In 1904 werden op Koninginnedag (31 augustus) in de Hertenkamp gebeurtenissen uit het beleg nagespeeld met militairen uit het Spaanse leger en uit het leger van de prins en een vrouwenvendel onder leiding van Kenau met beschietingen en executies. In 1922 werd in het Frans Hals Museum een tentoonstelling over het beleg gehouden. Ook tijdens de viering van 700 jaar stadsrechten in 1946 kwam het beleg in allerlei evenementen aan bod.

In 1973 (400 jaar na het einde van het beleg) werd er groots uitpakkt. Er waren tentoonstellingen in de Vleeshal, Vishal en Hoofdwacht, onder de titel *Men Sagh Haarlem bestormen*. Er werden in de Hallen maar liefst 288 schilderijen, kaarten, prenten en voorwerpen getoond. En er was een grote bijeenkomst van nazaten van Kenau, met vooral leden van de familie Hasselaer.

Sinds enkele jaren wordt in Haarlem op 13 juli aandacht geschonken aan het einde van het beleg, veelal met een lezing, wandeling of excursie.

De eerste april, 8 oktober en 3 oktober zijn in Brielle resp. Alkmaar en Leiden jaarlijks dagen van feest en vermaak, eten en drinken. In Haarlem weet eigenlijk niemand van 13 juli, behalve misschien een enkele gymnasiast die weet dat het de geboortedag van Julius Caesar is. Maar voor de meeste Haarlemmers lijkt 1573 even ver weg als 100 v. Chr.

Voorliggend boek kan daarin misschien enige verandering brengen.

Deel 2

Kenau

Het tweede deel van dit boek gaat over ‘vechtende vrouwen’; vrouwen in tijden van oorlog in het algemeen, en over Kenau Simonsdr. Hasselaer in het bijzonder, de Haarlemse heldin die haar sporen heeft verdiend tijdens het beleg. Allereerst volgt een kort overzicht van de diverse acties van vrouwen in oorlogstijd aan de hand van een aantal voorbeelden uit de voorbije eeuwen. Daarbij wordt duidelijk dat de officiële krijgsgeschiedenis de rol van vrouwen heeft genegeerd: ‘oorlog is een mannenzaak’ was altijd het motto. Vervolgens komen de levensloop van Kenau en de rol van haar stadsgenoten in het beleg aan bod, zoals blijkt uit de vele eigentijdse bronnen. Hoe Kenau in - en vooral ook nog lang na het beleg - is afgebeeld besluit dit deel. Hieruit blijkt dat de vele en veelsoortige afbeeldingen haar roem in de geschiedenis hebben bepaald en ook weer afgebroken.

10. Vrouwen in oorlogstijd

In de bronnen die machthebbers, overheden en historici hebben nagelaten over de Tachtigjarige Oorlog, is grotendeels verzuimd de rol van vrouwen te belichten. Geschiedschrijvers hebben de militaire oorlog, met aanval en verdediging en het bestrijden van de vijand op grote en kleine schaal, vrijwel uitsluitend beschouwd en beschreven als mannenzaak, waar vrouwen part noch deel aan hadden. Dat beeld van 'oorlog is een mannenzaak' was vooral gebaseerd op officiële documenten, grote veldslagen en beroemde, dappere legerleiders en is eeuwenlang door vooral mannelijke historici en schrijvers in stand gehouden. Over de krijgsgeschiedenis ligt dan ook altijd een verhullende laag, gevormd door de traditionele visie op de geijkte rollen van man en vrouw. Mannen konden zich eenvoudig niet voorstellen dat vrouwen echt (mee) vochten en hun aandeel in de oorlog leverden. En zo is eigenlijk altijd slechts de helft van het verhaal verteld.

10.1. Een andere rol

Recent onderzoek en voortschrijdende bewustwording van de maatschappelijke rol van de vrouw, laten zien dat oorlog wel degelijk ook een 'vrouwenzaak' is geweest. Onder de druk van oorlog, belegering en bezetting treedt een verschuiving op van de traditioneel vrouwelijke rol, naar andere rolpatronen en ontstaan nieuwe uitdagingen en doelen. Juist in oorlogsomstandigheden gaan vrouwen hun rol anders invullen. In de krijgsgeschiedenis zijn vele voorbeelden aan te wijzen van vrouwen die zich niet (meer) beperken tot de min of meer geijkte rolverdeling (verzorgen op de achtergrond, niet sterk en niet dapper, moeten door mannen beschermd worden), maar die een aandeel gaan opeisen in de strijd.

Kenau. Houtsnede. In N. van Rooswijk, Cort en waerachtich verhael, 1573.

10.2. Amazonen

Een vroeg voorbeeld zijn de Amazonen in het Griekse cultuurgebied, een mythisch volk van krijgshaftige vrouwen, dat al in de zevende eeuw voor Christus wordt genoemd. In de strijd om de door de Grieken belegerde stad Troje, stonden ze aan de kant van de Trojaanse koning en vochten zij zowel te voet als te paard. In de Griekse mythologie wordt verteld dat ze een borst lieten amputeren, om ruimte te hebben voor hun wapens, pijl en boog en lans.

10.3. Tachtigjarige Oorlog

In de 16e eeuw kende, behalve Haarlem, ook Alkmaar een Spaans beleg, dat overigens slechts twee maanden duurde. Uit Alkmaarse dagboeknotities blijkt dat vrouwen en kinderen op en onder de stadswallen onmisbaar waren. Zij reikten soldaten de wapens aan, zoals brandende hoepels en stenen die naar de vijandelijke soldaten werden gegooid. Bovendien waren er ook hier vele moedige vrouwen

‘Captain Kenau’. Gravure. Met een gedicht gesigneerd door Matthias Quadus, 1573?

'Captain Kenau' als
Hollandse Judith.
Ets, door Remigius
Hogenberg, 1573?

die gaten in de stadswallen dempten met aarde, een levensgevaarlijke klus onder Spaans vuur. Hetzelfde speelde zich af in Oudewater, dat in juli 1575 door de Spanjaarden werd belegerd. De kleine stad huisvestte een garnizoen van opstandelingen, aangevoerd door mannen die ook het beleg van Haarlem hadden meegemaakt. En net als in Haarlem werkten hier alle inwoners, mannen én vrouwen, dag en nacht mee aan de versterking van de wallen en de verdediging van de stad. Vrouwen vochten ook daadwerkelijk mee met de stadssoldaten.

10.4. Eerste en Tweede Wereldoorlog

Recentere voorbeelden zijn te vinden in de Eerste Wereldoorlog, bijvoorbeeld in Rusland. Na het uitbreken van de Russische revolutie in 1917, werden in een sfeer van vernieuwing en rolveranderingen diverse vrouwenbataljons gevormd. Veel vrouwen meldden zich vrijwillig om ook voor het vaderland tegen de Duitsers te vechten. Zij schoren hun haar af, waren gekleed in uniform en uitgerust met dezelfde wapens als de mannen. Een bataljon van enkele duizenden vrouwen onder leiding van Maria Bochkareva was onderdeel van het eerste Siberische legerkorps.

Door uitgebreid nader onderzoek in het hele land zijn de afgelopen jaren de talloze bijdragen van vrouwen aan het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog geïnventariseerd en beschreven. De rol van vrouwen in het verzet bleek veel groter dan tot dan toe werd aangenomen.

Het Noord-Hollands Archief deed bijna twee jaar onderzoek naar de rol van vrouwen in het verzet in Noord-Holland. De inventarisatie omvatte uiteindelijk gegevens over bijna 1.200 vrouwen, die actieve en belangrijke schakels waren in de infrastructuur van het verzet, voor de hele provincie. De werkzaamheden liepen van het zorgen voor onderduikers, koerierswerk en vervalsen van persoonsbewijzen, illegale bladen maken en verspreiden, tot spionage en liquidaties.

10.5. Eenenwintigste eeuw.

Israël is het enige land in de wereld dat een dienstplicht voor vrouwen heeft. Vrouwen nemen daar een volwaardige plaats in het leger in. Maar ook op vele plaatsen in de wereld zijn oorlogssituaties waarin vrouwen, net als mannen, meedoen aan gevechtsacties. In de (burger)oorlog in Syrië, tegen het bewind van president Assad, vochten vrouwen mee in de belegerde stad Aleppo. En in de oorlog tegen Islamitische Staat (IS) hebben diverse vrouwenregimenten in de Peshmerga, het Iraaks-Koerdische leger en in de afscheidingsbeweging PKK, een eigen aandeel. Met een Kalasjnikov aan de schouder doen ze niet voor mannelijke strijders onder.

Kenau en drie gewapende vrouwen op de achtergrond.
Tekening in bruin, penseel in grijs. Ca. 1623.

Voor IS-strijders vormen zij een nachtmerrie. Door vrouwen bevochten te worden wordt al als een schande ervaren. Daarnaast geloven veel IS-strijders dat als je in de strijd gedood wordt door een vrouw, je je plek in de hemel wel kan vergeten. Er zijn aanwijzingen dat tijdens het Haarlems beleg Spaanse soldaten zich ook in hun eer voelden aangetast wanneer vrouwen het gevecht met hen aangingen. Er zijn overigens maar heel weinig Spaanse bronnen die er melding van maken dat vrouwen in Haarlem meevochten, maar dat is niet zo verwonderlijk. Belegers zullen er niet over gepiekerd hebben bijvoorbeeld naar huis te schrijven dat ze door een vrouw gewond waren geraakt.

Kenau en het beleg.
Gravure, ca. 1632.

11. Kenau Simonsdochter Hasselaer

11.1. Levensloop

Als op 11 december 1572 het beleg van Haarlem begint, is Kenau Simonsdochter Hasselaer 46 jaar oud. Zij drijft een scheepswerf en houthandel aan het Spaarne. Hierdoor is Kenau is een bekende burger en werkgever. Behalve op het bezit van de scheepswerf is haar sociale positie gebaseerd op de goede naam en faam van de familie van moeders kant.

Kenau wordt in 1526 geboren als de 2e dochter van Cuerte Coenendochter Hasselaer en Simon Gerritsz. Brouwer. Zij krijgt de doopnaam Cunera, in de wandeling heet zij Kenu of Kenau. In 1544 trouwt zij op achttienjarige leeftijd met Nanning Gerbrandsz. Borst, een telg uit een Haarlems geslacht van scheepsbouwers. Nanning Borst overlijdt in 1561, waarna weduwe Kenau de werf voortzet. De familie Hasselaer is een oud Haarlems geslacht, dat behoort tot de gegoede inwoners. De Hasselaers hadden roemruchte voorvaders, waaronder brouwers. Omdat in de 16e eeuw scheepsbouw en bierbrouwerij de belangrijkste takken van nijverheid waren, hadden scheepsbouwers en brouwers veel aanzien in de stad. Uit hun kringen waren dikwijls burgemeesters en bestuurders afkomstig. Zo doende maakt Kenau de achternaam van haar moeder tot de hare. Tijdens het beleg woont Kenau met haar kinderen, drie dochters en een zoon, in de Spaarnwouderstraat (nu nr. 59). Haar jongere zus Adrianus is getrouwd met Hadrianus

Kenau als aanvoerster van een vrouwenvendel. Gravure, door Romeyn de Hooghe, 1688.

Portret van Kenau
Simonsdr. Hasselaer.
Olieverf op paneel,
Haarlemse school,
ca. 1630.

Junius (1511-1575), de stadsgeneesheer van Haarlem, rector van de Latijnse school en enige tijd lijfarts van Willem van Oranje. Via haar zwager en zus komt Kenau in aanraking met de kringen rond Oranje. Daarnaast speelt Johannes Arcerius (1538-1634), een vriend van Junius, een rol. Deze uit Friesland afkomstige predikant is om zijn (protestantse) geloof naar Haarlem gevlucht. Hij is de schrijver van het eerste eigentijdse dagverhaal van het beleg. Hij volgt de ontwikkelingen op de voet en het is aannemelijk dat Kenau mede door dit contact de zaak van de Opstand was toegedaan. In juni 1573 neemt Arcerius opnieuw de wijk, nu naar Delft, waar zijn verslag, dat loopt van 8 december 1572 tot 16 februari 1573, meteen door een Delftse drukker wordt uitgegeven en verspreid.

11.2 Tijdens en na het beleg

Kenau is op verschillende manieren actief tijdens de belegering van de stad, die begint in december 1572. De eerste zware aanval op de noordelijke stadsmuren en -poorten begint op 18 december. Arcerius beschrijft het verloop van de heftige strijd om deze aanval af te slaan. Zijn verslag vertelt dat Kenau niet alleen zelf meevecht, maar zich ook opwerpt als aanvoerder van de honderden vrouwen die daadwerkelijk mee willen vechten en daarnaast allerlei praktische ondersteuning bieden rond en op de bedreigde wallen. Ook levert Kenau's werf begin 1573 een voorraad hout aan de stad, ter waarde van ruim 400 gulden, voor de eerste Haarlemse galei. Waarschijnlijk is deze galei overigens niet op haar werf gebouwd, omdat die voor de bouw van zulke grote schepen niet was toegerust. Het beleg eindigt met de overgave van Haarlem op 13 juli 1573.

Kort daarna heeft Kenau de stad verlaten. Maar mogelijk is ze al eerder vertrokken, naar Delft, waar zus Adriana en zwager Junius zijn gaan wonen. Omdat Junius inmiddels de lijfarts van Willem van Oranje is geworden, heeft deze hem naar Delft ontboden. Toen haar zus en zwager daarna naar Middelburg verhuisden, deed Kenau dit ook.

Niet ver van Middelburg ligt het havenstadje Arnemuiden, waar Kenau in augustus 1574 wordt ingeschreven; zij heeft dan de functie van waagmeester. En in 1578 woont Kenau korte tijd in Leiden.

Maar uiteindelijk komt zij terug in haar geboortestad. In 1579 is Kenau weer werkzaam als scheepsbouwer en houthandelaar, wonend in de Spaarnwouder-

straat met haar dochters en zoon. Veel tijd besteedt zij aan het afhandelen van de schuld die de stad nog aan haar heeft voor de levering van het hout voor de galei. Zij wendt zich zelfs tot het Hof van Holland om haar geld terug te krijgen. Maar alle rechtszaken om haar recht en geld te krijgen ten spijt, aan het eind van haar leven blijkt Kenau in geldnood te zitten. Mede hierom vaart zij, 62 jaar oud, in juni 1588 uit om in Noorwegen hout in te kopen. En van deze reis is zij nooit teruggekeerd.

12. Vrouwen tijdens het beleg

12.1. De eerste berichten

Dat oorlog ook een zaak van vrouwen is, geldt zeker voor de verdediging van een belegerde stad. Met het vergrootglas op het Haarlems beleg ontstaat niet alleen een gevarieerd beeld van de acties van de burgerbevolking, maar juist ook van de bijdragen van de vrouwen. Om dit beeld te schetsen volgen we de eigentijdse berichtgeving, dus de primaire bronnen.

Tijdens Alva's strafexpeditie is Haarlem de eerste stad in Holland die zich verzet. In de loop van november 1572 waren Mechelen, Zutphen en Naarden verwoest en ingenomen. Dit was een belangrijke reden voor Haarlem om stand te houden tegen de naderende belegering en dit verzet was groot nieuws. Al snel verschijnen er gedrukte verslagen in pamfletvorm over het gewelddadige verloop van het beleg en doet ook mondeling nieuws de ronde. Zo komen we te weten dat de Haarlemse vrouwen van zich doen spreken. Ook zij gaan tegen de vijand tekeer! Zo'n berichtgever is broeder Wouter Jacobsz. die op 4 juni 1573 in zijn dagboek noteert dat er in Haarlem twee vrouwenvendels meevechten. Naast pamfletten zijn prenten een bron van informatie, soms van een verklaring voorzien. Zo toont een eigentijdse Duitse gravure de tweede aanval op de stad (31 januari 1573) en meldt: '(...) ook de vrouwen wagen hun leven. Ze zijn georganiseerd in twee vendels onder leiding van kapitein Margriet'. Hier wordt Kenau Simonsdochter Hasselaer bedoeld; de schrijver van het bijchrift heeft haar naam verward met die van haar dochter Margriet.

Portret van Kenau
Simonsdr. Hasselaer.
Olieverf op paneel,
Haarlemse school,
ca. 1630.

Optocht van rederijkers,
met o.a. Kenau. Olieverf
op paneel, Haarlemse
school, ca. 1660.

12.2. Meevechten

De tekst van een andere Duitse prent met een gravure van Kenau prijst de dappere Haarlemse vrouwen die de wapens durven op te nemen tegen de vijand. En Lambert van Wittenberg, hopman van een van de ingekwartierde Duitse vendels, schrijft: ‘ (...) en het is echt waar, dat er een vrouw in Haarlem was met de naam Konow. Zij gaat steeds gewapend en draagt op haar schorteldoek [schort] aan de ene kant een geladen pistool en een gaveling (korte spies). Bij de eerste bestorming heeft zij de verdedigers aangevuurd en kogels aangedragen, en de vechtende soldaten op de wallen getrakteerd op kannen bier’. Hij vult aan dat Kenau ook deelneemt aan de uitvallen door groepen stadssoldaten, naar de vijan-

delijke legerkampen in De Hout en in Schalkwijk, waarbij ze de uitvallers steeds moed inspreekt en steunt.

Een andere ooggetuige is Arcerius, een bekende van Kenau, die bij de eerste Spaanse aanval (18-20 december 1572) noteert: '(...) er was een zeer mannelijke vrouw met de naam Kenau, nu al een vrouw zijnde op haar dagen, welke met onkosten (want zij is redelijk welgesteld), met arbeid, wapens en een geweer het algemeen welvaren voorstond, en met geschimp en gescheld, waarmee zij de vijanden zonder ophouden treitert, heeft zij altoos boven alle anderen een mannelijk hart in het lijf gehad'. Dat er veel meer doortastende vrouwen waren, blijkt uit

Kenau met stadspoort.
Olieverf op paneel,
Haarlemse school,
ca. 1580.

het Memoriaelbouck (dagboek) van Willem Verwer. Een 'dappere dienstmaagd' vraagt aan de soldaten op de wallen of zij ook eens flink mag schieten, over de muren. Zij legde aan, schoot het geweer tweemaal achter elkaar leeg en riep ondertussen 'papen, papen, dat is voor jullie!'.

Naast vuurwapens zijn er veel anderzootige wapens. Zo vertelt een Duits krijgsbericht: 'De vrouwen van Haarlem brachten in grote ovens en ketels pek en teer aan de kook en gooiden dat over de Spanjaarden, gebruikmakend van het materiaal dat scheepslui gebruiken voor het oliën van hun zeilen'. Mogelijk kwamen deze materialen van de scheepswerf van Kenau. Ook gebruikten de vrouwen houten goten waardoor ze kokend water op de vijand lieten lopen. En bij de kapotte poorten en muren lagen hopen bakstenen en dakpannen. Zo schrijft een Duitse soldaat: 'Vrouwen en jonge meiden gooiden de vijand dood met dakpannen en stukken steen'. De stedelijke bestuurders en kapiteins decreteerden ook dat zoveel mogelijk

Kenau Simonsdr. Hasselaer. Gravure door Jacobus Houbraken. 1760.

Kapitein Kenau,
afbeelding in een
schoolboek.
Litho, 1858.

mensen stenen over de muren moesten gooien om de belegeraars te hinderen bij het graven en ondermijnen van de stadsmuur, schrijft Verwer: 'Zo'n vierhonderd personen – onder wie vrouwen – gaven aan deze oproep gehoor en hebben zonder ophouden stenen gegooid, waarmee ze die van buiten veel letsel hebben toegebracht'.

12.3. Herstel van de verdedigingswerken

Bij de eerste aanval schoten de Spaanse kanonnen de beide poorten en de stadsmuur gedeeltelijk kapot. Het puin viel gelukkig aan de stadskant, omdat daar anders een brug over de stadsgracht zou ontstaan. Ogenblikkelijk daarna gingen burgers, mannen, vrouwen en soldaten, niemand uitgezonderd, rijk en arm, jong of oud, aan de gang om de wallen te versterken en op te hogen, werk dat dag en nacht doorging. Met wozzakken (zeildoek met een vulling van aarde), aarde, hout en stenen en wat iedereen te

pakken kon krijgen. 'Ook vele vrouwen en jonge meiden kwamen naar de wallen toe en voerden zonder angst deze werken uit. Bovenop op de wallen staande zongen ze psalmen en andere lofgezangen. Met luide stem zongen ze een spotliedje: De meisjes van Haarlem die zijn zo mal, se dragen de eerde al op die wal, diredomdeine, en scholden de vijand uit voor papau: papen! Op hun beurt werden

de vrouwen uitgemaakt voor ‘hoeren’ en ‘kelkdieven’ en riepen de Spanjaarden: ‘Wij hangen jullie allemaal op!’ Voor het herstel van de muren leverde Kenau balken en ander hout voor het dichten van grote bressen en ook bouwhout voor de eerste Haarlemse galei.

Dit ‘aardedragen’ was gevaarlijk werk en geregeld vielen er gewonden, vertelt burgemeester Gerrit Stuver in zijn dagverhaal over de twee aanvallen in december en januari: ‘Zulke moed gaf God almachtig zowel die jonge dochters als andere [vrouwen], geen gevaar ontziende. Ik heb gezien dat er op deze dag boven op de wal een jonge maagd was, die aarde ging dragen, haar klederen van haar naakte lichaam geschoten werden door een grote cloot [kogel]. De maagden en jonge dochters, die aan de vesten aarde en andere materialen gingen dragen, waren zo vrolijk, dat zij God almachtig loofden met psalmen en andere geestelijke liedekens’. Uit andere waarnemingen blijkt dat er zowel boosheid was als nieuwsgierigheid naar de vijand en dat de vechtlust werd aangewakkerd door elk goed schot: ‘God almachtig geeft een ieder, vrouw als man, jong en oud, zo’n dapper mannelijk hart, dat hoe zij meer zij schoten, hoe blijer en vrolijker onze mensen gingen arbeiden. Ja, de maagden en jonge gezellen gingen op de gevaarlijkste momenten bovenop de wallen, zodat ze de vijand konden zien’.

De belegering van Haarlem, met o.a. noodpenning en stadswapen. Gravure, door S. Fokke, 1776.

Kenau en het vrouwen-
vendel op de wallen.
Olieverf op doek, door
Charles Rochussen,
1853.

Toen de zwaar beschadigde Kruispoort dreigde in te storten werd het bovenste deel naar beneden gehaald. Om dit gat te dichten verordonneerden de burge-meesters en de militaire aanvoerders in februari 1573 een binnenmuur te bouwen, in de vorm van een halve maan. Verwer heeft de bouw van deze Halve Maan met eigen ogen gezien: (...) '[De nieuwe] binnenwal is zeer dik, hoog en breed van takken van bomen en struiken en [allerlei] materiaal tezamen gebracht, waaraan een ieder zowel soldaten, burgers, vrouwen, maagden en kinderen moesten arbeiden'. Zelfs nog in juni 1573 probeerde men een muur tussen de Margrietpoort en de Janspoort te herstellen, waarbij alle burgers de soldaten helpen, ook vrouwen en kinderen, zowel scholieren als andere kinderen boven de 7 jaar.

12.4. Inkwartiering

In juli 1572 begon de inkwartiering, wanneer een geuzengarnizoen van driehonderd soldaten onder leiding van de militair bevelhebber Ripperda, in de stad arriveert. Op 4 december 1572 worden er vier vendels Duitse troepen gelegerd, waarbij spoedig nog enkele vendels Waalse soldaten komen. Dit betekende veel extra bewoners in de stad. Sommige manschappen werden ondergebracht in delen van kloosters, andere komen in huis bij de burgerij. Ongetwijfeld hebben vrouwen in huizen met inkwartiering hun handen vol gehad; je moest een bed en beddengoed verschaffen en er moest eten gekookt worden. Ook is te lezen dat vrouwen niet alleen voor hun eigen huis en haard zorgden, maar ook voor dat van familie, burens en hulpbehoevenden. Zo vormde de vrouwelijke bevolking een netwerk in de stad en waren zij ook als boodschapper actief.

In een afgesloten stad waar zo'n paar duizend soldaten verblijven, speelden natuurlijk nog andere zaken. Een deel van de huurlingen bracht zijn eigen vrouw of geliefde mee. Sommige vrouwen die inkwartiering hadden leverden seksuele diensten aan 'hun soldaat'. En zoals altijd, waren er ook bordelen. Zo werd in januari 1573 ene Maria Harinx vermoord door haar vaste klant, een soldaat uit het Duitse garnizoen. 'Veel jonge venusdiertjes van wie zij de madam was, waren daar bedroefd om. En veel rijke getrouwde vrouwen waren daar alleen maar blij om', noteert Verwer. Zo was er weer een hoerenmadam minder voor

hun echtgenoten! De boosdoener overleefde het niet, hij werd meteen gepakt en opgehangen.

Het waren vaak ruwe en ontevreden soldaten, zeker naarmate het beleg langer duurde en in de loop van de maand mei de voedselsituatie verslechterde. In juni gingen ingekwartierde soldaten in de huizen van de burgers op zoek naar eten en andere buit. ‘Veel goede burgers zijn beroofd en geheel geplunderd, want de soldaten vonden wel twintig stukken gerookt vlees die verstopt waren, en op een andere plaats zijden spek’, noteert Verwer. Ze staken alles van waarde in hun zak, zoals gouden en zilveren voorwerpen. Dit succes lokte onmiddellijk nieuwe plunderingen uit. Soldaten die op wacht stonden hoorden het en begonnen ook: ‘(...) en ze liepen als razende honden te plunderen’, aldus Verwer. De burgemeesters en militaire leiding probeerden de mannen in het gareel te houden en gaven de burgers toestemming zich te verweren. In de Kleine Houtstraat, de Kamp en op andere plaatsen gingen burens elkaar helpen en Verwer vermeldt hoe ‘de dappere vrouwen’ zich verdedigden ‘(...) zij gingen met hun spinrokken [onderdeel van een spinnewiel] in de weer, en als zij eenmaal beginnen, dan rusten ze niet’ (Spreuken 31: 10-12).

12.5. Voedselvoorziening

In de loop van april was de voedselsituatie in de stad al nijpend geworden, omdat de belegeraars bij de Fuikvaart, de aanvoerroute naar de stad, de schans Goleta hadden gebouwd. Na de slag op het Haarlemmermeer (29 mei) was Haarlem helemaal van de buitenwereld afgesloten en ontstonden er grote tekorten in de stad. Door een volkstelling in juni 1573 wist het stadsbestuur hoeveel monden er toen nog gevoed moesten worden. Onder de totaal 20.772 personen waren bijna 4.000 Duitse, Waalse, Engelse en Schotse huurlingen, ruim 1.800 weerbare burgers en bijna 16.000 vrouwen en kinderen. Dit grote aantal kan verklaard worden door het feit dat de volkstelling vooral inzicht moest geven in de rantsoenering van het beschikbare voedsel. Mannen kregen een heel rantsoen, vrouwen en kinderen een half. Het lage aantal getelde mannen is deels toe te schrijven aan het feit dat mannen dikwijls de stad waren ontvlucht en dat er ook veel mannen waren gesneuveld.

Hongersnood drijft radeloze mensen tot kannibalisme. Prent Caspar Luyken (toegeschreven), 1701.

In de loop van juni dreigde er inderdaad hongersnood. Vrouwen gingen van mout, een bijproduct van de bierindustrie, en van hennepzaad – hennep was een plant waarvan touw werd gemaakt – koeken bakken. De darmen, maag en longen van de paarden was de beste kost', schrijft Verwer eind juni. En is er echt niks meer te eten 'dan eten de mensen en hun kinderen het hennepzaad geheel droog uit de hand'. En als de nood nog hoger wordt zijn er alleen nog honden, katten, muizen en ratten voorhanden. Zelfs gingen vrouwen tweemaal daags voor de Vleeshal zitten om het afval van de geslachte koeien, zoals pens, als voedsel te verkopen. Plus de koeienhuiden, want zelfs wat men daar nog af kon schrapen was eetbaar!

13. Kenau in beeld

13.1. De eerste afbeeldingen

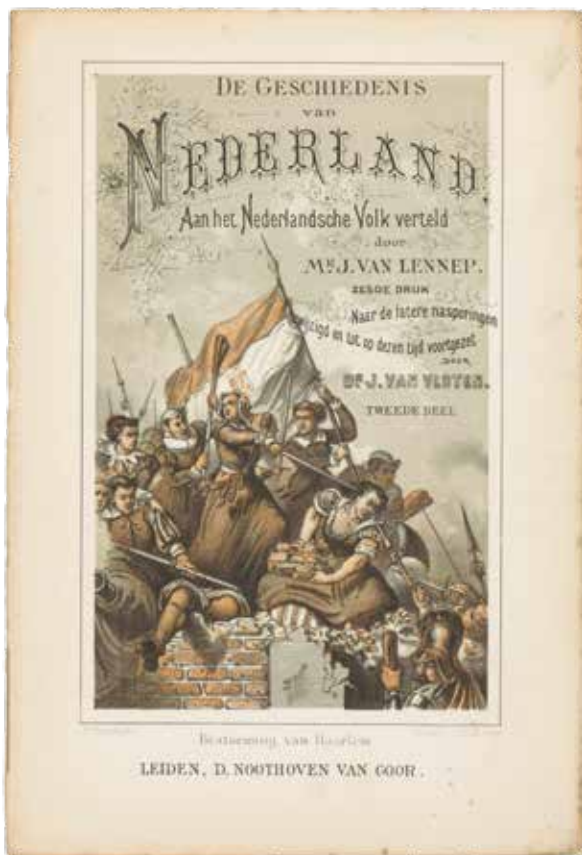
‘Zij ging altijd gewapend door de straten en had een mannelijk hart in haar lijf’, schrijft Verwer, ‘en dat heeft ze ook duidelijk getoond, hoewel ze de jongste niet meer was’. Haarlem telde maar 20.000 inwoners en Verwer was een opmerkelijk man, die veel mensen kende, dus het is waarschijnlijk dat hij Kenau persoonlijk heeft zien optreden, zoals ook bij Arcerius het geval moet zijn geweest. En wat ze deed viel op! En zo wordt Kenau ook direct afgebeeld: een vrouw met wapens zoals mannen dragen en gebruiken. De boodschap was: zij is zo dapper als een man. Ze draagt gevechtswapens en ze schroomt niet om ze te gebruiken.

Nog tijdens het beleg wordt dit soort afbeeldingen als gedrukte prenten (houtsneden, gravures) verspreid. Dit drukwerk functioneerde als een soort krant, voor de snelle nieuwsvoorziening. Zoals gezegd, het verzet tegen de Spaanse belegering was al groot nieuws, maar helemaal een bijzonder nieuwtje was dat onder de verdedigers van de stad ook (veel) vrouwen waren. Mogelijk werkte het drukwerk gelijktijdig wel als propaganda van de opstandelingen: verzet je en vecht. Verscheidene Duitse bronnen, waaronder Zeittungen (kranten), vermelden Kenau; het is dus aannemelijk dat er onder de Duitse huurlingen wel ooggetuigen zijn geweest.

De vroegste prenten tonen Kenau ondubbelzinnig: een vrouw ten voeten uit, een lans in de rechterhand, een zwaard aan de linkerzijde, een pistool (‘bus’) met kruithoorn en een geuzenpenning om de hals. Zo staat ze op een houtsnede in een dagverhaal (van N. van Rooswijck), dat al in maart/april 1573 in Leiden verschijnt (*Afb. op p. 88*). De genoemde Wouter Jacobsz noemt de vrouwenvendels in zijn dagboek niet alleen, maar schrijft ook dat ze ‘net als de andere krijgslieden met wapens vechten en heel dapper zijn’. En precies zo wordt Kenau neergezet op een gravure door Frans Hogenberg met een Duits gedicht en tekst erbij (*Afb. op p. 89*). Deze prent en de houtsnede kunnen beschouwd worden als ‘oerprent’: een eerste weergave en voorbeeld voor andere afbeeldingen.

Van een andere orde is een ets uit 1573, door Remigius Hogenberg (broer van Frans) die een gewapende vrouw met gevechtsattributen toont en wat ze er mee doet: een afgehouden hoofd van een Spanjaard in de rechterhand (*Afb. op p. 90*). In het bijschrift staat dat deze prent is te koppelen aan een echte gebeurtenis. Bekend is dat Haarlemmers de vijanden met een haak van de stadsmuur trokken. Er zijn een paar namen bekend van Spanjaarden die dit overkwam; vielen ze aan de stadskant naar beneden dan werden ze een kopje kleiner gemaakt. Het zou heel goed kunnen dat Kenau dit ook gedaan heeft, en zo is ze hier afgebeeld. In een dagverhaal wordt verteld dat ‘Spanjaarden van de muur trekken, dat deden de soldaten en sommige vrouwen ook’. Ook op een andere ets uit 1573 is Kenau voorgesteld als ‘Hollandse Judith’, een vrouw die wraak neemt, naast haar het afgehouden hoofd van een Spanjaard. Volgens het bijschrift deed Kenau dat ook. Belangrijk is bovendien dat deze prent ‘kapitein Kenau’ voor het eerst tegen de achtergrond van de belegerde stad plaatst die zij mee-verdedigde; de Halve Maan is erop te zien. Al deze eigentijdse prenten, dikwijls nog tijdens het beleg verspreid, verschijnen tijdens het leven van Kenau, die stierf in 1588.

Kenau op de wallen, titelpagina van een schoolboek. Kleuren-litho, door Barend Wijnveld, 1880.

13.2. Afbeeldingen na het beleg

Na het beleg en gedurende de lange oorlogsjaren in de Nederlanden, is er weinig reden voor verdere afbeeldingen. Maar zo'n vijftig jaar later begint het terugblikken en ontstaat een ander genre afbeeldingen, dat direct te herleiden is naar de eerste herdenking in 1623. De

Haarlemmers op de
wallen, afbeelding
in een schoolboek.
Litho, door Jan van
der Veen, 1853.

vrijstaande gewapende Kenau wordt nu in een achtergrond geplaatst die iets van de stad in oorlog weergeeft. Een mooi voorbeeld is een tekening in pen en penseel, uit ca. 1623, met een stadspoort op de achtergrond waarvoor een paar vrouwen lopen (*Afb. op p. 91*). Een draagt de Haarlemse vlag, bij wijze van vaandel, aan een bezemsteel voor zich uit. Deze tekening gaat enigszins in de richting van een portret; het gezicht is wat duidelijker weergegeven, Kenau kijkt je aan. Een gravure uit ongeveer dezelfde tijd geeft het hele plaatje (*Afb. op p. 92*). Kenau staat in het krijgsgewoel, rechts de Sint-Bavo en aanvallende troepen in de kruitdampen, links de verdedigers met een kanon bij de stadsmuur; op de voorgrond

de delvers met kruiwagens werkend aan de wallen. Het Haarlems beleg wordt hier voorgesteld en is mede-onderwerp; Kenau is nu als het ware ‘geschiedenis’ geworden. Dit type voorstelling dient waarschijnlijk als illustratie bij de eerste geschiedkundige werken in de 16e helft van de 17e eeuw. Emanuel van Meteren (1535 – 1616) schrijft in 1599 als eerste over het beleg en het optreden van Kenau. Dit soort afbeeldingen komt terug bij Romeyn de Hooghe die in 1688 een plattegrond van Haarlem vervaardigt, met in de rand historische gebouwen en gebeurtenissen zoals het beleg (*Afb. op p. 93*). Op de achtergrond staat de stad met muren en poorten, waaruit rookwolken opstijgen. Op de voorgrond links de gewapende vrouwenfiguur, maar minder statisch; Kenau is bijna omkijkend afgebeeld, als aanvoerster van een vrouwenvendel, dat met vaandels en al achter haar staat.

13.3. Portretten

Daarnaast ontstaat in de (vroeg) zeventiende eeuw nog een ander soort afbeelding: het portret. De nog steeds bewonderde, historische figuur Kenau wordt nu als een individueel persoon afgebeeld. En hoewel de schilder haar nooit in levende lijve heeft kunnen ontmoeten, is het paneel in het Rijksmuseum toch een portret te noemen (*Afb. op p. 6*). Dat geldt ook voor de beide portretten in het Frans Hals Museum van een wat oudere vrouw, ten halven lijve en naar de toeschouwer gedraaid, die haar wapens toont (*Afb. op p. 94 en 97*). Het meer van vlees en bloed en in kleur portretteren van Kenau als Haarlemse heldin zien we ook terug in de geschilderde weergave van een rederijkersoptocht, gehouden ter herdenking van het beleg in 1623 (*Afb. op p. 98/99*). Omstreeks dezelfde tijd jaar geeft de schutterij opdracht voor een portret van ‘Kenau voor de wallen’. Blijkbaar hebben de twee (anonieme) schilders elkaars werk gezien, de wijze van portretteren is vrij identiek. Het laatste schilderij hing jarenlang in de Kenaukamer van de Nieuwe Doelen, tegenwoordig in het stadhuis van Haarlem (*Afb. op p. 100*). In 1772, 200 jaar na het beleg werd onder dit schilderij een gedicht geplaatst, waarin Kenau ‘de Kennemer Amazone’ wordt genoemd.

De familie Hasselaer liet zich bij het verspreiden van Kenau’s beeltenis niet onbetuigd. Ze zijn trots op hun beroemde familielid en tonen dat door kopieën te

Het herstel van de
wallen na het beleg.
Ets, door William
Unger, 1873.

laten maken van bestaande tekeningen en schilderijen. Diverse gravures zien het licht, vooral in de 18e eeuw, zoals de prenten die deel uitmaakten van portrettenverzamelingen van beroemde landgenoten (*Afb. op p. 101*). Zo ging het levend houden van de herinnering aan Kenau hand in hand met het verspreiden van de naamsbekendheid van hun roemruchte geslacht. Geschiedenisboeken voor het onderwijs blijven aandacht besteden aan Kenau en haar daden tijdens het beleg. Twee voorbeelden zijn: *De Nederlandse opstand tegen Spanje*, door Johannes van Vloten uit 1858 (*Afb. op p. 102*) en *De geschiedenis van Nederland* door J. van Lennep en Johannes van Vloten met Kenau op het omslag (*Afb. op p. 109*).

13.4. Een reusachtig historiestuk

In de negentiende eeuw ontstaat in Nederland een breed verspreide behoefte aan nationale helden en heldinnen. Dit moet gezien worden in het kader van de natievorming, die na het vertrek van de laatste bezetting door een vreemde mogendheid, nu de Fransen, meer en meer toenam. Zeker toen ook daarbij het huis van Oranje in 1813 opnieuw op de troon kwam, om te beginnen met koning Willem I. In de schilderkunst vond dit een weerslag; de zogenaamde ‘historiestukken’ die allerlei gebeurtenissen afbeelden verschijnen in grote getale.

De Kenau-verering, uiting van romantische fantasieën over de vaderlandse én lokale geschiedenis, bereikte in 1854 een hoogtepunt in een reusachtig schilderij (359 x 451 cm) van Johannes Hinderikus Egenberger en Barend Wijnveld jr., dat door de textielabrikant Thomas Wilson aan de stad Haarlem werd geschonken ‘als blijvend gedenkteken aan de nagedachtenis en ter vereering der groote daden van [ons] doorluchtig voorgeslacht’. Egenberger (1822-1897) was aanvankelijk vooral historieschilder en fotograaf en later directeur van de Academie Minerva in Groningen. Hij ontwierp ook het monument ter herinnering aan de Slag bij Heiligerlee (1568). Zijn vriend Wijnveld (1820-1902) was hoogleraar aan de Rijksakademie van beeldende kunsten in Amsterdam. Van hem zijn enkele tientallen historiestukken bekend.

Het schilderij – een van de grootste historiestukken van ons land – doet wat denken aan het vermaarde schilderij van Delacroix waarin Marianne, het symbool van Frankrijk, met vlag en geweer in de hand, de borsten ontbloot, op de barricaden vecht. Iedereen vond *Kenau op de wallen van Haarlem* prachtig en het kreeg dan ook een ereplaats in het stadhuis, in de Gravenzaal, aan de zuidgevel voor de raampartij die uitziet naar de Koningstraat. De luiken voor deze ramen gingen voor Kenau dicht en werden pas vijftig jaar later weer geopend.

Maar de tijdgeest en smaak veranderden en Kenau die in 1854 nog een nationale heldin was, werd aan het begin van de twintigste eeuw meer gezien als een bezig manwif. In 1904 verzocht het college van burgemeester en wethouders aan de commissie van toezicht op het stedelijk museum om de ‘verschillende merkwaardigheden weg te nemen, waarmee de groote zaal van het Raadhuis is

H. EGENBERGER
M. W. 1871

Kenau Simons Hasselaer op de wallen van Haarlem.
Olieverf op doek, door Johannes Egenberger en
Barend Wijnveld, 1854.

behangen'. De commissie adviseerde het schilderij van Kenau weg te halen. Bij wijze van proef werd het van zijn plek gehaald. Na vijftig jaar konden de luiken weer open en kon het 'beste en meeste licht' de Gravenzaal binnenvallen. De commissie drong erop aan het schilderij hier niet meer terug te brengen, maar het een plaats te geven in het Prinsenhof of de Doelen. Openbare Werken rapporteerde vervolgens dat de grote zaal van de Doelen niet in aanmerking kwam omdat tegen de wand gymnastiektoestellen stonden, door de muur een kachelpijp liep en bij de keuring voor de militia hier kleedkamertjes werden geplaatst. Het werd dus de vestibule van het Prinsenhof. In 1913 werd het schilderij overgebracht naar het in dat jaar opgerichte Frans Halsmuseum. Later is het daar in het depot beland. Het werd het 'summu[m] van verschrikkingen' genoemd en 'te afgrijselijk om in het openbaar ten toon te stellen'. Het schilderij werd in bruikleen afgestaan aan het Legermuseum in Leiden, waar het vele jaren half in de buitenlucht onder een overkapping hing. In 1984 keerde het terug naar het stadhuis, waar het een plaats in de Fabriciuskamer kreeg. Na jaren in depot gelegen te hebben, werd het in 1997 gerestaureerd en belandde het weer in de Fabriciuskamer. In 2021 had de gemeente een financiële meevaller en werd besloten het (wederom) te laten restaureren.

Gravenzaal gezien naar het zuiden, met aan de achterwand het schilderij van Kenau. Op de vloer nog de oude tegels die in 1903 zijn vervangen. Foto ca. 1900.

verbeelden hoe een oorlogssituatie zoals deze zich bijna dagelijks moet hebben voorgedaan, er in feite uit kan hebben gezien, en dát doet het onwerkelijke tafereel van het historiestuk niet. Het eerbetoon uit 1854 vormt de voorbode van een ommekeer in het denken, die openlijk twijfelt aan de overlevering van Kenau's optreden en waarin haar vechtlust en de vrouwenvendels ter discussie staan.

Het onmythologiseren van de ooit algemeen aanvaarde historische figuur Kenau in de tweede helft van de 19e eeuw hangt nauw samen met het veranderde vrouwbeeld van toen. In die tijd worden vrouwen uitsluitend beschouwd als 'het zwakke geslacht', de verzorger van man en kinderen, die zich uitsluitend richt op huis en haard en deze omgeving niet verlaat om in de maatschappij iets te verrichten. Deze opvatting wordt de breed gedragen norm en zienswijze. Daaruit volgt dat de vrouw/vrouwen die in die lang voorbije 16e eeuw gevochten zouden hebben - stel dat het waar was - een soort wezens van Mars waren: niet normaal! In de volgende stap is Kenau een helleveeg geworden, een bloeddorstig vrouw-

Het schilderij is een toneelmatige compositie: romantisering, idealisering én heldenverering in één doek bijeengebracht. Een uitstalling van dappere vrouwen, mannen en wapens, met in het midden Kenau als aanvoerster in de *spotlights*.

Schilders en tekenaars als Wilhelm Unger en Charles Rochussen beelden in deze tijd bepaalde scènes uit, bijvoorbeeld *Het herstellen van de wallen te Haarlem* en *Gevecht op de wallen*. Hierin zie je mannen en vrouwen aan het werk, maar zonder een heldenfiguur. Zij

mens dat kokende olie uitgiet over de Spaanse belegeraars. En zo verdwijnt het beeld dat vrouwen ook van alles hebben gedaan om hun stad te verdedigen en staande te houden. In de taal raakt dit idee ingeburgerd: een Kenau is een onuitstaanbaar manwijf, Kenau is een soort scheldwoord geworden.

13.5. De twintigste en eenentwintigste eeuw

Dan gaat de wind weer uit een andere hoek waaien. Begin twintigste eeuw speelt de strijd voor het vrouwenkiesrecht en komt de rol van de vrouw in de maatschappij opnieuw in de aandacht. De afdeling Haarlem van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht geeft in 1908 een prentbriefkaart uit. De afbeelding van Kenau is gebaseerd op de 'oerprent'; ze staat tegen de achtergrond van de Halve Maan, rechts een vrouw die de Haarlemse vlag als vaandel omhoog steekt.

Prentbriefkaart.
Uitgave Vereniging
oor Vrouwenkiesrecht,
afdeling Haarlem, 1908.

De film Kenau uit 2014, met in de hoofdrol Monic Hendricks, zet Kenau neer als een energieke, betrokken scheepswerfeigenaar, die leiding geeft aan een groep vrouwen die mee willen vechten en actie ondernemen in de belegerde stad. In deze film spelen Kenau en de Haarlemse vrouwen de hoofdrol!

14. Kenau in de loop der eeuwen

In het vorige hoofdstuk is het beeldmateriaal besproken dat er van Kenau bestaat en ook de ontwikkelingen die de beeldvorming in de loop der tijd heeft doorgemaakt. Iets vergelijkbaars doen we in dit hoofdstuk met betrekking tot de literatuur over Kenau. In vierhonderdvijftig jaar heeft Kenau in schriftelijke bronnen heel wat gedaantewisselingen ondergaan. De steeds wisselende tijdgeest wordt als het ware op haar geprojecteerd, zodat er in elke periode een andere Kenau naar voren komt.

14.1. De periode 1573-1642

Gedrukte bronnen in de jaren 1573 tot 1642 verhalen eensgezind hoe dapper de Haarlemse burgers zich tegen de Spanjaarden hadden geweerd. De Haarlemse vrouwen worden steeds nadrukkelijk genoemd. Zij zijn dag en nacht aan het werk om met alle middelen die ze ter beschikking hebben het *ghemeene profijt ende welvaren* te dienen.

Steeds wordt ook Kenau genoemd, als kloeke en eerbare vrouw, weduwe, ongeveer 46 jaar oud. Veelal wordt ze aangeduid als *een seer manlycke vrou die met recht een manninne* kan worden genoemd. De bronnen vermelden steeds dat zij de aanvoerster was van de andere vrouwen. Een keer wordt vermeld dat ze door de vrouwen als hun kapitein was gekozen.

Eensgezind zijn de bronnen ook over het feit dat ze wapens droeg (een spies, geweer en zwaard) en dat ze die ook tegen de vijand gebruikte. Steeds wordt verhaald dat ze dapper was. De (mannelijke) geschiedschrijvers konden zich blijkbaar in het geheel niet voorstellen dat vrouwen ook vanuit zichzelf dapper kunnen zijn; daarom werd bij het gebruik van het woord ‘dapper’ er steeds bijgezegd: ‘als een man’ of ‘ze had meer dan iedereen een manlijk hart in haar lijf.’ Manlijk en dapper werden soms als synoniemen gebruikt. Zo stelt een leerboek voor de jeugd uit 1622 dat Kenau vanwege haar mannelijke daden een plaats in de geschiedenis verdient. Soms wordt vermeld dat moedige daden de aard van vrouwen te boven gaat, zoals bij de predikant en stadshistoricus Ampzing

(1628) die schrijft dat Kenau *veele mannelijke daeden boven vrouwen aard op den vijand bedreef*. Hij noemt haar *Heldin van 't Nederland*, die de vijand zelfs actief opzoekt. *Leeuwen in de strijd* noemt Ampzing Kenau en haar vrouwen.

Arcerius (1573), die Kenau persoonlijk heeft gekend, verhaalt dat Kenau niet alleen gewapend tegen de belegeraars vocht, maar dat zij ook de vijand voortdurend beschimpte, kwelde en tergde.

Als laatste noemen we hier de beroemde schrijver en historicus Pieter Cornelisz. Hooft, die in zijn *Nederlandsche Historiën* (1642) zeer uitgebreid het beleg van Haarlem behandelt. Hij schrijft dat Kenau 300 vrouwen onder haar bevel had. Hij noemt haar een moedige mannin, van onbesproken gedrag en uit een van de beste families, die niet schroomde met spies, geweer en rapier zich tegen de vijand teweer te stellen.

14.2. De periode 1619-1874

De eerste zeventig jaar na het beleg meldden alle hierboven aangehaalde bronnen dat Kenau en haar vrouwen daadwerkelijk met wapens vochten. De twee eeuwen daarna lijkt het alsof velen moeite hebben met deze dappere en gewapende vrouwen. Dapperheid en gewapende strijd zijn voor vrijwel niemand te rijmen met vrouw zijn.

In 1619 wordt door de rederijderskamer 'De Wijngaerdranken' een toneelstuk opgevoerd *Haerlemse belegeringhs Treur-bly-eynde spel* geschreven door de Haarlemse jurist Govert van der Eemdb. Over de deelname van vrouwen aan de strijd tijdens het beleg wordt niet gesproken, Kenau komt er helemaal niet in voor. De enige twee vrouwen in het stuk noemen zichzelf 'weerloos'. In 1660 wordt een toneelstuk van Steven van der Lust, opgevoerd, *Herstelde Hongers-dwangh*. Hierin wordt Kenau ter tonele gebracht als *Hollandtsche heldinne*. Daadwerkelijk

Kenau op de wallen bij een stadspoort. Schoolplaat. Kleurenlitho door Johan Isings, ca. 1910.

Kenau tijdens het beleg. Schilderij door Ferdinand de Braekeleer, 1829.

meevechten doet ze niet, maar verbaal is ze een strijdlustige dame. In 1739 komt 'De Wijngaerdranken' met een nieuw treurspel, *Beleegering van Haarlem* geschreven door Willem Hessen. Deze weet duidelijk niet echt raad met Kenau. De vrouw is naar haar aard zwak en weerloos, maar in uitzonderlijke situaties kan zij daarboven uitstijgen en zich strijdbaar en dapper tonen. Dat is zo'n beetje de boodschap. Ripperda stelt in het toneelstuk dat de vrouw haar eigen plichten wel kent, en dat is zich bezighouden met zaken die bij haar aard passen. Vechten moeten ze maar aan mannen overlaten. De mannen in het toneelstuk stellen ook dat Kenau zich laat leiden door *onvrouwelijke gloriezucht en een blind verlangen óók een held* (d.i. een man) te zijn. Erg fraai komt Kenau er dus hier niet vanaf. Overigens wordt in de slotrede van Apollo aan het eind van het stuk gesteld dat de heldenmoet van Haarlem de *Grondslag legt van de Vrijheid van het vaderland*.

De eerste vrouw die iets over Kenau te berde brengt is Juliana de Lannoy in haar treurspel *De belegering van Haarlem* (1770). Zij schetst Kenau vooral als moeder, weduwe, vrouw. De Lannooy bewondert in Kenau vooral haar vrouwelijkheid, deugdzaamheid en vaderlandsliefde. Kenau is bij De Lannooy geen 'manlycke vrou', geen mannin maar 'gewoon' een vrouw.

In de 19de eeuw verbindt de schrijver en uitgever Adriaan Loosjes in zijn treurpel *Kenau Hasselaar of de heldin van Haarlem* (1808) het heldhaftige met het vrouwelijke, emotionele, tedere. Kenau staat model voor de ideale burger tijdens een vreemde overheersing, waarbij Loosjes vooral aan de Franse overheersing (1795-1813) in die tijd denkt. Kenau wordt bij hem hét voorbeeld van vaderlandsliefde.

Tollens, de grote Dichter des Vaderland, wiens werk bol staat van vaderlandsliefde, schreef in 1811 een lofzang *Kenau Hasselaar* van maar liefst 37 coupletten waarin Kenau de Haarlemse vrouwen aanspoort om ten strijde te trekken.

*Wat handenwringt en krijt ge en gilt.
Gij wereloze schaar,
Die niets, o spijt! Beproeft en spilt,
Dan tranen in 't gevaar!*

*Te wapen! Vliegt! Ten strijd! Vliegt heen!
Lost veldbus en kartouw!
Of past de moed de man alleen –
Slechts tranen aan de vrouw?
Zweert allen, die uw tranen kwist
En laf en weerloos beeft!
Dat Haarlem nog geen mannen mist
Zo lang het vrouwen heeft.*

Dan trekken de vrouwen naar de stadsmuren en doen daar de Spanjaarden sidderen, waarop don Frederik uitroept:

*Hier baat geen strijd, geen straf, geen ban.
Geen macht die Spanje heeft,
Waar ieder matgestreden man
In elke vrouw herleeft.*

Steeds vaker in de negentiende eeuw wordt het verleden gebruikt als voorbeeld voor het heden. Nederland wist de Spanjaarden te verslaan, dat moet nu ook kunnen met de Fransen. Kenau wordt het grote voorbeeld van een vrijheidsstrijder.

*Vrouwen! Wilt ge uw plicht betrachten,
Doet ook U als Kenau achten,
Strijdt als zij voor 't vaderland.
Als de beulen ons besprongen
Helpt hen dan weêr buiten dringen;
Zijt de roem van Nederland.*

En zo stijgt de roem van Kenau. Deze bereikt zijn toppunt in 1854 met het enorme schilderij *Kenau op de wallen van Haarlem*, dat we in par. 13.4. bespraken.

14.3. De periode 1874- 2014

Driehonderd jaar na het beleg komt de Haarlemse arts, verzamelaar en amateur-historicus Cornelis Ekama met een boek over het beleg waarbij hij ook uitgebreid aandacht aan Kenau besteedt. De hele overlevering van Kenau trekt hij in twijfel. Hij vindt het onlogisch dat vrouwen zich hadden georganiseerd en de gewapende strijd aangingen. Kenau heeft wel wat gedaan, aldus Ekama, namelijk helpen bij het versterken van de wallen, maar haar roem is als een sneeuwbal, die al rollend een enorme sneeuwklomp is geworden. Hij ziet haar als waakzame schildwacht en niet als de strijdster die drie door haar afgeslagen hoofden van Spanjaarden naast zich op tafel heeft liggen. De eerste beschadiging van de reputatie van Kenau als gewapende verzetsheldin is daarmee een feit. Een uit 1871 daterend plan om een standbeeld voor Kenau op te richten verdween van tafel. Het schilderij van Egenberger en Wijnveld werd in 1904 uit de Gravenzaal verwijderd.

Kenau is definitief van haar voetstuk gestoten door Gerda Kurtz, stadsarchivaris van Haarlem die in 1956 *Kenu Symonsdochter van Haerlem* publiceerde, waarbij zij alle documenten die betrekking hebben op Kenau verwerkte. Het boek staat vooral in het teken van ontmythologisering. Kurtz kan gewoon niet geloven dat Kenau de wapens gebruikte waarmee ze op schilderijen en prenten staat afgebeeld. Als de vrouwen al hebben meegevochten dan zullen ze dat alleen hebben gedaan met het gooien van stenen, pekhoepels en kokende olie, aldus Kurtz. Zij maakt het al te bont door als zij concludeert dat Kenau en de Haarlemse vrouwen toch bewondering afdwingen vanwege 'haar rustig bewustzijn, dat zij naast de mannen haar taak hebben te vervullen, niet alleen in haar eigen gezin, maar ook in de gemeenschap.'

In een artikel in de herdenkingsbundel uit 1973 kon Kurtz het blijkbaar niet laten Kenau op haar moederschap en haar motieven aan te spreken. Dat haar dochters de reputatie hadden onbeschaafd en twistziek te zijn, kwam volgens Kurtz omdat aan de opvoeding wel het een en ander ontbroken zal hebben, want de moeder was 'te zeer bezet met haar beroep om daar voldoende aandacht voor te hebben en de omgeving, de scheepswerf, zal geen beschavende invloed hebben uitgeoefend'.

Kurtz vraagt zich ook af of het deelnemen van Kenau aan het verzet tegen de Spanjaarden wel alleen uit liefde voor haar stad en volk voortspoot, want ze was ook een zakenvrouw, die bijtijds hout had ingeslagen waaraan tijdens de belegering wel eens behoefte kon zijn.

Het boek van Kurtz werd ‘met grote instemming, om niet te zeggen gretigheid ontvangen’, aldus merkt Els Kloek bijna zeventig jaar later cynisch op. Na het boek van Kurtz gaat vrijwel iedereen ervan uit dat het militaire optreden van Kenau legendevorming is.

14.4. Els Kloek, 2014

De historica Els Kloek heeft enorm veel gedaan aan het voor het voetlicht brengen van de rol van vrouwen in de Nederlandse geschiedenis en deze meer waarheidsgetrouw in beeld te brengen. Generaties van vooral mannelijke historici waren hierin tekortgeschoten. In 2001 pleitte zij in haar *Kenau. De heldhaftige zakenvrouw uit Haarlem (1526-1588)* ervoor de overlevering rond Kenau niet slechts als mythe af te doen. Er zijn talrijke aanwijzingen dat tijdens het beleg vrouwen daadwerkelijk gewapend hebben deelgenomen aan de strijd. In 2014 publiceerde zij een baanbrekend boek *Kenau & Magdalena. Vrouwen in de Tachtigjarige Oolog*.

Kloek constateert dat er een lange traditie is van bewondering en trots met betrekking tot Kenau, maar dat negentiende-eeuwse historici (en hun twintigste-eeuwse collega's) aan die traditie een eind hebben gemaakt en Kenau tot een mythe hebben verklaard, een complex ‘verzinsels, ooit bedacht om het vaderlands verleden op te sieren’. Kloek wil Kenau weer iets van haar heldinnenstatus teruggeven, niet om te romantiseren maar op grond van een reconstructie van de historische werkelijkheid.

De hoofdconclusie van Kloek is dat ook vrouwen bereid waren te vechten voor hun vrijheid, dat Kenau en haar vrouwen hoogstwaarschijnlijk daadwerkelijk gewapend meevochten toen hun stad werd belegerd en dat ‘kenau’ geen scheldwoord maar een eretitel moet zijn.

Een conclusie waar wij het van harte mee eens zijn.

In januari 1573 viel een deel van het prinselijk leger onder leiding van kapitein De Coninck in handen van de Spanjaarden. De kapitein werd gedood en zijn hoofd werd naar de belegerden gegooid. Deze reageerden door elf gevangenen op te hangen en de elf hoofden, geschoren als geuzen (kort haar, geen baard, wel snor) in een ton over de muur te gooien met de tekst dat deze bestemd was voor Alva als tiende penning, met het elfde hoofd als interest omdat ze laat waren met betalen! Gravure door Harmanus Vinckles naar Jacobus Buys, 1788.

'Hollandsche Vrouwen-moed en
Heldinnen-daden. Kenau Hasselaar
trekt aan het hoofd van driehonderd
Haarlemsche vrouwen uit tegen de
Spanjaarden, in den belegering dier
stad den 25 maart Ao 1572 [moet
zijn 1573]'. A. Lutz naar R. Jelgerhuis,
aquatint, 1809-1822.

COORNHERT STICHTING HAARLEM

Coornhert 500 • 1522-2022

© 2022 Coornhert Stichting Haarlem

Dit boekje verschijnt ter gelegenheid van het Coornhert500-jaar 2022 en in het kader van het project '1572: geboorte van Nederland'. Het is geschreven op verzoek van de Coornhert Stichting Haarlem. Meer informatie: www.coornherthaarlem.nl

Vormgeving en lay-out

Fonts + Files visuele communicatie, Haarlem

Druk

Printsupport4 U

De Coornhert Stichting Haarlem wordt gesponsord door:

Gemeente Haarlem
Historische Vereniging Haarlem
J.C. Ruigrok Stichting
Jacobus van Zantenfonds
Prins Bernhard Cultuurfonds afd. Noord-Holland
Sint Jacobs Godshuis
Stichting Hofje Codde en Van Beresteyn
Stichting Vrienden van het Noord-Hollands Archief
Stichting Zabawas
VSB-Fonds.

Beeld

Amsterdam Museum 104
Archeologische Dienst, Haarlem 74
Archivo General de Simancas 41
Atlas van Stolck 103
Biblioteca Nacional de Madrid 29 b
Collectie klooster Sancti Spiritu el Real, Toro 28
Collectie San Lorenzo el Escorial 10
Ferrer-Dalmau, Augusto 26
Frans Hals Museum 21, 94, 97, 98/99
Militair Historisch Museum, Valencia 67
Nationaal Archief 15 o, 31
Palazzo de Liria, Madrid 66
Particuliere collectie 21 o, 38/39, 40, 78, 117 o
Rijksmuseum Amsterdam 6, 12, 14, 15 b, 16, 17 b, 22, 30, 45, 49, 57, 90-92, 107, 109, 112
Stadhuis Haarlem 87, 100, 114/115
Stedelijk Museum Alkmaar 65
Teylers Museum 120
Noord-Hollands Archief overige afbeeldingen

Meer weten?

Barbara Kooij, *Spaanse ooggetuigen over het beleg van Haarlem (1572-1573)*. Verloren, 2018.
Els Kloek, *Kenau & Magdalena. Vrouwen in de Tachtigjarige Oorlog*, Van Tilt, 2014.

UITGEVERIJ LOUTJE

Uitgeverij Loutje Haarlem

Tappersweg 8X • 2031 ET Haarlem
023 - 5341037
www.uitgeverij-loutje.nl
ISBN/EAN 9789491936371 • NUR 693

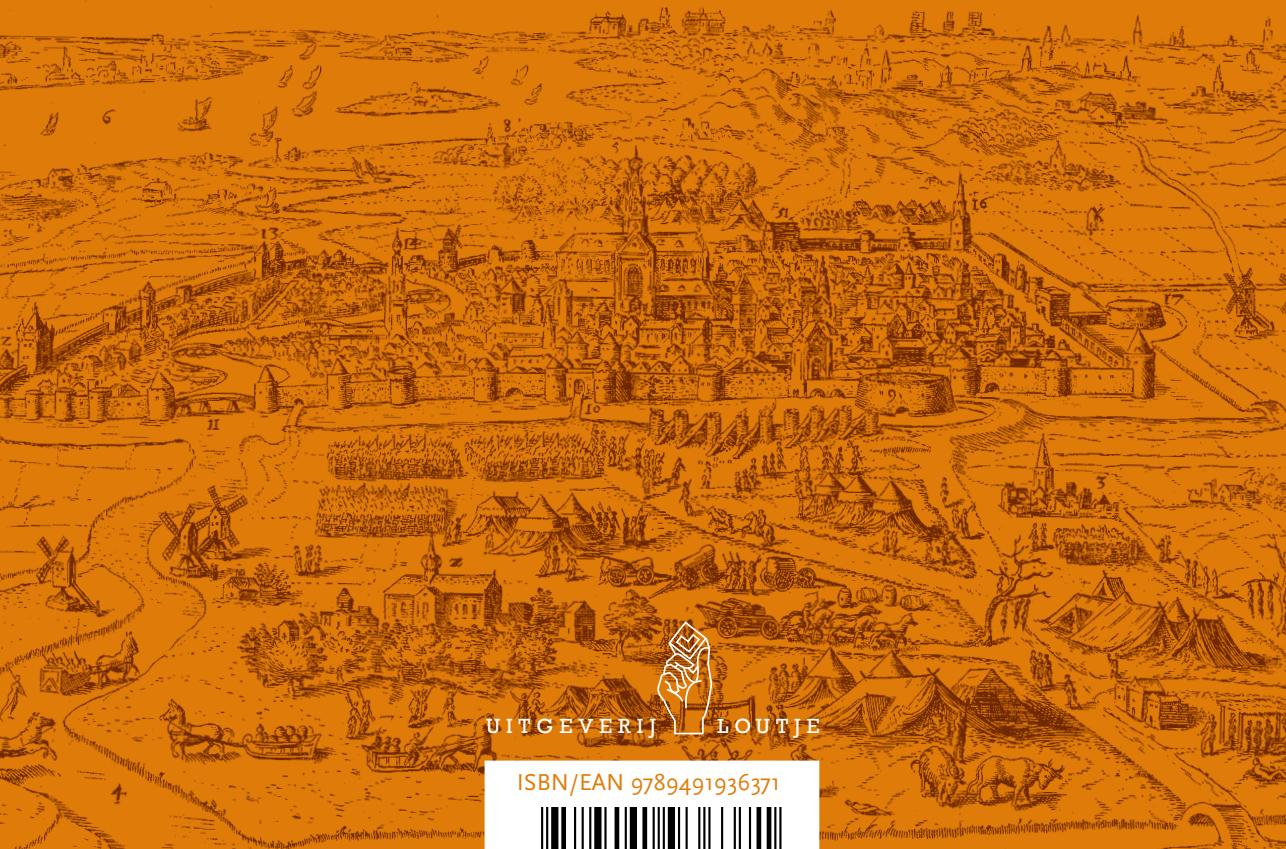
1572

- 4 juli: Haarlem kiest de zijde van de prins van Oranje. Amsterdam blijft koningsgezind.
- 19-23 juli: Eerste Vrije Statenvergadering te Dordrecht. Willem van Oranje erkend als stadhouder van Holland en Zeeland.
- 4 december: Wigbold Ripperda, militair bevelhebber van Haarlem namens de prins, roept schutters en burgers op zich te verdedigen tegen de Spanjaarden.
- 11 december: Begin van het beleg.
- 18 december: Begin van de beschietingen op de noordelijke stadsmuur en het bolwerk voor de Kruispoort.
- 20 december: Eerste bestorming van de stad. Grote verliezen voor de belegeraars.

1573

- 31 januari: Tweede bestorming van de stad. Wederom verliezen voor de belegeraars.
- 10 februari: Bouw van Halve Maan (binnenwal) achter de Kruispoort.
- Eind maart: De strijd verplaatst zich naar het Haarlemmermeer. De afsluiting van de stad begint.
- 13 mei: Voedselvoorraden geteld. Bevolking op rantsoen gesteld.
- 28-29 mei: Bossu, admiraal in Spaanse dienst, veroverd met de Amsterdamse vloot het Haarlemmermeer.
- Juni: Begin hongersnood.
- 8-9 juli: Het hulpleger van de prins van Oranje door de Spanjaarden bij het Manpad verslagen.
- 12 juli: Haarlem stemt in met overgave. Plundering afgekocht voor 240.000 gulden.
- 13 juli: De Spanjaarden trekken de stad binnen.
- 15 juli: Begin van executies (circa 2.000). Met uitzondering van de Duitsers worden alle huurlingen geëxecuteerd. Ook het Nederlandse vendel van Ripperda wordt omgebracht. Ripperda op 16 juli onthoofd.
- 17 augustus: Don Frederik laat het Huis ter Kleef opblazen. Daarna vertrekt hij naar Alkmaar (beleg van Alkmaar van 21 augustus tot 8 oktober 1573). Een Spaans garnizoen blijft achter in de stad.

COORNHERT
STICHTING
HAARLEM
500
1522 • 2022

UITGEVERIJ LOUTJE

ISBN/EAN 9789491936371

9 789491 936371